

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-თ/2
1981

ფილოსოფიისა და
ფსიქოლოგიის
სერია

4. 1981

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1981, № 4

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

45021

ფილოსოფიისა და
ფსიქოლოგიის
სერია

СЕРИЯ
ФИЛОСОФИИ И
ПСИХОЛОГИИ

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

4. 1981

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

გ. შარვაშიძის საბ. საქ. ს.
სახელ. ვო რესპუბლ.
ბიბლიოთეკა

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა :

- ა. ბოჭორიშვილი, თ. ბუაჩიძე, ვ. გრიგოლავა (რედაქტორის მოადგილე), გ. თევზაძე,
ვ. კეშელავა, ზ. მიქელაძე, რ. ნათაძე, შ. ნადირაშვილი, ა. ფრანგიშვილი,
ნ. ჭავჭავაძე (რედაქტორი), ო. ჯიოევი (რედაქტორის მოადგილე).

პასუხისმგებელი მდივანი ც. შალამბერიძე

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бочоришвили А. Т., Буачидзе Т. А., Григолава В. В. (зам. редактора), Джиев О. И.
(зам. редактора), Кешелав В. В., Микеладзе З. Н., Натадзе Р. Г., Надирашви-
ли Ш. А., Прангишвили А. С., Тевзадзе Г. Б., Чавчавадзе Н. З. (редактор).

Ответственный секретарь Ц. А. Шаламберидзе

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1981.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ტელეფონი 37-95-46

გადაეცა წარმოებას 30.10.81; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19.3.82; შეკვ. № 3316;
ინაწერების ზომა 7×11¹/₂; ქაღალდის ზომა 7×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი
თაბახი 9,8; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7,9; უე 15582; ტირაჟი 600;

ფასი 70 კაპ.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Медниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ლევონილ ილიას ძე ბრძენიშვილის დაბადებიდან 75-ე წლისთავი

მარქსისტულ-ლენინური თეორიის შემოქმედებითი განვითარება 5

ფილოსოფია

ბ. ნოდია, შრომა, კულტურა, შემოქმედება 7

ბ. ფაცაცია, სოციოლოგიური თეორია და მისი კავშირი სოციოლოგიური ცოდნის
ემპირიულ დონესთან 21

მ. დოლიძე, ალბათური მიზეზობრიობა და დამატებითობის პრინციპი 34

მ. ბელიძე, პლატონის „დაუწერელი“ ფილოსოფიის თანამედროვე ინტერპრეტაციითა
შესახებ 42

ფსიქოლოგია

ნ. ფრანგიშვილი, რეტარდაციის სტილისტური ბერბი როგორც მხატვრული ფორმის
განხორციელების ერთ-ერთი საშუალება 56

მ. კაპაბაძე, მოთხოვნილების ცნება დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიაში 69

ბ. წულაძე, მიგრაციული ქცევის შესწავლის მეთოდოლოგიური საკითხები 84

პრინტიკა და ბიბლიოგრაფია

ო. ჯიომიძე, კულტურის გაგების ამოსავალი წანამძღვრების შესახებ 97

რ. ბალანჩივაძე, სეროიზული მეცნიერული გამოკვლევა სიღრმის ფსიქოლოგიის შესახებ 104

ფურნალ „მაცნეს“ ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერიის 1981 წლის შინაარსი,
№ 1—4 111

СОДЕРЖАНИЕ

К 75-ЛЕТИЮ РОЖДЕНИЯ ЛЕОНИДА ИЛЬИЧА БРЕЖНЕВА

Творческое развитие марксистско-ленинской теории	5
--	---

ФИЛОСОФИЯ

Г. О. НОДИА, Труд, культура, творчество	7
Г. Г. ПАЦАЦИЯ. Социологическая теория и ее связь с эмпирическим уровнем социологического знания	21
М. Г. ДОЛИДЗЕ, Вероятностная причинность и принцип дополнителности	34
М. И. ЧЕЛИДЗЕ, О современных интерпретациях «неписанной» философии Платона	42

ПСИХОЛОГИЯ

Н. Н. ПРАНГИШВИЛИ, Стилистический прием ретардации как одно из средств художественной формы	56
В. Л. КАКАБАДЗЕ, Понятие потребности в психологии установки Д. Н. Узнадзе	69
Г. Е. ЦУЛАДЗЕ, Методологические вопросы изучения миграционного поведения	84

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

О. И. ДЖИОЕВ, Об исходных посылках понимания культуры	97
Р. Г. БАЛАНЧИВАДЗЕ, Серьезное научное исследование о глубинной психологии	104

Содержание журнала «Мацне» серии философии и психологии за 1981 год № 1—4	111
---	-----

ლეონიდ ილიას კე ბრეჟნევის დახადებულან 75-ე წლისთავი

მარქსისტულ-ლენინური თეორიის უმომკმეღებითი განვითარება

შესრულდა 75 წელი საბჭოთა სახელმწიფოსა და საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწის, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის, სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის, ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის დაბადებიდან. ლ. ი. ბრეჟნევი, ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობის მართვის, პარტიული და საბჭოთა მშენებლობის, მუშათა მოძრაობის გამოცდილებაზე დამყარებით, კომუნისტური პარტიის სხვა მოღვაწეებთან ერთად, შემოქმედებითად ავითარებს მარქსისტულ-ლენინურ მოძღვრებას და მის საფუძველზე განსახლვრავს საზოგადოებრივი განვითარების შემდგომ პერსპექტივებს, პარტიულ-პოლიტიკური მუშაობის სტრატეგიულ გეზს, კომუნისტური მშენებლობის ყოველი ეტაპის ამოცანებსა და მათი გადაწყვეტის გზებს.

ლ. ი. ბრეჟნევი მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა განვითარებული სოციალიზმის თეორიის შემუშავებაში, მისი თავისებურებებისა და ეტაპების დახასიათებაში, უკლასო საზოგადოების ჩამოყალიბების გზების დასახვაში. მან დიდი ყურადღება მიაქცია საზოგადოების ჯგუფებს შორის სოციალურ-ეკონომიურ განსხვავებათა მოსპობის, ქვეყნის რაიონების სოციალ-კულტურული დონეების შეთანაბრების პრობლემებს, ეკონომიკური და სოციალ-კულტურული განვითარების საკითხებისადმი კომპლექსური მიდგომის აუცილებლობას, ამ განვითარების გრძელვადიანი პროგნოზირებისა და გეგმაზომიერი წარმართვის ამოცანებს. ყველა ამ საკითხს დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური საზოგადოების წარმატებით მშენებლობისათვის, აგრეთვე მომემ სოციალისტური ქვეყნებისათვის.

თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პირობებში საზოგადოების ეკონომიკის განვითარება სულ უფრო მეტად არის დამოკიდებული მეცნიერებასა და ტექნიკაზე და წარმოებაში მათ დანერგვაზე. მაგრამ მეცნიერულ-ტექნიკურ რევოლუციის სხვადასხვა სოციალური შედეგი აქვს კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის პირობებში. სახალხო მეურნეობის განვითარების ყველა რეზერვის გამოსავლენად გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მეურნეობის სოციალისტური სისტემის უპირატესობებთან მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მიღწევების ორგანულ შეერთებას — ამოცანას, რომელიც ლ. ი. ბრეჟნევი დასახა. სოციალიზმის უპირატესობებთან მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მიღწევების შეერთების ამ კურსზე დამყარებით ხდება ტექნიკური პროგრესის დაჩქარება, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლება, სოციალისტური ეკონომიკის ინტენსიფიკაციის ზრდა, სახალხო მეურნეობის მართვის გაუმჯობესება.

ჩვენი მრავალეროვანი ქვეყნის წარმატებით განვითარებისათვის აუცილებელია მასში შემავალი ყველა ხალხისათვის განვითარების ხელსაყრელი პირობების შექმნა. ლ. ი. ბრეჟნევიმ თავის სტატიებსა და მოხსენებებში საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუციის შესახებ ყოველმხრივ დაამუშავა კომუნისმის მშენებლობის პროცესში ერების განვითარებისა და მათი დაახლოების პრობლემები, დააფუძნა საბჭოთა კავშირის დიდი და პატარა ერების შეუვალი უფლებები, ეროვნული კულტურების გაფურჩქვნისა და დაახლოების, ერებს შორის ყოველგვარი გაუგებრობისა და უნდობლობის მოსპობის აუცილებლობა.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია, მისი ცენტრალური კომიტეტი ლ. ი. ბრეჟნევის მეთაურობით, თანმიმდევრულად ემყარება პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპს აგრეთვე მოძმე კომუნისტურ და მუშათა პარტიებთან დამოკიდებულებაში, რის შედეგადაც მტკიცდება კომუნისტური და მუშათა პარტიების ერთიანობა, რომელიც თითოეული პარტიის დამოუკიდებლობის პატივისცემას ეყრდნობა.

როგორც ჩვენი ქვეყნის განვითარებისათვის, ისე საერთაშორისო მუშათა მოძრაობის წარმატებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ჩვენი ქვეყნის მშვიდობიან პოლიტიკას, რომლის შემუშავებასა და განხორციელებაში დიდად ლ. ი. ბრეჟნევის როლი.

ლ. ი. ბრეჟნევი დიდ ყურადღებას უთმობს კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიური მუშაობის გაუმჯობესებასა და ახალი ადამიანის აღზრდის ამოცანების გადაწყვეტას. იგი ხაზს უსვამს ყოველ ეპოქაში ცხოვრების პირობების შეცვლის შესაბამისად იდეოლოგიური მუშაობის ფორმების შეცვლის აუცილებლობას, ფორმალიზმისა და მედაეითნეობის დაუსწვებლობას იდეოლოგიურ და თეორიულ-შემოქმედებით მუშაობაში, სიძნელეებისა და ნაკლოვანებების მიჩქმალვის მოუთმენლობას.

ლ. ი. ბრეჟნევის მოღვაწეობა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის მშრომელთა და მსოფლიო მუშათა მოძრაობის კოლექტიურ გამოცდილებას ემყარება, მარქსიზმ-ლენინიზმისადმი შემოქმედებითი მიდგომის თვალსაჩინო მაგალითია.

ფილოსოფია

პირობი ნოღია

ზრომა, კულტურა, შემოქმედება

თანამედროვე ადამიანის თვალში ზრომა და შემოქმედება მოღვაწეობის ორი ერთმანეთისაგან მეტისმეტად დაშორებული სახეა. შემოქმედება, მორალური გაგებით, რჩეულთა ხედრია; სიტყვა „შემოქმედის“ გაგონებაზე პოეტი, მხატვარი, კომპოზიტორი, თუ მინცდამაინც — გამოჩენილი მეცნიერი ან გამოგონებელი გვახსენდება. „შემოქმედი“ ეპითეტია, ერთგვარი საპატიო წოდებაა და არა ადამიანის პროფესიაზე ან თავისებურებაზე ნეიტრალური მინიშნება. ზრომით კი ყველანი ვზრომობთ, რადგან სხვაგვარად ვერ მოვიპოვებთ პურს არსობისა. გავვიგონია, შემოქმედებაც ზრომააო, თან ძლიერ მძიმე: ხშირად იხსენებენ, რამდენჯერ გადაწერა ტოლსტოიმ „ომი და მშვიდობა“, რამდენი წვალება უხდება შემოქმედს, ვიდრე ერთადერთ სწორ სიტყვას, ბგერას, ფერს თუ ფორმულას იპოვიდეს. მაგრამ მაინც — სად „შემოქმედებითი წვა“ და სად ყოველდღიური მონოტონური ზრომა ჩარხთან, არითმომეტრთან თუ — დაეუშვათ — ავტომატქანის საკესთან... ამასთან ცნობილია, რომ ვერც ერთი „შემოქმედი“ ვერ შეეღევა თავის „ტანჯვითა“ და „წვით“ აღსაქვე, ამასთან, გაურკვეველსა და საეჭვო პროფესიას და ხელს არ მიჰყოფს უფრო იოლ, თანაც უფრო ნაღდას და სარფიან, მაგრამ „ორდინარულ“, უინტერესო ხელობას. ამის ნამდვილი მიზეზი, რა თქმა უნდა, „განდიდების მანია“, საუკუნო სსოვნისა და სიკვდილის შემდეგ პანთეონში მოხვედრის იმედი არ არის — თუმცა შემოქმედიც კაცია და არც მისთვისაა უცხო კაცთა მანკი — პატივმოყვარეობა... არა, თვითონ საქმე არ უშვებს მას, ატყვევებს და თავის თავს „აკეთებინებს“. რა არის ეს განსაკუთრებული საქმე? და ვინ არის შემოქმედი — გამორჩეული კაცი, რომელსაც ამ საქმის კეთების უნარი შესწევს?

ანტიკურ საბერძნეთში შეიქმნა ხელოვნების უბადლო ნიმუშები, იყვნენ დიდი მოქანდაკეები, პოეტები, მწერლები, მაგრამ არ იყვნენ „შემოქმედნი“. უფრო სწორად, არ არსებობდა შემოქმედების ცნება; ის, რასაც დღეს შემოქმედებას ვეძახით, იმავე სიტყვით აღინიშნებოდა, რითაც ჩვეულებრივი „კეთება“. შემოქმედება, როგორც კეთებისაგან პრინციპულად განსხვავებული რამ, პირველად გამოყო ქრისტიანობამ და ასეთად გაიგო ღმერთის მიერ სამყაროს შექმნის აქტი — creatio. ანტიკური „კეთების“ საპირისპიროდ, „შემოქმედება“ არის არ არა რაღაც შექმნა, ასეთი რამ კი მხოლოდ ღმერთს ძალუქს. ეს გაგება განუყოფლად ბატონობდა რენესანსამდე, როდესაც თანდათან — ჯერ გაუბედავად — დაიწყეს ადამიანის ქმედების ზოგიერთი სახის შედარება ღვთაებრივ შემოქმედებასთან. რა თქმა უნდა, ადამიანს არ ძალუქს არარაღან რაიმე, რეალური საგანი შექმნას, მაგრამ მას უნარი აქვს ფიქტიური, მოჩვენებითი სამყაროს შექმნისა. ამ უნარის ასპარეზი მხატვრულ შემოქმედებაში დაინახეს. თავისი შექმნილი სამყაროს მიმართ ხელოვანი მართლაც ღმერთის ტოლი კაცია: იგი თვითონ უდგენს მას კანონებს და განუყოფლად ბატონობს მასზე. ასე-

თი შეხედულება შემოქმედების შესახებ საბოლოოდ გამეფდა XIX საუკუნეში, როდესაც ხელოვანის მოღვაწეობა უკვე ძირითად საზრისად იქცა სიტყვა „შემოქმედებისა“, ღვათაბრივი შესაქმე კი — სპეციალურად. XX საუკუნეში კრიტიკიუმი, რომელიც შემოქმედებით მოღვაწეობას არაშემოქმედებითისაგან გამოპყობს, კიდევ უფრო შერბილდა. ასეთად გამოცხადდა ყოველგვარი სიახლე — ახალი, მანამდე არარსებული რაიმის შექმნა, ან ახალი მეთოდით შექმნა. ამ გაგებით შემოქმედებითობა აღარ არის ხელოვანის პრივილეგია, „შემოქმედი“ შეიძლება ეწოდოს მეცნიერს, გამომგონებელს, ტექნოლოგს, ადმინისტრატორსაც კი¹. როდესაც დღეს შემოქმედების ცნებას ანალიზებენ, ან საგანგებო კრიტიკული განხილვის გარეშე მოიხმარენ, უპირველეს ყოვლისა, სიახლის ნიშანზე მიუთითებენ, როგორც თავისთავად ცხადსა და უდავოზე: „შემოქმედება არის ახლის ქმნა“².

როგორც კი ამ განსაზღვრებას „თავისთავად ცხადის“ საბურველს მოვაცილებთ და მისდამი კრიტიკულ პოზიციას დავიჭერთ, აღმოჩნდება, რომ მის მიღებას გარკვეული სიძნელეები ახლავს თან. პირველი სიძნელე თვით „სიახლის“ კრიტერიუმის ბუნდოვანებაა. ადამიანის შექმნილ საგანს მრავალი სხვადასხვა პარამეტრი აქვს და ძნელია, ერთ-ერთი მათგანის მიხედვით მაინც საგანი ახალი არ აღმოჩნდეს — „ახალი“, ესე იგი ისეთი, როგორც მანამდე არ ყოფილა. სიახლის პრედიკატი რაოდენობრივ გრადაციებსაც გულისხმობს. მაღაზიებში ყოველდღიურად ვყიდულობთ სერიულ ნაწარმს, რომლის მსგავსსაც ფაბრიკა თუ ქარხანა ათასობით ამზადებს, და ყოველ ნივთზე მაინც ვცდებით: ახალი კოსტუმი, ახალი გარნიტური, ახალი მანქანა. ამ ნივთებს მართლაც ვერ დავუკარგავთ სიახლის რაღაც ხარისხს, მაგრამ ისინი, რა თქმა უნდა, გაცილებით ნაკლებად იმსახურებენ „ახლის“ სახელს ეკრანებზე გამოსულ ახალ ფილმთან თუ მწერლის დაწერილ ახალ რომანთან შედარებით. თავის მხრივ, ასობით და ათასობით ეპიგონურ ფილმთა და რომანთა სიახლე პრინციპულად განსხვავდება ხელოვნების უკვდავ შედევრთა ნოვატორობისაგან. ნიშნავს ეს, რომ „შემოქმედი“ მხოლოდ გენიოსს შეიძლება ვუწოდოთ? გარდა ამისა, არსებობს ობიექტური სიახლე და სუბიექტური სიახლე: „შემოქმედი თუ არა კაცი, რომელმაც XX საუკუნეში სრულიად დამოუცილებლად გამოიგონა ველოსიპედი? განასხვავებენ აგრეთვე საკაცობრიო სიახლეს და რეგიონალურ სიახლეს და ა. შ.³ რა თქმა უნდა, შეგვიძლია ვთქვათ: მოდი ამა და ამ ტიპის ახლის ქმნას შემოქმედება ვუწოდოთ, სხვა ტიპისას კი — არა. მაგრამ ამ განსაზღვრებას კიდევ თავისი კრიტერიუმი დასჭირდება, სხვაგვარად მას თვითნებური ჩასიათი დაჰყვება. ვ. ტატარკევიჩი, რომელიც უკრიტიკოდ აღიარებს სიახლეს შემოქმედებითობის კრიტერიუმად, საბოლოოდ ურიცხვად ამ ცნების მიახლოებით ბუნებას: მისი აზრით, „შემოქმედება არ არის ცნება, რომლის მკაცრი მოხმარებაც იყოს შესაძლებელი“; საზოგადოდ, „ეს სამუშაო ცნება არ არის, მაგრამ სასარგებლო პაროლი კია“ [10, 58 და 63].

¹ შემოქმედების ცნების ისტორიის შესახებ იხ. [10].

² ასეა განსაზღვრული ტერმინი „შემოქმედება“ ჩვენს „ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაშიც“: როგორც „მოღვაწეობა, რომლის შედეგადაც წარმოიქმნება, რაღაც ახალი, მანამდე არარსებული“ [8, 185]. ან ავიღოთ ახლახან გამოსული ო. ტაბიძის „შემოქმედების არსი“: „შემოქმედება რომ ახლის ქმნაა, ეს სადავო არაა“, ამბობს ავტორი [3, 21].

³ ზემოხსენებულ ნაშრომში ო. ტაბიძე ოთხი სახის სიახლეს არჩევს [3, 39—41].

ჩემი აზრით, სიმნელის ძირი აქ იმაშია, რომ თვით განსაზღვრება შემოქმედებისა „ახლის ქმნით“ ლოგიკურად არის უმართებულო. რა თქმა უნდა, აქ ფორმალურ ლოგიკაზე არაა ლაპარაკი. ფორმალურად სრული უფლება გვაქვს ავირჩიოთ „სიახლის“ გარკვეული ტიპი და ხარისხი და ამ გზით მოვიპოვოთ მყარი კრიტერიუმები შემოქმედებითი მოღვაწეობის არაშემოქმედებითისაგან გასარჩევად. მე ვგულისხმობ იმ მარტივ ლოგიკურ პრინციპს, რომლის თანახმადაც რაიმის განსაზღვრება ამ რაიმის არსებით მხარეზე მინიშნება უნდა იყოს. შემოქმედებაზე ლაპარაკისას უნდა გავარჩიოთ სამი რამ: შემოქმედების სუბიექტი — „შემოქმედი“, შემოქმედების ნაყოფი — „ქმნილება“ და შემოქმედების პროცესი — საკუთრივ „შემოქმედება“. თუნდაც იქიდან, რომ ამ უკანასკნელს ვუწოდებთ საკუთრივ შემოქმედება, ჩანს, რომ სწორედ ის არის არსებითი, განსაზღვრელი, გარეგანამწვდომი შემოქმედების ამ მომენტებს შორის. შემოქმედება უპირველეს ყოვლისა მოქმედებაა, პროცესია — სიახლე კი შემოქმედების ნაყოფის, ქმნილების პრედიკატია. ამ უკანასკნელის მიხედვით შემოქმედების განსაზღვრება იმის აღიარებაა, რომ არ ძალგვიძს საკუთრივ შემოქმედების, „თვითონ“ შემოქმედების წვდომა. ამგვარი განსაზღვრება კორექტულადაც რომ ჩავთვალოთ, აუცილებლად დაგვებადება კითხვა: კი მაგრამ, რა არის შემოქმედების პროცესში ისეთი, რომ მის შედეგად რაღაც ახალი, ორიგინალური, განსაკუთრებული იქმნება? სიმნელისაგან თავის დაღწევის მეორე გზაა შემოქმედების სუბიექტის განსაკუთრებულობაზე მინიშნება, — სულერთია, ამ განსაკუთრებულობის საფუძვლად ღვთაებრივ სიშმაგეს გამოვაცხადებთ თუ ჩვეულებრივ ეპილეფსიას. არის კიდევ მესამე სახის შეცდომა — ყურადღებას ამახვილებენ შემოქმედების პროცესზე, მაგრამ მას ამ პროცესის სუბიექტურ განცდასთან აიგივებენ, რის შედეგადაც შემოქმედების ფსიქოლოგიკურ ინტერპრეტაციებს ვიღებთ. შემოქმედება კი არის უპირველეს ყოვლისა ობიექტის, რეალური თუ ირეალური საგნის ქმნა (ან გარდაქმნა) სუბიექტის მიერ. ამიტომ — თუმცა შემოქმედების ფსიქოლოგია თავისთავად საგნებით კანონიერი დისციპლინაა — შემოქმედების რაობა ჯერ ონტოლოგიურ სიბრტყეზე უნდა წარმოვაჩინოთ.

სამისოდ საჭიროა შემოქმედება მის მონათესავე, „მეზობელ“ კატეგორიებს შევადაროთ. ასეთებია „ქმნა“, „ქეთება“, „შრომა“. ყველა მათგანი გულისხმობს ადამიანის ზემოქმედებას სამყაროზე, რეალობაზე; ამასთან იგულისხმება, რომ ადამიანი უბრალოდ კი არ ერევა რეალურ პროცესთა მსვლელობაში, არამედ ცდილობს, ეს პროცესები მისთვის სასურველ კალაპოტში მოაქციოს, საკუთარ ბუნებას „მოარგოს“, ესე იგი თავის შეგნებულ გეგმას, წინასწარ გათვლილ პროექტს ახორციელებს⁴. მისი მოღვაწეობის პროდუქტში აისახება მისი ში-

⁴ აქ მნელია არ გავიხსენოთ მარქსის მსჯელობა, რომელიც არაერთგზისაა ციტირებული სხვადასხვა ავტორთან: „რაც ყველაზე მდარე ხუროთმოძღვარს იმთავითვე საუკეთესო ფუტკრისაგან განასხვავებს, ეს ის გარემოებაა, რომ ხუროთმოძღვარმა, ვიდრე ფიჭის უჭრელს ააშენებდეს, უკვე თავის თავში ააშენა იგი. შრომის პროცესის დასასრულ ვლბულობთ შედეგს, რომელიც ამ პროცესის დაწყებისას მუშის წარმოდგენაში, მამასადამე, იდეალურად, უკვე არსებობდა. იმაში, რაც ბუნებით მოცემულია, მუშას მარტო ფორმის ცვლილება როდი შეაქვს; იგი ამასთანავე ამ ბუნებით მოცემულში ახორციელებს თავის შეგნებულ მიზანს, რომელიც, როგორც კანონი, მისი მოქმედების წესსა და ხასიათს განსაზღვრავს და რომელსაც მან თავისი ნებისყოფა უნდა დაუქვემდებაროს“ [1,228].

ნაგანი თავისებურებები, მიზნები, ღირებულებები. ქმნა, კეთება, შრომა — ყოველივე ეს ადამიანის შინაგანი სამყაროს გასაგნებაა, ბუნების გარდაქმნა ადამიანური საზომებისა და ღირებულებების მიხედვით, ბუნების „ჰუმანიზაცია“. განსხვავებული ტერმინები მხოლოდ ერთი და იმავე პროცესის სხვადასხვა მხარეებზე ყურადღების გამახვალებით განირჩევიან ერთმანეთისაგან. „ქმნა“, „კეთება“ გარდამავალი ზმნებია და ადამიანური მოღვაწეობის კონკრეტულ-საგნობრივ გამოწვევას უსვამენ ნაზს: აი, ეს გავაკეთე, ეს შევქმენი. „შრომის“ ცნებაში კი დაქერილია. გა დ ა ს ვ ლ ი ს მიმენტი, გა შ უ ა ლ ე ბ ა ადამიანის შინაგან სამყაროსა და ბუნებას, სუბიექტურობასა და ობიექტურობას შორის: „შრომის პროცესის განმავლობაში შრომა მუდამ გადადის მოქმედების (Unruhe) ფორმიდან ყოფიერების ფორმაში, მოძრაობის ფორმიდან — საგნობრიობის (Gegensätzlichkeit) ფორმაში“ [1,242].

საგულისხმოა, რომ სიტყვა „შემოქმედება“ არა მხოლოდ იმავე ძირიდან მომდინარეობს, რაც სიტყვა „ქმნა“, არამედ ისინი ენაცვლებიან კიდევ ერთმანეთს, როგორც ეჭვვალენტები. საქმე ისაა, რომ ქართულ სიტყვა „შემოქმედებას“, მისი ევროპული (ან თუნდაც რუსული) შესატყვისებისაგან განსხვავებით, არ გააჩნია ზმნური ფორმა და მისგან არ იწარმოება არსებითი სახელი, რომელიც შემოქმედების ნაყოფს აღნიშნავდა (რუსულში — творить, творение; ინგლისურში — to create, creation და ა. შ.), ამიტომ ჩვენ ვამბობთ: „ის ქმნის“, „ქმნილება“ და ამ დროს შემოქმედების პროცესსა და მის ნაყოფს ვგულისხმობთ. რა თქმა უნდა, ეს ჯერ კიდევ არ არის საკმარისი არგუმენტი „შემოქმედებისა“ და „ქმნის“ გასაიგივებლად. მაგრამ მაშინ უნდა დაეძებნოთ ის ნიშანი, რაც „შემოქმედებას“ პრინციპულად განასხვავებს „კეთებისა“ და „ქმნისაგან“. შემოქმედებას, მათ შიგავსად, გულისხმობს ადამიანის ჩანაფიქრის ხორცშესხმას, შექმნას საგნისა, რომელიც ადამიანის შინაგანი ბუნების, მისი „არსობლივი ძალების“ გასაგნება იქნება. იქნებ შემოქმედებითი აქტი განსაკუთრებული ტიპის ჩ ა ნ ა ფ ი ქ რ ი თ ა ა გამორჩეული? ეს რომ დავუშვათ, უნდა აეხსნათ, რა არის „არაშემოქმედებითი ჩანაფიქრი“. თუ ვამბობთ, რომ ადამიანი თავისი ჩანაფიქრის მიხედვით მოქმედებს, რომ მას მისი განხორციელება უნდა, ეს ნიშნავს, რომ მან წარმოსახვის უნარის მეშვეობით გონებაში შეიქმნა ხატი მისთვის სასურველი საგნისა თუ სიტუაციისა და მოქმედების საიმისოდ, რომ ამ იდეალურ ხატს საგნობრივი სახე მისცეს. ესე იგი სუბიექტის ჩანაფიქრის, პროექტის განხორციელება ნიშნავს, რომ სუბიექტი იმას კი არ მისდევს, რაც რეალურად არის (bestehende), არამედ იმას, რაც ჯერ არ არის (ანუ არის მხოლოდ იდეალურად, მის თავში), ქმნის იმას, რაც ჯერ არ ყოფილა. ანუ: ადამიანის მიერ თავისი ჩანაფიქრის განხორციელება უკვე ნიშნავს რაღაც ს ი ა ხ ლ ი ს შეტანას სამყაროში. ადამიანი „არ ეთანხმება“ არსებულ ვითარებას, მიზანშეუწონლად მიიჩნია ის და ც ვ ლ ი ს მას. შესაძლოა, მისი პროექტის შინაარსი რაღაც სხვა, უკვე განხორციელებული პროექტების ანალოგიით იყოს ნაკარნახევი, არსებითად იმეორებდეს მათ, მაგრამ თვით აზრი ამ პროექტის ხელახალი გამოყენების შესახებ, თვით სურვლი არსებულის განახლებისა, გარდაქმნისა სწორედ ამ ხერხით უკვე შეიცავს თავის თავში შემოქმედებით იმპულსს: არსებულთან, status quo-სთან უთანხმოებას, მისი გარკვეული მიპართულებით დაძლევის სურვილს. მაშასადამე, ადამიანის მიზანშეუწონილი მოქმედება, იდეალურად არსებული პროექტის განხორციელება რაღაც ხარისხით მაინც გულისხმობს „ახლის“ ქმნას—იმას, რაც შემოქმედების პრივილეგიად ით-

ვლება. საესეებით არაშემოქმედებითი ჩანაფიქრი არ არსებობს, თუკი „ჩანაფიქრში“ ადამიანის წარმოსახვისა და ინტელექტის ერთობლივ ნამოქმედარს ვაგულისხმებთ. თუ ეს ასეა, შემოქმედების ცნებას არ ჰქონია ნიშანი, რაც მას პრინციპულად გამოარჩევს კეთებისა და ქმნის, შესაბამისად კი — შრომის ცნებისაგან; უფრო სწორად, შრომის ცნებას არ აკლია რაიმე ნიშანი, რასაც შემოქმედების ცნებაში ვღებთ. თუ მიინცდამაინც გვინდა, ყველა ტერმინს თავთავის ადგილი მივუჩინოთ, შეიძლება შემდეგნაირად მოვქცეთ: „შემოქმედება“ და „ქმნა“ სინონიმებად ჩავთვალოთ; მაშინ ტერმინი „კეთება“ ჩანაფიქრის განხორციელების უფრო ტექნიკურ, შესრულებით მხარეზე დასვამს მახვილს, „შემოქმედება“ („ქმნა“) კი სუბიექტურ მომენტს წამოსწევს წინა პლანზე, — იმ გარემოებას, რომ ახლად გაჩენილი საგანი სწორედ ადამიანის იდეალური პროექტის ხორცშესხმაა.

მაგრამ როგორ უნდა შევათანხმოთ მთელი ეს მსჯელობა იმ გარემოებასთან, რაც წერილის დასაწყისშივე იყო ხაზგასმული: რეალურ განსხვავებასთან, მეტიც — დაპირისპირებასთან შრომასა და შემოქმედებას შორის? პარადოქსული ვითარება იქმნება: ცნების დონეზე შრომა და შემოქმედება თითქმის იდენტურია ერთმანეთისა, რეალურ ყოფნაში კი — ერთმანეთს მოწყვეტილი და დაპირისპირებული.

ისევ ისტორიული მიდგომის მომარჯვება ვცადოთ. ძველმა ბერძნებმა, როგორც აღნიშნული იყო, არ იცოდნენ წყვეტი შრომასა და შემოქმედებას შორის. იგივე პოზიცია ეკავა ადამიანის მიმართ შუა საუკუნეების მსოფლმხედველობასაც: ამ დროს ერთადერთი შემოქმედი ღმერთი იყო: შემოქმედების ცნების, როგორც ადამიანური მოღვაწეობის მახასიათებლის, გაჩენა იმაზე მიანიშნებს, რომ საჭირო შეიქნა შემოქმედებითი მოღვაწეობის, შემოქმედებითი კეთების გარჩევა არაშემოქმედებითისაგან. ხოლო თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ შემოქმედება მოღვაწეობის განსაკუთრებულ სახედ იქნა აღიარებული და არა ყოველგვარი შრომის, კეთების ერთ-ერთ მომენტად — გამოდის, რომ ადამიანის მოღვაწეობა ძირითადად, უპირატესად არაშემოქმედებითი გახდა. ან სხვა სიტყვებით: შემოქმედების გამოყოფა მოღვაწეობის გამორჩეულ სახედ ნიშნავს საზოგადოდ ადამიანური მოღვაწეობის მიერ რაღაც არსებითი ნიშნის დაკარგვას. თუ გავიხსენებთ, რომ შემოქმედების ცნებაში ადამიანური ქმედების სუბიექტური მომენტია წინ წამოწეული, გასაგები გახდება, თუ რა არსებითი ნიშანია ეს. შრომა თავის ობიექტურ-შესრულებით, ტექნიკურ მხარედ გადაგვარდა და ამით დაშორდა საკუთარ ცნებასაც და შემოქმედებასაც⁵. სწორედ ეს გარემოება დააფიქსირა კ. მარქსმა „გაუცხოებული შრომის“ ცნებაში.

თავდაპირველად იდეალური ჩანაფიქრის გაჩენა და მისი განხორციელება, აზროვნება და მოქმედება განუყრელ ერთიანობაში იყო ერთმანეთთან. მერლოპონტიმ საგანგებო ტერმინიც კი გამოუწახა თავდაპირველ, პრაქტიკასთან შერწყმულ აზროვნებას: *practognosis*. ადამიანისა და საზოგადოების განვითარებასთან, შრომის განაწილების გაღრმავებასთან ერთად ეს პირველადი სინკრეტულობაც იშლება. შრომის მთლიან სუბიექტად მთელი საზოგადოება გამოდის, ცალკეულ ინდივიდებს კი მხოლოდ შრომის ცალკეული მხარეები ერგებათ: აზროვნება, თეორია ერთ მხარეზე რჩება, პრაქტიკა როგორც შესრულება კი — პერორეზე⁶. მაგ-

⁵ „შემოქმედება მხოლოდ კერძო სახე არ არის შრომისა, იგი მისი არსების, მისი „იდეის“ გამოხატვაა“ [7, 51].

⁶ „შრომის, დანაწილება ნაღვილ დანაწილებად იქცევა იმ მომენტიდან, როცა მატერიალური და სულიერი შრომის დანაწილება ჩნდება“ [2, 28].

რამ ეს, ბუნებრივია, ერთბაშად არ მომხდარა. ძველ საბერძნეთში, სადაც მონური შრომა იმდენად ფართოდ არ გამოიყენებოდა, გაბატონებული იყო ხელოსნური ტიპის შრომა, რომლის სუბიექტიც ინარჩუნებდა „მთლიანი მუშაკის“ მდგომარეობას. არსებითად იგივე ითქმის შუა საუკუნეებში გამეფებულ ხელოსნობასა და ნატურალურ მეურნეობაზეც. საბოლოო პუნქტამდე მიიყვანა შრომის განაწილება წარმოების კაპიტალისტურმა წესმა თავისი მანუფაქტურითა და, განსაკუთრებით, მანქანური მრეწველობით. მანუფაქტურის მუშა ერთეულ, უნიფიცირებულ ოპერაციას ასრულებს; იგი, ფაქტიურად, დეტალია ცოცხალი ადამიანებისაგან შემდგარი მანქანისა, ნამდვილ მანქანას კი დანამატად, „თანაშემწედ“ ექცევა, მხოლოდ საჭირო მასალას აწვდის მასში დაპროგრამებული ოპერაციების შესასრულებლად. ორივე შემთხვევაში შრომის პროცესს არაფერი აქვს საერთო მუშის შინაგან სამყაროსთან, მის სურვილებთან და ღირებულებებთან. „შრომობს“ მხოლოდ მისი ზედაპირული, არაარსისეული უნარები: მოტორული ჩვევები, ფიზიკური ძალა, ყურადღება. ეს ნიშნავს, რომ შრომის პროცესში მუშა „ნაწილობრივ ადამიანად“ იქცევა, კარგავს თავის მთლიანობას, თავის „ცნებას“. სწორედ ამას ჰქვია შრომის გაუცხოება: მშრომელისათვის უცხო ხდება მისი საკუთარი არსება, ესე იგი შრომის არსებაც და შრომის ნაყოფიც, რადგან მას ამ ნაყოფში არაფერი ჩაუღია, მისი სახით თავისი „არსობლივი ძალები“ არ გაუსაგნებია.

ისმის კითხვა: განა კაპიტალიზმამდელ ფორმაციებში არ იყვნენ ადამიანები, ვინც შრომის პროცესში მხოლოდ იარაღის როლს ასრულებდა, სხვისი ნების ბრმა შემსრულებლად გამოდიოდა? რეალურად ხომ მაინც იყო განსხვავება შემოქმედებით და არაშემოქმედებით შრომას შორის? აუცილებლად უკიდურესობამდე უნდა მისულიყო შრომის დანაწილება, რომ გაუცხოებული შრომის ცნება გაჩენილიყო? ჩემი აზრით, აქ კიდევ ერთ მომენტს უნდა გავუწიოთ ანგარიში. „შრომის გაუცხოება“ არ არის წმინდად ობიექტივისტური ცნება, მის გასაგებად ღირებულებითი მომენტის წინ წამოწევა აუცილებელი. ტერმინი „გაუცხოება“ უარყოფითად აფასებს რაღაც ვითარებას, მამასაღამე გულისხმობს რაღაც წარმოდგენას დადებით, მისაღებ ვითარებაზე. აქედან, გაუცხოების ფაქტს უნდა ახლდეს შესაძლებლობა მისი რეალური, თუნდაც ბუნდოვანი, განცდისა, გაცნობიერებისა; ობიექტური გაუცხოება სუბიექტურ გაუცხოებულობასაც გულისხმობს. კაპიტალიზმამდელ ფორმაციებში ადამიანი საკმაოდ მჭიდროდ იყო დაკავშირებული რაღაც „ერთობასთან“, თავს მის ორგანულ ნაწილად გრძნობდა: ეს ერთობა შეიძლებოდა ყოფილიყო თემი, პოლისი, შემდგომ რელიგიური თემი (შუა საუკუნეებში), გარკვეული აზრით — ამქარიც. ამ ერთობის გზით ადამიანი მთელ საზოგადოებასთანაც აწყარებდა მეტ-ნაკლებად შინაგან კავშირს. ეს კავშირი ვლინდებოდა როგორც ინდივიდის მოღვაწეობის იდენტიფიკაცია მთელის მოღვაწეობასთან. მოღვაწეობის სუბიექტი თემი იყო, ინდივიდუალურ სუბიექტს კი წილი ედო ამ მთლიან სუბიექტში და არც ჰქონდა განსაკუთრებული მიდრეკილება იმისა, რომ თავისი შრომის ნაყოფში რაღაც პირადი, განუმეორებელი ჩაედო. ეს ორგანული მთლიანობა დაარღვია ახალი, კაპიტალისტური წყობილების მოტანილმა ურთიერთობებმა. გაჩნდა ინდივიდუალური თავისუფლების იდეალი, პრინციპი მიკროკოსმოსის და მაკროკოსმოსის იგივეობისა; ფეხი მოიკიდა შეხედულებამ, რომ საზოგადოდ ადამიანის ბუნება სწორედ რომ ერთეულ ადამიანში უნდა განხორციელდეს, ამიტომ ინდივიდის მოღვაწეობას სხვაგვარი კრიტერიუმები წაეყენა. ამ ახალ-

მა კრიტიკრიუმებმა წარმოაჩინა ის ფაქტი, რომ შრომის, მატერიალური წარმოების სფეროში, საერთოდ არსებული საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში ადამიანი ვერ განახორციელებდა თავის არსებას; ამ არსების სრულყოფილა განამდვილებსათვის საჭირო შეიქნა მოღვაწეობის განსაკუთრებული სფეროს გამოყოფა და მისი დაპირისპირება შრომის, მატერიალური წარმოების, ამ წარმოებასთან დაკავშირებული სოციალური კავშირების „მდაბიო“ სფეროსადმი. ასეთ „მდაბლ“ სფეროდ ხელოვნება გამოცხადდა. რაკი რეალურ სამყაროში ინდივიდი ვერ აღწევდა საკუთარი თავის სრულ განამდვილებას, ხელოვნებამ მეორე, წარმოსახვითი რეალობა შეიქმნა და „მაგიური წრით“ შემოსაზღვრა ის ამქვეყნიური არსებობისაგან. ხელოვნება დაერქვა იმას, რაც რეალობა არ არის. შემოქმედება ეწოდა არარეალური სამყაროს კონსტრუირებას. თვით ამ არარეალური სამყაროს მატერიალურ სიმბოლოს დაერქვა „ხელოვნების ქმნილება“, რომელიც ამა თუ იმ სახის „ჩარჩოთი“ იქნა გამოყოფილი „ამ“ სამყაროს სასარგებლო ნივთებისაგან. ადამიანური, სეკულარიზებული შემოქმედება და ხელოვნება ერთდროულად იშენენ. რა თქმა უნდა, ხელოვნების ისტორია რენესანსით არ იწყება; მაგრამ მანამდე ხელოვნების ფუნქცია და მიზნადმი დამოკიდებულება არსებითად სხვა იყო. ის, რასაც ჩვენ დღეს ანტიკურ ან შუა საუკუნეების ხელოვნებას ვუწოდებთ, ამა თუ იმ გზით ჩართული იყო ადამიანთა ცხოვრებაში, რაღაც ფუნქციას ასრულებდა რეალურ საზოგადოებრივ ყოფნაში. ტაძარი, ფრესკა, ქანდაკება, ხატი — ყოველივე ეს ის იყო, რაშიც და რითაც ხალხი ცხოვრობდა. ანტიკური კომედია და ტრაგედია (ერელიგიური რიტუალის ნაწილს შეადგენდა და ამ გზით ცხოვრების ნაკადს ერთვოდა. რენესანსის ხანიდან მოკიდებული კი ხელოვნების მთავარი ნიშანი გახდა სოციალური კავშირებიდან ამორთულობა, არაცხოვრებისეულობა, „სხვად“ ყოფნა (ასეთი ინტენცია რეალისტურ, თვით ნატურალისტურ ხელოვნებასაც ახასიათებს — რაგინდ ზუსტი იყოს ხატი სინამდვილისა, ის მაინც მხოლოდ ხატია და არა თვითონ სინამდვილე). გაჩნდა ხელოვნებისა და ხელოსნობის ოპოზიცია: ხელოსანი (დაბალი რანგის კაცი) „პირველ“, რეალურ სამყაროს ქმნის, ხელოვანი კი „მეორეს“, წარმოსახვითს.

ადამიანის შემოქმედებითი უნარის მიღწევათა ერთობლიობას კულტურა ეწოდა. კულტურა მყუდრო სავანეა, ნავთსაყუდელია, სადაც კაცის ცხოვრებისაგან დაღლილ სულს შეუძლია გაეჭკეს „ორდინარულ“ „მდაბიო“ სინამდვილეს და დაუბრუნდეს საკუთარ თავს, გაიხსენოს და გაანამდვილოს თავისი ნამდვილი არსი, ჰპოვოს ბედნიერება. კულტურა ერთადერთი ადგილია, სადაც კაცის სული გრძნობს, რომ შინაა. ამგვარი შეხედულება კულტურაზე უდევს საფუძვლად კულტურის დღევანდელ მოარულ გაგებასაც — იმას, რასაც ვაზეთები „კულტურული ცხოვრების ქრონიკაში“ გულისხმობენ. ამგვარად ვაგებულ კულტურას ჰ. მარკუზემ „აფირმატული“, ესე იგი ჰოყოფითი უწოდა: რაზან ადამიანს საშუალება ეძლევა მოჩვენებითი ბედნიერება მოიპოვოს კულტურის საუფლოში, ის აღარ ეძებს რეალურ, „ხორციელ“ ბედნიერებას, აღარ ცდილობს ობიექტური სინამდვილის გარდაქმნას და საბოლოოდ ურიგდება, „ჰოყოფს“ მას. ინგლისელმა ჰერბერტ რიდმა კი თავის ერთ-ერთ წიგნს უწოდა „ეშმაკსაც წაულია კულტურა“: კულტურის ცალკე სფეროდ გამოყოფა, მისი აზრით, მიუთითებს პიროვნების გაცალმხრევებასა და საზოგადოებრივი ცხოვრების არაბუნებრივობაზე. იდეალურ, ბუნებრივ საზოგადოებაში, რომელ-

ზეც რიდი ოცნებობს, აღარ იქნება კულტურა, რადგან აღარ იქნება ხელოვანი და მუშა: ყოველი ადამიანი ერთდროულად მუშაც იქნება და ხელოვანიც [9].

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ შემოქმედების, როგორც ადამიანური მოღვაწეობის, ცნების შექმნა, შემოქმედებითი და არაშემოქმედებითი მოღვაწეობის გაყოფა თავისებური ფორმაა შრომის გაუცხოების ფაქტის გაცნობიერებისა. ოღონდ ეს გაცნობიერება არაზუსტია: გაუცხოებული შრომა გაიგივებული ხდება შრომასთან საერთოდ. ამიტომ შრომა აღიქმება, როგორც სასჯელი, როგორც „დაბალი“ სახის მოღვაწეობა, შეუსაბამო იმ „ღვთაებრივი წილისა“, რაც ადამიანის არსებას შეადგენს. პირველმა კ. მარქსმა გაიგო შრომა ისტორიულად და, სწორედ ამის წყალობით, შეძლო დაედგინა საერთოდ შრომის ნამდვილი არსი, მისი ცნება, რომელიც ქვემდებარე იქნებოდა სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქებში გავრცელებული შრომის განსხვავებული ფორმებისათვის. ამის საშუალება მარქსს სწორედ შრომის გაუცხოების ცნებამ მისცა. შრომის გაუცხოება იმას ნიშნავს, რომ ისტორიული განვითარების რაღაც ეტაპზე შრომის არსებული ემპირიული ფორმა შეუსაბამო აღმოჩნდება შრომის ზოგადი არსისა, რომ ამ დროს შრომის არსი დამახინჯებული სახით ვლინდება. გაუცხოება არის შეუსაბამობა არსსა და არსებობას, ცნებასა და რეალობას შორის. ამიტომ გაუცხოებული შრომის ცნების შემოტანით მარქსმა არა მხოლოდ მიმართულება დასახა შრომის კაპიტალისტური ფორმის კრიტიკისა, არამედ ამ ფორმის ისტორიული, წარმავალი ხასიათიც წარმოაჩინა და მოგვცა ნამდვილი, „ადამიანური“ შრომის აღწერაც — იმგვარი შრომისა, რაც მომავალ, კომუნისტურ საზოგადოებაში უნდა გამოედგეს.

მარქსის აზრით, თავისთავად, ისტორიული დამახინჯების გარეშე, შრომა „დადებითი, შემოქმედებითი მოღვაწეობაა“ [6, 113]. შემოქმედებითი შრომა კი, უპირველეს ყოვლისა, არსებული მდგომარეობის, status quo-ს მუდმივი დაძლევაა. კომუნისტურ საზოგადოებაში შრომის „ერთადერთ წინამძღვრად“ იქცევა „ამოსავალი პუნქტის საზღვრებს გარეთ გასვლა“ [6, 33]. ნორმალურა, თავისი ცნების შესაბამისი შრომა „სიცოცხლის თავისუფალი გამოვლინება“, „სიცოცხლით ტკობა“ იქნება [4, 36]. შრომა ადამიანის თვითგანხორციელებაა, შრომის ნაყოფში ადამიანი თავის „საგნობრივ ძალას“ ჰკრეტს. ამდენად, შრომა ადამიანის თავისუფლების სინამდვილეცაა, თუ თავისუფლებას გავიგებთ არა როგორც გარეგანი იძულების არქონას ან უშინაარსო თვითნებობას. ამასთან, შრომით ადამიანი მხოლოდ თავისი თავის ან თავისი გვარის ძალას კი არ აფუძნებს, არამედ გარდაქმნის ბუნებას უნივერსალური კანონების მიხედვით, რაც არც ერთ ბუნების ქმნილებას არ შეუძლია, ამიტომ იგი ბუნების მიმართ ღმერთის პოზიციაში დგება [4, 93—94]. შრომის პროცესში ადამიანი უბრალოდ საკუთარ ნებას კი არ ახვევს თავს ბუნებას, მხოლოდ საკუთარი მიზნებისათვის, თვითშენახვის ინტერესებში კი არ ამუშავებს მას — ადამიანის ჩარევით ვითარდება თვით ბუნება, იშლება და ნამდვილდება მასში ჩაბუდებული პოტენციები: შრომა არა მხოლოდ ადამიანის, არამედ ბუნების არსების განამდვილებაცაა. სწორედ ამ აზრით ლაპარაკობს მარქსი ბუნების „გაადამიანებაზე“, „ჰუმანიზაციაზე“.

შრომის ის ფორმა კი, რაც მარქსის თანადროულ, კაპიტალისტურ საზოგადოებაში იყო გაბატონებული, არ არის ნამდვილი, ნორმალური შრომა. ეს გაუცხოებული შრომაა. მისი პირველი ნიშანია იძულებითობა. აქ იგულისხმება არა იურიდიული იძულება, არამედ ის ფაქტი, რომ შრომის მოტივი სასიცო-

ცხოლო სარჩოს მოპოვებაზე, ფიზიკური არსებობის შენარჩუნებაზე დაიყვანება, ეს მოტივი კი გარეგნულია ადამიანის შემოქმედებითი არსისათვის და გარეგან იძულებას უტოლდება. ამის შედეგად თვით მისი შრომა ადამიანისათვის გარეგანი, უცხო რამ ხდება, რადგან შრომა მისი, როგორც სწორედ ადამიანის, მოღვაწეობა კი არ არის, არამედ ბუნების წრებრუნვაში ჩართული არსების ცხოველქმედებაა. ადამიანი, როგორც კულტურული, თავისუფალი, შემოქმედი არსება ერთ მხარეზე რჩება, მისი მოღვაწეობა კი მეორეზე. ადამიანის მოღვაწეობის ამგვარ მოწყვეტას მოღვაწეობის სუბიექტისაგან მარქსი შრომის განივთვებას, გასაგნებას უწოდებს. თავისთავად გასაგნება ნამდვილი, „ადამიანური“ შრომის აუცილებელი მომენტია. ადამიანის შრომის ნაყოფი საგნობრივი ბუნებისაა, საგანში ფიქსირების გარეშე ადამიანის „არსობრივი ძალების“ განამდივლება შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ „1814 წლის ეკონომიურ-ფილოსოფიურ ხელნაწერებში“ მარქსი აკრიტიკებს ჰეგელს იმისათვის, რომ მან გასაგნება და გაუცხოება ერთმანეთს გაუიგივა. მაგრამ ადამიანის შემოქმედებითი უნარის გასაგნება შრომის პროდუქტში არსებობად განსხვავდება თვით შრომის პროცესის გასაგნებისაგან, რაც გაუცხოების არსს შეადგენს. ის, რომ ადამიანის შრომის ნაყოფი მისთვის უცხო, მტრულ ძალად, მისი დამონების იარაღად გამოდის (რაზეც ხშირად დაპყავთ შრომის გაუცხოება), გაუცხოების მნიშვნელოვანი, მაგრამ არა ძირითადი ასპექტია. გაუცხოება ამ მომენტზე რომ დაიყვანებოდეს, გვექნებოდა შრომის პროდუქტის გაუცხოება და არა შრომის გაუცხოება. შრომის გაუცხოების სახით მხოლოდ სოციალ-ეკონომიკურ ფაქტთან კი არა, შეიძლება ითქვას, ონტოლოგიურ დამახინჯებასთან გვაქვს საქმე. ზემოთ უკვე მოვიყვანე შრომის მარქსისეული განსაზღვრება, რომლის თანახმადაც „შრომა მუდამ გადადის მოქმედების (Unruhe) ფორმიდან ყოფიერების ფორმაში, მოძრაობის ფორმიდან — საგნობრიობის ფორმაში“. ერთის მხრივ, „მოუსვენრობის“ (Unruhe), მოძრაობის, ქმედების ფორმა, მეორეს მხრივ კი — „მოსვენებული“ (ruhe), საგნობრივი არსის ფორმა ყოფნის სხვადასხვა მოდუსებია. შრომა, ადამიანის მოღვაწეობა ყოფნის ამ ორი წესის დაპირისპირებასა და ერთმანეთში გადასვლაზეა აგებული. ადამიანის სპეციფიკა კი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი სამყაროში ყოფნის ამ წესს — ქმედებას, მოძრაობას, სუბიექტურობას, ნეგატიურობას, „არსის მოუსვენრობას“ წარმოადგენს. სხვა მატარებელი ყოფნის ამ წესს, — თუ, რა თქმა უნდა, ობიექტურ-იდეალისტურ პოზიციას არ ვავიზიარებთ, — სამყაროში არა ჰყავს. ამ სუბიექტურობის, ქმედითობის ძალით ადამიანი უმაღლესი პუნქტია სამყაროს განვითარებაში; მისი მისია სამყაროც გარდაქმნას მასში წარმოდგენილი უმაღლესი კრიტერიუმების, უმაღლესი ღირებულებების მიხედვით. ამ გარდაქმნის პროცესს შრომა ჰქვია. ამიტომ, რომ შრომის გაუცხოება არ არის მხოლოდ სოციალური ან ეკონომიკური ფაქტი; იმით, რომ ადამიანის სუბიექტურობა ამორთული აღმოჩნდება შრომის პროცესიდან და ეს უკანასკნელი ჩვეულებრივი ნივთიერი არსის ფუნქციონირებას უახლოვდება, იმით, რომ შრომა საგნობრივი პროცესის დამატებად იქცევა და არა ადამიანის სუბიექტურობის შეტანად საგნობრივ არსში, — მკვდარი, ნივთიერი საწყისი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ზოგადონტოლოგიურ გამარჯვებას ზეიმობს სიცოცხლეზე, ქმედითობაზე, სუბიექტურობაზე. შრომის გაუცხოების დახასიათებისას — განსაკუთრებით უფრო გვიანდელ შრომებში, სადაც თვით ტერმინი „გაუცხოება“ თითქმის არ გვხვდება, — მარქსი ხშირად ლაპარაკობს იმაზე, რომ „მკვდარი იმარჯვებს ცოცხალზე“, „სუბიექტურო-

ბა კოტრდება“ და ა. შ.7. ეს კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ „გვიანდელმა“ მარქსმა უარი კი არ თქვა გაუცხოების ცნებაზე, არამედ გააღრმავა იგი.

კაპიტალისტური საზოგადოების მარქსისტული კრიტიკა სულაც არ ნიშნავს, რომ იგი უარყოფს კაპიტალიზმის პროგრესულ როლს კულტურის, თუნდაც პიროვნების განვითარების თვალსაზრისით და პირველყოფილი, გაუცხოებისაგან თავისუფალი ერთიანობის დაბრუნებას მოითხოვს. ბუნების შემოქმედებითი გარდაქმნა, მისი „ჰუმანიზაცია“ ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ადამიანს, რომელშიც მზა სახით მოცემულია მისი უნივერსალური არსება, უბრალოდ „შემქონდეს“ ეს არსება ბუნებაში, თავის დონეზე ამალეზდეს ბუნებას; თითქოს ბუნების „გაადამიანება“ ადამიანობის ემანაცია იყოს. „ადამიანის უნივერსალური არსება“ თავისთავად მხოლოდ პოტენციაა, შესაძლებლობაა, რომელსაც განამდვილება, განხორციელება სჭირდება, ამ განხორციელების გზა კი ისევე შრომა, ბუნების გარდაქმნაა. ადამიანის უნივერსალური არსების გამოვლენა, გასაგნება შრომის პროცესში ანუ არსების ჩამოყალიბებას ემთხვევა. ბუნებას თავისი კანონები გააჩნია, შრომის პროცესში იგი „წინააღმდეგობას უწევს“ ადამიანს, მასთან კიბილში ამ უკანასკნელს უხდება ბუნების საიდუმლოებას წვედს, მასზე შემოქმედების ახალ-ახალი ხერხები მონახოს და ამით საკუთარი უნარები განვითაროს. ადამიანის არსის განამდვილება და ბუნების ფარული პოტენციების გამოშვებულება, ადამიანისა და ბუნების „გაკულტურება“ ურთიერთქმედების პროცესია, რომელშიც ადამიანი აქტიური მხარის როლს თამაშობს. ამიტომ საქმე მხოლოდ ის არ არის, რომ „ნამდვილი“, „ადამიანური“ შრომა ყოველთვის შემოქმედებაა; შემოქმედებითობას თავისი თვისებრიობა, განსხვავებული დონეები გააჩნია, რაც დამოკიდებულია მოქმედი სუბიექტის განვითარებულობაზე, „კულტურულობაზე“, იმაზე, თუ რამდენად არის მასში გაშლილი, ჰეგელის ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, დადგენილი (gesetzt) მისი ადამიანური, უნივერსალური ბუნება. მართალია, პირველყოფილი ერთიანობის ხანაში, როდესაც პრაქტიკა და თეორია practognosis-ის მთლიანობას შეადგენდა, ჯერ კიდევ არ შეიძლებოდა ლაპარაკი შრომისა ან ადამიანის გაუცხოებულობაზე, რადგან შრომის ემპირიული „არსებობა“ შესაბამებოდა მის „არსს“, — მაგრამ თვით ეს არსი მეტისმეტდ ლარიზი იყო. ამიტომ მარქსის მიერ გაუცხოების კრიტიკა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გავიგოთ, როგორც რუსოისტული მოწოდება: „უკან პირველქმნილი ერთიანობისაკენ“. „ადამიანური შრომა“ არის ბუნების გარდაქმნა უნივერსალური საზომების მიხედვით; ადრეული, საზოგადო კაპიტალიზმამდელი ფორმაციების ადამიანს კი ეს პრინციპულად არ შეუძლია, რადგან ის ჯერ კიდევ თავად არ არის განამდვილებული, როგორც უნივერსალური არსი. ადამიანის უნივერსალური არსის გაშლა, დადგენა მხოლოდ კაპიტალიზმის დროს ხდება შესაძლებელი. საქმე ისაა, რომ თუმცა კაპიტალიზმამდელ ფორმაციებში ადამიანი იყო წარმოების მიზანი და არა პირიქით, რაც თავისთავად (ზოგადჰუმანისტური თვალსაზრისით) თითქოს მათ უპირატესობას უნდა შეადგენდეს, — აქ საზოგადოებრივი ცხოვრების, საზოგადოებრივი ურთიერთობების მხოლოდ კვლავწარმოება ხდება და არ გვაქვს განუხრელი წინსვლის, განუხრელი ზრდისა და განვითარების

7 «По сравнению с созданными стоимостями или реальными условиями созидания стоимости нищая субъективность живой рабочей силы образует все более разительный контраст» (ხაზი ჩვენია — გ. 5.) — [4,450].

17054

ტენდენცია, რომელსაც მხოლოდ კაპიტალი უძღვს სათავეს [იხ. 5,475]. ფეოდალი, მონათმფლობელი სტაბილობას ესწრაფვის; მისი სიმდიდრის ზრდა თანდათანობითი დაგროვების ან მეურნეობის ექსტენსიური გაფართოების გზით ხდება, ამიტომ ჩვეულებრივ იგი კმაყოფილება შემოსავლის გარკვეული, შესაძლოა — საკმაოდ მაღალი, მაგრამ უცვლელი ზომით. კაპიტალი კი კონკურენციის პირობებში არსებობს, ის აუცილებლად უნდა განვითარდეს, გაიზარდოს, გაყინვა მისთვის იგივე სიკვდილია. მის წმინდად ექსტენსიურ გაფართოებას მალე ედება საზღვარი, ამიტომ იგი ბიძგს აძლევს საწარმოო ძალთა არნახულ განვითარებას. წარმოების განვითარება კი მოხმარების განვითარებასაც მოითხოვს. კაპიტალიზმი საშუალებას არ აძლევს ადამიანს აუცილებელი, უშუალო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას დასჯერდეს, — ეს რომ არა, მისი გამდიდრების შესაძლებლობები მეტისმეტად შეიზღუდებოდა. იგი ახალ მოთხოვნილებებს უჩენს ადამიანს, ამ ახალი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად საჭირო საგნების შექმნა კი მწარმოებელს შესაბამისად ახალ, უფრო მდიდარსა და მრავალმხრივ შემოქმედებით უნარებს სთხოვს. «В качестве безудержного стремления к всеобщей форме богатства капитал гонит труд за пределы обусловленных природой потребностей рабочего и тем самым создает материальные элементы для развития богатой индивидуальности, которая одинаково всесторонняя и в своем производстве, и в своем потреблении и труд которой выступает поэту уже не как труд, а как полное развитие самой деятельности» [5,281]. სხვა ადგილას მარქსი კაპიტალისტურ სიმდიდრეს „ადამიანის შემოქმედებითი უნარების აბსოლუტურ გამოხატულებას“ უწოდებს [5,476]. ამრიგად, მივიღოთ წინააღმდეგობრივი სიტუაცია: ერთის მხრივ გვაქვს საზოგადოების მიერ მიღწეული შემოქმედებითი უნარების არნახული სიმდიდრე, მეორეს მხრივ — ერთეული ინდივიდის „სუბიექტური შრომის“ სიღატაკე. ამ წინააღმდეგობის ძირი ისაა, რომ თუმცა კაპიტალიზმი შრომის უკიდურეს განსაზოგადოებრივებას ახდენს, ცალკეული მუშის შრომა არ არის მოცემული, როგორც საზოგადოებრივი მოღვაწეობა; შრომის პროცესში მუშა გაუცხოებულია თავისი სოციალური ბუნებისაგან, მარქსის სიტყვებით, შრომის „გონითი ერთიანობა“ მის გარეთ რჩება [5,460]. საზოგადოების შემოქმედებითი უნარი არ არის გაათავისუფლებული მუშის, როგორც პიროვნების მიერ. ინდივიდის ნამდვილ უნივერსალიზაციას კაპიტალიზმი მხოლოდ მოხმარების სფეროში ახდენს.

კომუნისტური სოციალური რევოლუციის მიზანია მოსპოს საზოგადოებრივი ურთიერთობების ფეტიშისებრი, ნივთიერი ხასიათი და ადამიანის შრომა უშუალოდ საზოგადოებრივი გახადოს. ამის უპირველესი საშუალებაა საწარმოო ძალთა განსაზოგადოებრივება, რაც გაათავისუფლებს მუშას იმის აუცილებლობისაგან, გაყიდოს თავისი სამუშაო ძალა, როგორც უცხო რამ ნივთი. მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ არის საკმარისი საიმისოდ, რომ საზოგადოების ყოველი წევრის მოღვაწეობა შემოქმედებითი გახდეს. კონკრეტულად მდგომი მუშის შრომა შემოქმედებითად ვერ მოინათლება, თუნდაც იგი საწარმოს ბატონ-პატრონად გამოვაცხადოთ. სოციალ-პოლიტიკურ გარდაქმნებთან ერთად უნდა შეიცვალოს თვით შრომის ხასიათი. რა თქმა უნდა, მარქსი არ მოუწოდებს კულტარული, ხელოვნური ტიპის შრომისადმი დაბრუნებას, რომელშიც რამდენადმე შენარჩუნებული იყო შრომის სუბიექტის მთლიანობა, ინდივიდუალობა. მო-

2. „მაკნ“, ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1981, № 4

საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის მიწვევა

მავალი საზოგადოების შრომა ტექნიკის უმაღლეს მიღწევებს უნდა ეყრდნობოდეს, ესე იგი მანქანური, ავტომატიზებული უნდა იყოს. კაპიტალიზმის პირობებში წარმოების ავტომატიზაცია, თუმცა გარკვეული აზრით ამსუბუქებს შრომას, ამავე დროს შინაარსს აცლის მას, მონოტონურს ხდის. ეს იმის ბრალია, რომ მუშას მანქანის თანაშემწის როლი ერგება. კომუნისმის დროს კი უშუალო შრომა საერთოდ დაკარგავს გადამწყვეტ როლს წარმოებაში [6, 218]. ეს იმის წყალობით მოხდება, რომ მანქანები შეიცვლებიან მანქანათა სისტემებით — ამას დღეს წარმოების სრულ ავტომატიზაციასა და კიბერნეტიზაციას ვუწოდებთ — და ადამიანი საბოლოოდ განთავისუფლდება მონოტონური, მექანიკური ოპერაციების შესრულებისაგან. საწარმოო პროცესი თავისთავად, ბუნებრივი პროცესის დარად განხორციელდება [6, 213], ხოლო ადამიანი ჩართული კი აღარ იქნება მასში, როგორც მისი ერთ-ერთი ელემენტი, არამედ მის გვერდით დადგება, როგორც ამ პროცესის მომწესრიგებელი და მარეგულირებელი, როგორც საზოგადოებრივი გონების წარმომადგენელი. ამას მარქსი შრომის „მეცნიერულ“ ხასიათს უწოდებს [6, 110].

„მეცნიერული შრომა“ საბოლოოდ აღამალლებს ადამიანს ბუნებაზე. მასში ადამიანი წარმოგვიდგება არა როგორც „ბუნების გაწვრთნილი ძალა“ [6, 110], არამედ ბუნებრივ პროცესთა განმგებელი. მაგრამ ადამიანის მოღვაწეობა მხოლოდ ამაზე რომ დაეყვანოთ, ხელში ერთგანზომილებიანი homo faber შეგვჩრჩება და არა უნივერსალური, შემოქმედი არსება. ამასთან დაკავშირებით მარქსი საგანგებოდ განაზავს თავისუფალი დროის როლს კომუნისმის დროს. უკვე კაპიტალიზმში მინიმუმამდე ამცირებს აუცილებელ სამუშაო დროს — ესე იგი დროს, რომელშიც იწარმოება ადამიანის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად აუცილებელი პროდუქტები. მაგრამ კაპიტალი გამოთავისუფლებულ დროს მუშათა ექსპლუატაციას ახმარს — ზედმეტ სამუშაო დროდ გარდაქმნის. კომუნისტური ურთიერთობები კი საშუალებას აძლევს ადამიანს, თავისუფალი დრო თავის არსობლივ ძალათა თავისუფალ, შეუზღუდავ გამოვლენას, მხატვრულ, მეცნიერულ და სხვა სახის შემოქმედებას დაუთმოს.

ქეშმარიტად უნივერსალური ადამიანის ჩამოყალიბებისათვის საჭიროა მოღვაწეობის ორივე სახე: როგორც აუცილებელი, „მეცნიერული“ შრომა, ისე თავისუფალი თვითგამოვლენა. ეს სახეები ერთმანეთთან ურთიერთდამატებითობის მიმართებაში არიან: ერთის მხრივ, თავისუფალი დრო, დრო, განკუთვნილი უფრო „ამაღლებული“ მოღვაწეობისათვის, განავითარებს მუშის პიროვნებას და იგი უფრო მდიდარი უნარების მქონე სუბიექტად უბრუნდება საწარმოო პროცესს; მეორეს მხრივ, საწარმოო პროცესიც აუცილებელია პიროვნების სრულყოფილებისათვის: ფორმირების პროცესში მყოფი ადამიანისათვის ის დისციპლინის სკოლაა, ჩამოყალიბებულისთვის კი — ცოდნის მიყენების სფერო, ექსპერიმენტულ გამოკვლევათა ველი [იხ. 6, 221]. აუცილებელი წარმოებისა და თავისუფალი დროის ერთიანობა იცავს პიროვნებას homo faber-ის ცალმხრივობისა და homo ludens-ის უპასუხისმგებლობისაგან.

ამრიგად, მარქსმა შრომისა და შემოქმედების ძირეული ერთიანობა აჩვენა და დასახა კიდევ ისეთი საზოგადოების აგების რეალური გეგმა, სადაც ეს იდეალური ერთიანობა ცხოვრებისეულ რეალობად იქცევა, სადაც ყოველ ადამიანს საშუალება მიეცემა მასში ჩაბულებული შემოქმედებითი პოტენციის სრული განხორციელებისა. ერთი შეხედვით მან თითქოს ბოლომდე მიიყვანა შე-

მოქმედების ცნების „სეკულარიზაციის“ პროცესი, რისი მოხაზვაც წერილის დასაწყისში ვცადე: თავდაპირველად შემოქმედი მხოლოდ „ღმერთი იყო, შემდეგ — ღვთაებრივი გენიით მორტყმული ხელოვანი, შემდეგ — უბრალოდ ნიჭიერი კაცი, ვისაც რაღაც სიახლის მიგნება ძალუძს, მარქსმა კი ყოველი ადამიანი გამოაცხადა პოტენციურ შემოქმედად. მაგრამ შემოქმედების ცნების სეკულარიზაციას ბურჟუაზიულსა და მარქსისტულ აზროვნებაში არსებითად განსხვავებული ელფერი ახლავს. შემოქმედების რომანტიკული გაგება, რომლის თანახმადაც შემოქმედების უნარს ადამიანში მასში ჩასახლებული მისტიკური „გენია“ განაპირობებს, უკავშირდებოდა და რაღაცნაირად აფუნებდა კიდევ ადამიანის ღვთაებრივთან წილნაყარობის იდეას — იმ იდეას, რაც ბურჟუაზიული ჰუმანიზმის ბირთვს შეადგენდა. შემოქმედების ღვთაებრივი წარმოშობის უარყოფა კი საზოგადოდ ადამიანში ღვთაებრივი წილის აღიარებას ემუქრება, რაც ბურჟუაზიული ჰუმანიზმის კრიზისზე მიანიშნებს. მარქსის ჰუმანიზმი, რათქმა უნდა, რეალურია და უპირისპირდება ბურჟუაზიულს, როგორც აბსტრაქტულს. მაგრამ ეს დაპირისპირება იმგვარადაც ვლინდება, რომ როდესაც ამ უკანასკნელს კრიზისის ხანა დაუდგა, სწორედ მარქსისტულმა აზროვნებამ აიტაცა მისი დადებითი, პროგრესული შინაარსი და მას ადექვატური ფორმა მოუნახა. ხოლო იმის მტკიცებას, რომ ადამიანი ღმერთთან წილნაყარობის წყალობითაა შემოქმედი, გარდა წმინდად რელიგიური შინაარსისა, ნამდვილად გააჩნია თავისი „რაციონალური მარცვალი“. შემოქმედება ადამიანის ყველაზე მაღალი უნარია, ის განსაზღვრავს მისი ყოფნის სპეციფიკას, ბუნებაზე აღამაღლებს მას და ბუნების მიმართ — როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი — „ღმერთის“ ადგილს აკავებინებს. ოღონდ ბურჟუაზიულ ჰუმანიზმს მაინც არ სწამდა იმისა, რომ ადამიანს შეუძლია რეალურ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, „სამოქალაქო საზოგადოებაში“ გაანამდვილოს თავისი „ღვთაებრივი წილი“ და ამ განამდვილებისათვის საგანგებო, მკაცრად გამოყოფილ სფეროს შემოსაზღვრავდა. მარქსის ჰუმანიზმის რეალურობა კი, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ იმაშია, რომ მან გაწმინდა ადამიანის „ღვთაებრიობის“ ცნება ყოველგვარი მისტიციზმისაგან და ადამიანში ამქვეყნიური სამყაროს უნივერსალური შემოქმედი დაინახა — არა არარადან შემოქმედი, არამედ არსება, რომელიც თვით ბუნებაშივე ჩაფხვებულ პოტენციებს ამხეურებს და მხოლოდ ამით ეზიარება საკუთარ „ღვთაებრიობასაც“.

Г. О. НОДИА

ТРУД, КУЛЬТУРА, ТВОРЧЕСТВО

Резюме

На уровне обыденного сознания труд и творчество воспринимаются как противоположности. Исследование же на уровне понятия выявляет их близость и даже, в определенном смысле, тождество. Сущность и источник этого парадокса схватываются в марксовом понятии «отчужденного труда». Разграничение и даже противопоставление творчества и труда указывает на то, что в результате общественного разделения труда у большинства людей он оказался отчужденным от своей же субъективной, духовной стороны, превратился в чисто механическую

активность. В капиталистическом производстве работник представляет собой придаток машины, в процессе труда рабочий не осуществляет свою сознательную цель, но лишь «помогает» машине исполнить заложенную в нее программу действий. Результат этого — овеществление самого процесса труда, его дегуманизация. В этих условиях истинно человеческое понятие труда заменяется понятием творчества, которое, однако, понимается как деятельность человека по построению идеального, а не реального мира — мира искусства, позднее также и науки. Совокупность достижений, понятая как творческая способность человека, объединяется под понятием культуры.

При помощи понятия «отчужденного труда» К. Марксу удалось вскрыть исторический характер труда и его идеальное тождество с творчеством. Вместе с тем, он наметил конкретную программу реального воплощения этого идеального тождества в производственном процессе эпохи коммунизма, увидев такую возможность в диалектике научного труда и свободного времени.

ლიტერატურა

1. მარქსი კ., კაპიტალი, ტ. 1, თბ., 1954.
2. მარქსი კ. და ენგელსი ფ. რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტ. 1, 1975.
3. ტაბიძე ო. შემოქმედების არსი. თბ., 1980.
4. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 42.
5. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 46, ч. I.
6. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 46, ч. II.
7. «Культура в свете философии». Тб., 1979.
8. Философская энциклопедия, т. 5, М., 1970.
9. Read H. To Hell with Culture. N. Y., 1974.
10. Tatariewicz W. Creativity: History of the Concept. In: Dialectics and Humanism, 1977, no. 3.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტმა

პარმანო ფასათია

სოციოლოგიური თეორია და მისი კავშირი სოციოლოგიური ცოდნის ემპირიულ ფონეტთან

სპეციალური სოციოლოგიური თეორიების შემუშავების გარეშე ვერ გადავალთ ზოგადი თეორიიდან ემპირიულ მონაცემებზე. ასევე შეუძლებელია ვადასვლა ემპირიული მონაცემებიდან მაღალი დონის თეორიულ განზოგადებებზე. სწორედ ამიტომ, სპეციალურ სოციოლოგიურ თეორიათა შემუშავება წარმოადგენს მთავარ იარაღს, რომელიც საშუალებას იძლევა ავიცილოთ ორგვარი საშიშროება: უნეში ემპირიზმი და სქოლასტიკა [23, 7].

რასაკვირველია, ზოგადი სოციოლოგიური კანონები შეუძლებელია მივიღოთ თეორიული სოციოლოგიური გამოკვლევის გარეშე; მათი დადგენა მხოლოდ თეორიული კვლევით შეიძლება, მის ობიექტს კი წარმოადგენს არა გრძნობადი აღქმით მიღებული მონაცემები, არამედ მეცნიერული აბსტრაქციები, რომლებშიც ემპირიული მასალა „მოხსნილი სახით“ არსებობს.

საკითხი იმის შესახებ, რომ სოციოლოგიური მეცნიერების (და არა მხოლოდ სოციოლოგიურის) მეთოდოლოგია უნდა ვითარდებოდეს ემპირიულ სოციოლოგიურ გამოკვლევებთან ერთად და რომ მეთოდოლოგიამ უთუოდ ჯეროვანი რეაგირება უნდა მოახდინოს კონკრეტულ სოციოლოგიურ გამოკვლევათა მოთხოვნებსა და მათ შედეგებზე, ახალი საკითხი არ არის. ამ მიმართულებით ბევრი რამაა გაკეთებული, მაგრამ სოციოლოგიური შემეცნების სპეციფიკა მას დღესაც აქტუალურად ტოვებს. სოციოლოგიაში მეთოდოლოგიურ ძიებათა სასარგებლოდ ის ფაქტიც მეტყველებს, რომ თითქმის არ დარჩენილა სოციოლოგიურ გამოკვლევათა ისეთი სფერო, რომელზეც გავლენა არ მოეხდინოს მეთოდოლოგიურ ძიებებს სოციოლოგიაში.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ჯერჯერობით ყურადღება საკითხის ერთ ასპექტზეა მიპყრობილი — კერძოდ იმაზე, თუ როგორ იყენებენ სოციოლოგიის მეთოდოლოგიაში მომუშავე სოციოლოგები ემპირიულ სოციოლოგიურ გამოკვლევათა მიღწევებსა და შედეგებს. მეორე საკითხი, უფრო საგულისხმო და აქტუალური საკუთრივ მეთოდოლოგიური ძიებებისათვის სოციოლოგიაში, ეხება პრობლემის მეორე მხარეს: როგორ იკვლევენ სოციოლოგები აქტუალურ მეთოდოლოგიურ პრობლემებს, როგორ იყენებენ ისინი ემპირიულ სოციოლოგიურ გამოკვლევათა შედეგებს და კვლევის რა საშუალებები აქვთ და როგორ იყენებენ მათ თავიანთი კვლევის გზაზე? სწორედ საკითხის ეს მხარე მოითხოვს წინა პლანზე წამოწევას, რადგან მეტწილ შრომებში სოციოლოგიის მეთოდოლოგიის საკითხებზე საკუთრივ სოციოლოგიის კვლევის მეთოდებსა და ხერხებზე არცაა ლაპარაკი, მიუხედავად იმისა, რომ უკვე გავაჩნია მრავალასპექტიანი სოციოლოგიური გამოკვლევები. ნათქვამს ის შეიძლება დაემატოს, რომ მეთოდოლოგიური ძიებები ხშირად მოწყვეტილია სოციოლოგიური კვლევის მეთოდის საკითხებს, რის გამოც აღარ გავაჩნია სოციოლოგიური გამოკვლევის — არც თეორიულისა და არც ემპირიულის — არათუ ერთმნიშვნელოვანი,

არამედ მეტ-ნაკლებად მისაღები განსაზღვრაც. ამიტომ ასეთი დაყოფაც გაუმართლებელი ჩანს.

კიდევ ერთი გარემოება ზემოთ ჩამოყალიბებული საკითხის აქტუალურობის სასარგებლოდ ის გახლავთ, რომ სოციოლოგიური მეცნიერების მეთოდოლოგია ვერ მოახდენს ჯეროვან დადებით გავლენას კერძო სოციოლოგიურ დისციპლინათა პროგრესზე, თუ ყურადღება არ მიექცევა საკუთრივ სოციოლოგიის მეთოდოლოგიის მეთოდის საკითხებს.

სოციოლოგიური ცოდნის სფეროთა სისტემიზაცია, მათთვის „საკუთარი ადგილის“ მიჩენა სოციალურ ხდომილებათა დინამიკაში ძალიან რთულ ამოცანას წარმოადგენს.

როდესაც ლაბარაკია სოციოლოგიური ცოდნის სტრუქტურულ დონეებზე, მათს იერარქიაზე, ემპირიულ და თეორიულ დონეთა თანაფარდობაზე, თავს იჩენს ერთი საკითხი, სახელდობრ, ის, თუ რაში ვეთანხმებით და რაში ვედავებით თანამედროვე დასავლეთის სოციოლოგიაში გავრცელებულ ისეთ გავლენიან მიმართულებას, როგორიც სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზია.

თანამედროვე დასავლური ფუნქციონალიზმის ცნობილი წარმომადგენელი ტ. პარსონსი სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზის ამოცანად მიიჩნევს „სოციალური სისტემის ადეკვატურ დინამიურ ანალიზს მასთან დაკავშირებულ პრობლემათა კომპლექსითურთ, რომელიც მოითხოვს ყოველი პრობლემის მუდმივ და სისტემატურ თანაფარდობაში მოყვანას სისტემის, როგორც მთელას, მდგომარეობასთან“ [9, 4—8]. ეს საკვებით შეესაბამება დასავლეთის სოციოლოგიაში გავრცელებულ ემპირისტულ-ლოგიცისტურ მიმართულებას და ამიტომ პარსონსიც მიიჩნევს, რომ თეორიის ტერმინებმა მნიშვნელობები უნდა შეიძინოს როგორც თეორიულ, ასევე ემპირიულ დონეზე. მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიაჩნიათ აქ შესაძლებლად „მეცნიერულობის“ პრინციპის განხორციელება: ემპირიულ დებულებათა ახსნა თეორიული დებულებებით და ამ უკანასკნელთა რედუქცია პირველზე. ამას უნდა დავმატოს შემდეგი: როცა სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზის თეორეტიკოსების წინაშე წამოიჭრა სოციოლოგიური ცოდნის დონეთა ტიპოლოგიის პრობლემა — იმ თვალსაზრისით, რათა ემპირიული „სიცხადე“ მოეფინათ თეორიულ ცნებათათვის, მაშინ მათ სერიოზული ყურადღება მიაპყრეს ემპირიულ გამოკვლევებს. ასე, მაგალითად, რ. მერთონს მიაჩნია, რომ სწორედ ემპირიული გამოკვლევების წყალობით ხერხდება სოციოლოგიის თეორიებისა და კონცეფციების არა მხოლოდ მტკიცება, არამედ „მათი ხელახალი წარმოჩენა, ფორმულირება, ფოკუსის შეცვლა“ [24, 10—12], რაც შეიძლება ჩაითვალოს სინთეზური სოციოლოგიური ცოდნის მიღების შესაძლებლობად. ასეთი ცოდნა, სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზის თანახმად, უნდა შეესაბამებოდეს დაკვირვების ფაქტებს. ასეთი ცდა კი უდავოდ საყურადღებოა.

რ. მერთონის მიერ სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზის კრიტიკამ ისიც დაგვანახა, რომ ამ მეთოდის სწორედ ლოგიკურ-ემპირისტული ბუნება აუცილებელს ხდის ცოდნის თეორიული და ემპირიული დონეების ცნებათა მობზობას.

მარქსისტული კონცეფცია დასმულ საკითხზე თავისი შინაარსით თანამედროვე ფუნქციონალიზმის საპირისპიროა. სოციოლოგიური თეორიის მარქსისტულ კონცეფციას სოციოლოგიური ცოდნის ემპირიული დაფუძნების შესაძლებლობებიც მოეპოვება. სოციოლოგიურ ცოდნასთან მიმართებით განსაკუთ-

რებულ ყურადღებას მოითხოვს „ემპირიული“ დონის, „თეორიული“ დონის ცნებათა მოხმარების საკითხი. აქ უპირველესად სოციოლოგიური ცოდნის სპეციფიკური ბუნება უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

ზოგადსოციოლოგიური თეორიის ფილოსოფიური შინაარსი არ უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ მისი მეთოდოლოგიური ფუნქციით სოციოლოგიური ცოდნის სხვა „დონეებთან“ მიმართებაში, რამდენადაც ზოგადსოციოლოგიური თეორია ძირითადად მაინც გნოსეოლოგიურ სფეროს წარმოადგენს და, შესაბამისად, შეიცავს ძირითადი გნოსეოლოგიური პრობლემების გადაწყვეტის შესაძლებლობას. ამიტომ, სოციოლოგიურ ცოდნაში თეორიულისა და ემპირიულის მიმართების საკითხის განხილვის ზოგადმეთოდოლოგიურ, გნოსეოლოგიურ ღერძს წარმოადგენს დიალექტიკური იდეა მრავალფეროვნებათა ერთიანობისა, ანუ იდეა მთლიანობისა, რომელიც დამახასიათებელია ფილოსოფიისათვის საერთოდ, კერძოდ, კი კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის მარქსისტული ინტერპრეტაციისათვის [იხ. 11, 216].

მარქსის კონცეფციის მიხედვით, მთლიანობა, იმავდროულად, კონკრეტულ-შინაარსობრივსაც ნიშნავს. ამაში უნდა დავინახოთ სოციოლოგიურ ცოდნაში იდეალური ობიექტის მთლიანობის სტრუქტურის არსი. მარქსის მიხედვით, აზრობრივად კონკრეტული, როგორც მრავალფეროვნებათა ერთიანობა, არის არა მრავალრიცხოვან გარკვეულობათა და აბსტრაქციათა ორგანიზაცია, არამედ, აბსტრაქტულ გარკვეულობათა სინთეზი [იხ. 6, 727].

ცნებათა წარმოქმნის დიალექტიკურ-ლოგიკური სქემა ეფუძნება კ. მარქსის მიერ „კაპიტალში“ შემუშავებულ აბსტრაქციის მეთოდს. ამ პროცესის საწყისს წარმოადგენს გრძნობად-კონკრეტული, ხოლო დასასრულს — აზრობრივად-კონკრეტული. აზრობრივად-კონკრეტული, რომელიც აშუალებს ამ მოძრაობას, წარმოადგენს არა ფორმალურ აბსტრაქციას (როგორც ეს მიაჩნიათ ლოგიკური ემპირიზმის წარმომადგენლებს), არამედ — შინაარსობრივს. ასეთი აბსტრაქცია არ დაიყვანება გრძნობად მონაცემებზე. ამასთან დაკავშირებით, აღსანიშნავია სოციოლოგიაში არსებული საკითხი ცნებისა და ინდექსის მიმართების შესახებ. თანამედროვე ოპერაციონიზმის წარმომადგენლებს შესაძლებლად მიაჩნიათ ცნების დაყვანა ინდექსზე, მარქსისათვის კი ინდექსი რჩება თეორიული ცნების მხოლოდ ემპირიულ ექვივალენტად და ამავე დროს მისი (თეორიული ცნების) ფორმირების წინამძღვრად. თეორიული ცნების ემპირიული ექვივალენტი (ე. ი. ინდექსი) ვაშუალებს გრძნობად-კონკრეტულიდან აზრობრივ-კონკრეტულზე, მოვლენიდან არსებაზე გადასვლას. თუ ოპერაციონიზმისათვის ინდექსის წარმოქმნით მთავრდება მეცნიერული ცნების ფორმირება, დიალექტიკური მატერიალიზმისათვის იგი მხოლოდ იწყება. მარქსის სქემაში ცნება თეორიის ჩანასახს წარმოადგენს, ხოლო თეორიული და ემპირიული თავიდანვე ერთიანობაშია მოცემული. ემპირიული გამოკვლევა უკვე თავისი ხასიათით თეორიულია, იგი არ უსწრებს თეორიულ გამოკვლევას, ეს უკანასკნელი არაა მასზე დაშენებული [იხ. 14]. აბსტრაქტულიდან კონკრეტულისაკენ ზედასვლის მარქსისტული პრინციპის (რომელიც შეესაბამება ფილოსოფიურ დიალექტიკურ წარმოდგენას მთლიანზე) ინტერპრეტირება და ექსპლიცირება შეუძლებელია თეორიულისა და ემპირიულის ცნებებში. ამ საკითხთან დაკავშირებით გერმანელი მარქსისტი ავტორი ე. ჰანი მიიჩნევს, რომ ეს მეთოდი არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება დავეუკავშიროთ მოძრაობას ემპირიულიდან თეორიულისაკენ ისეთნაირად, რომ მოძრაობა ემპირიულიდან თეორიულისაკენ გავუიგივოთ კონკრეტულ-

ლიდან აბსტრაქტულისაკენ ზეაღსვლის „მონაკვეთს“, ხოლო თეორიის შესწავლის მოძრაობა — აბსტრაქტულიდან კონკრეტულისაკენ ზეაღსვლას [იხ. 21, 185].

აბსტრაქტულიდან კონკრეტულისაკენ ზეაღსვლაზე რომ ლაბარაკობს, მარქსს იდეალური ობიექტის — საზოგადოების — მთლიანობის გარდა მხედველობაში აქვს სხვანაირი მთლიანობაც. ესაა სოციოლოგიური ცოდნის ისტორიული მთლიანობა. აბსტრაქტული, როგორც მარქსის თეორიის ამოსავალი ცნება, წარმოშობილია ემპირიულ ფაქტთა არა უშუალო განზოგადების საფუძველზე, არამედ იგი შედგება იმ ისტორიული გზისა, რომელიც მეცნიერებამ, თეორიულმა აზროვნებამ გაიარა. ესაა თეორიული აზრის განვითარების გზა; იგი განხილულია როგორც შემეცნების „საფეხური“ და ამ ასპექტით — როგორც კატეგორია. ეს იგივე „თეორიული წანამძღვრებია“, რომლებიც აუცილებელია ნებისმიერი (სოციოლოგიური) თეორიის, მათ შორის ისეთი თეორიის ასაგებად, რომელიც ფაქტებისკენა მიმართული. მარქსის მიერ ჩამოყალიბებული თეორიული წანამძღვრები არც მეტაფიზიკურია და არც აპრიორისტული, ისინი არ ასრულებენ აქსიომათა თუ პიპოთეზათა როლს, მაგრამ, ამავე დროს, გამოირჩევიან საყოველთაოობით, რამდენადაც შეიცავენ ადამიანური შემეცნების თეორიულ და მარქსისეული გაგებით, პრაქტიკულ გამოცდილებას.

როცა ლაბარაკობდა საზოგადოების, როგორც მთლიანობის, საგნობრივ შინაარსზე, მარქსი წერდა: „განხილვის ეს წესი უწანამძღვრო როდია, იგი გამოდის ნამდვილი წანამძღვრებიდან, არ სტოვებს მათ ერთი წყუთითაც კი. მისი წანამძღვრებია ადამიანები, ალებული არა რაღაც ფანტასტიკურ კარჩაკეტილობაში და უძრაობაში, არამედ თავიანთი განვითარების ნამდვილ, ემპირიულად თვალსაჩინო პროცესში, რაც განსაზღვრულ პირობებში წარმოებს. როდესაც ცხოვრების ამ ქმედითი პროცესის ასახვა წარმოებს, ისტორია უკვე აღარ არის მკვდარი ფაქტების გროვა, როგორც ამას ვხედავთ თვით ჯერ კიდევ აბსტრაქტულ ემპირიკოსებთან, ანდა იგი აღარ არის წარმოსახვითი სუბიექტების წარმოსახვითი მოქმედება, როგორც ეს იდეალისტებთანაა“ [1, 25—26]. აქ მთავარი ისაა, რომ ეს წარმოადგენს „ემპირიულად ნამდვილად დაკვირვებად“, ისტორიულად განსაზღვრული პროცესის ანალიზს, და რომ ეს ანალიზი შეუძლებელია განხორციელდეს მხოლოდ ინტელექტუალური ინტუიციის ბაზაზე, თუ ანგარიში არ გავუწიეთ „ფაქტებს“. ასე რომ, სოციოლოგიური თეორიის აგების მარქსისეული პრინციპი უშუალო თეორიულ პროცესში მოუხმობს „ფაქტებს“. უკანასკნელნი თეორიულიდან მოცილებულ, ავტონომიურ ემპირიულ დონეზე არ იმყოფებიან, მათ შორის არ არსებობს რაიმე გარკვეული იერარქიული დამოკიდებულება, რომ უფრო „გვიან“ მოვახერხოთ ფაქტთა დონის თეორიულ დონესთან კორელაცია.

როგორ შევავსოვთ, დავალავთ, მოვაწესრიგოთ ფაქტები, როგორ დავამყაროთ კავშირი ფაქტებს შორის? ამის თაობაზე ვ. ი. ლენინი წერს: „საზოგადოებრივი მოვლენების სფეროში არ არსებობს იმაზე უფრო გავრცელებული და უსაფუძვლო ხერხი, როგორცაა ცალკეული ფაქტების ამოგლეჯა, მაგალითებით თამაში. მაგალითებით თამაში საზოგადოდ ძალიან ადვილია, მაგრამ ამას არც არავითარი მნიშვნელობა აქვს, ანდა ის წმინდა უარყოფითი ხასიათისა იქნება, ვინაიდან მთელი საქმე ცალკეულ შემთხვევათა ისტორიულ კონკრეტულ ვითარებაში მიმდინარეობს. ფაქტები, თუ მათ ავიღებთ მათს მთლიანობაში, მათს კავშირში, არათუ „ჩიუტი“ რამ, არამედ უსათუოდ დამამტკიცებელი საბუთიც არის. წვრილმანი ფაქტები, თუ ისინი ალებულია

მთლიანის გარეშე, თუ ისინი ნაწყვეტ-ნაწყვეტი და მოგონილია, სწორედ რომ მხოლოდ სათამაშოს ან კიდევ რაღაც უარესს წარმოადგენს“ [4, 359]. ამ მიმართებით მით უფრო მნიშვნელოვანია საკითხი თეორიულ ცოდნაში ფაქტთა ჩართვის შესახებ, რადგან მასთანაა დაკავშირებული მეცნიერული ცოდნის ლოგიკაში ცოდნის თეორიულ და ემპირიულ დონეთა განსაზღვრა.

თანამედროვე მეცნიერებათმცოდნეობაში თეორიულისა და ემპირიულის განსხვავების ერთ-ერთ საფუძვლად მიჩნეულია ცოდნის, როგორც ფაქტთა მაფიქსირებლისა და უნივერსალურის დახასიათება. თუ ემპირიულ ცოდნას მივაკუთვნებთ ფაქტთა მაფიქსირებელ ცოდნას დაკვირვებად ობიექტებზე [იხ. 12, 97] და ამ კუთხით მიუღწევით სოციოლოგიური ცოდნის ემპირიულ და თეორიულ დონეთა თანაფარდობის საკითხს, მაშინ ყველა ამ სიძნელესთან ერთად, რომელსაც „მეცნიერების ლოგიკა“ აწყდება „ფაქტისა“ და „დაკვირვების“ განსაზღვრებისას, საზოგადოებათმცოდნეობასთან დაკავშირებით წარმოიშობა განსაკუთრებული რიგის პრობლემები, რომლებსაც უკვე პრინციპული ხასიათი აქვს. ეს, პირველ ყოვლისა, ეხება თვით „სოციალური ფაქტის“ როგორც სოციოლოგიური ცოდნის ემპირიული დონის ძირითადი ელემენტის განსაზღვრებას. „სოციალური ფაქტის“ ცნების ერთმნიშვნელოვანი დეფინიციის ბევრ სიძნელესთანაა დაკავშირებული. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაპყროთ სოციოლოგიურ ცოდნაში ამ ცოდნის ემპირიული დონის სპეციფიკას. გავიხსენოთ, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა კ. მარქსი სოციალური სინამდვილის გრძობად-ზეგრძობად ხასიათს. სოციალური რეალობის შემეცნებისათვის „შეგრძნებებში მოცემული“ მოვლენების ფიზიკური გრძობადობა არ შეიცავს ინფორმაციას არც სოციალური რეალობის ფაქტთა და არც სოციალურ-შინაარსობრივი ემპირიული დამოკიდებულებების შესახებ, ანუ ფიზიკურ შინაარსობრივ სიმბოლურობას ჯერაც არ გააჩნია სოციალური მნიშვნელობა. ფაქტის, როგორც რეალურად მოცემულის ემპირიულობის სოციალური შინაარსი უშუალოდ არ გვეძლევა შეგრძნებებსა და წარმოსახვაში. ამის გამო იმ თეორიულ წანამძღვრებს, რომლებიც გარკვეული ფორმით ყოველთვის არსებობენ ნებისმიერ ემპირიულ ცოდნაში, სოციალური ცოდნისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. თეორიული წანამძღვრების გარეშე ვერ მოხერხდება სოციალურ ფაქტთა ვერც ფიქსირება და ვერც დაკვირვება. სოციოლოგიურ ცოდნაში თვით ფაქტთა კონსტატაციის დროსაც კი აუცილებელი ხდება გარკვეული სოციალურ-გნოსეოლოგიური კონტექსტის გათვალისწინება. ამიტომ ცნება — „ცოდნის ემპირიული დონე“ — სოციოლოგიური ცოდნის ანალიზთან მიმართებაში, სპეციფიკური შემეცნებითი საზრისის მქონეა სხვა სახის ცოდნის დონეებისაგან განსხვავებით.

არსებობს მიდგომა, რომლის მიხედვითაც ცოდნის თეორიული და ემპირიული დონეები რომ განვსაზღვროთ, უნდა გავითვალისწინოთ „ცოდნის ფორმალური სტრუქტურა“ [იხ. 19]. ასეთი მიდგომისას ცოდნის თეორიულ და ემპირიულ დონეთა შორის განსხვავება განისაზღვრება ცოდნის მიღების ხერხით: შედეგი ის არის, რომ ცოდნის ემპირიული დონე შეიცავს როგორც დაკვირვების აქტს, ასევე „სიმბოლიზაციას“, ანუ ემპირიულ მიმართებათა გამოხატვის აუცილებლობას პრიმიტიულ „პრედიკატთა“ საშუალებით. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სოციოლოგიური ცოდნის (როგორც მარქსისტულ, ისე სხვა სოციოლოგიურ კონცეფციებში) შესაძლო ემპირიული ენის არც ერთ „პრედი-

კატს“ არ გააჩნია „პრიმიტიულობის“ ის ხარისხი, რაც აუცილებელია პირიულობისათვის და წინადადების ვერიფიკაციისათვის.

ის ფაქტი, რომ სოციალური რეალობა გრძნობად-ზეგრძნობადი ბუნებისაა, იძლევა როგორც ფაქტთა ამორჩევის, ასევე მათ შორის კავშირის დამყარების, ემპირიულ კანონზომიერებათა დადგენის შესაძლებლობას. მაგრამ ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს სოციოლოგიური თეორიის აგების პროცესი აბსტრაქტულ-გნოსეოლოგიურია და იგი მხოლოდ დაკვირვებადიდან უნივერსალური ცოდნის გარკვეულ დონეზე თუ შინაარსზე გადასვლას წარმოადგენს.

საზოგადოების შესახებ ცოდნასთან დამოკიდებულებაში ცოდნის ემპირიული და თეორიული დონეების თანაფარდობა რომ წარმოვიდგინოთ როგორც თანაფარდობა სპეციალურ-სოციოლოგიურ (კონკრეტულ-სოციოლოგიურ) და ზოგად-სოციოლოგიურ ცოდნას შორის, აუცილებელია იმის გათვალისწინება, რომ სპეციალურ-სოციოლოგიური ცოდნა ფილოსოფიურ ცოდნასთან პრინციპულად სხვა მიმართებაში მყოფი ცოდნის დონე კი არ არის, არამედ საზოგადოების შესახებ თეორიული ცოდნის ურთიერთგამსჭვალავი კომპონენტებია; არც ერთი მათგანი არ წარმოადგენს ცოდნის აბსოლუტურსა და ერთადერთ საწყისს, „დაბალსა“ თუ „მაღალ“, პირველსა თუ მეორე, ემპირიულსა თუ თეორიულ დონეს.

ცნობილია, რომ საკითხთა უმრავლესობა, რომლებიც დაჯგუფებულია „თეორიულისა და ემპირიულის“ „გრძნობადისა და რაციონალურის“ ირგვლივ, ტრადიციული საკითხებია და ისინი, არსებითად, ემპირიზმსა და რაციონალიზმს, ნომინალიზმსა და რეალიზმს და ა. შ. შორის კამათის საგანს შეადგენდა. ბუნებრივია, ეს დავა სხვადასხვა ენაზე მიმდინარეობდა, მაგრამ საერთო სურვილს წარმოადგენდა შემეცნების სამყაროს არსების წვდომა, წვდომა იმისა, რისი უშუალოდ ცდაში დანახავაც შეუძლებელია, გადასვლა აუცილებელზე, ერთეულიდან ზოგადზე, ინდივიდუალურიდან საყოველთაოზე.

დასმული პრობლემა დღეისათვის საყოველთაო კამათის ობიექტია, როგორც საბჭოთა, ისე დასავლეთის ფილოსოფიური ლიტერატურაში. ამიტომ არცაა გასაკვირი, რომ აზრთა სხვადასხვაობაა. ასე მაგალითად ვ. ზ. შვირიცი ცოდნის ემპირიული და თეორიული დონეების თანაფარდობის ორ მხარეს გამოყოფს. ამ პრობლემის ერთ მხარედ მას მიაჩნია ცოდნის თეორიულ და ემპირიულ დონეთა შორის წონასწორობის, შესატყვისობის დადგენა, ცოდნის თეორიულ და ემპირიულ დონეებს შორის შეთანხმებების პოვნა. ამ მიდგომის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ არსებობს გარკვეულად ფიქსირებული ცოდნის თეორიული დონე, რომელიც კავშირშია ემპირიულ დონესთან. ამოცანას ამ დროს შეადგენს თეორიასა და ემპირიას შორის შესატყვისობის დადგენა და გარკვეული ზღვარის მითითება თეორიასა და ემპირიას შორის. მეორე მხარის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ცოდნის თეორიული და ემპირიული დონეები შემეცნებაში სტატიკურად კი არ არსებობენ, არამედ ისინი მუდმივ ცვლილება-განვითარებაში იმყოფებიან [22, 291-292].

ა. ს. მანასიანიც ცოდნის ემპირიული და თეორიული დონეების თანაფარდობის საკითხს ორი მიდგომით განიხილავს: ერთმნიშვნელოვანი და შეფარდებითი. ერთმნიშვნელოვანი გადაწყვეტის არსს ავტორი შემდეგში ხედავს: როცა მეცნიერების ობიექტს თუ გარკვეულ მდგომარეობას („ცოდნის ერთეულს“) განვიხილავთ, ყურადღება არ უნდა მივაქციოთ იმას თუ რომელ დისციპლინაში ფუნქციონირებენ ისინი და უნდა ვეძიოთ ცოდნის „თეორიულობისა“ თუ „ემ-

პირიულობის“ ერთმნიშვნელოვან განსაზღვრებათა ლოგიკური კრიტერიუმები [იხ. 17, 89]. უნდა განვასხვავოთ ინდუქციური განზოგადების შედეგად მიღებული ცოდნა („ემპირიული“ ცოდნა) იმ ცოდნისაგან, რომელიც ამ გზით არ არის მიღებული („თეორიული“ ცოდნისაგან). ეს დაყოფა შეიძლება უფრო ფართოდაც განვმარტოთ, თუ ცოდნის ემპირიულ დონეში ჩაერთავთ საკუთრივ ცდისეულ ცოდნას, რომელიც რედუქციას ექვემდებარება, ხოლო ცოდნის თეორიულ დონეში — ისეთ ცოდნას, რომელიც არ გამოიყვანება ცდიდან და არ დაიყვანება მასზე. ასევე უნდა გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან ფაქტის მაიექსირებელი და კანონის გამოჩატველი წინადადებები [იხ. 20].

ცოდნის თეორიული და ემპირიული დონეების თანაფარდობის გასარკვევად უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან თეორიული და ემპირიული ობიექტებიც. გასაგებია, რომ ცოდნის გარკვეული სისტემის შიგნით ყველა ობიექტს არ შეიძლება ერთნაირი ღირებულება გააჩნდეს. ზოგი მათგანი უბრალოდ დაკვირვებადია, უშუალოდ მოცემული, ზოგი კი, პრინციპულად ან ტექნიკური მიზეზების გამო დაუკვირვებადია. ის ფაქტი, რომ თეორიის შიგნით არ არიან ერთნაირი ღირებულების ობიექტები, ქმნის იმის საფუძველს, რასაც ჩვეულებრივ ემყარებიან ამ ობიექტთა თეორიულობისა და ემპირიულობის ჩვენებისას. თეორიული და ემპირიული ობიექტებიც პრინციპში სინამდვილის სქემატიზაციისა და იდეალიზაციის შედეგია. არც ემპირიული და მით უფრო, თეორიული ობიექტები არაა რეალობის ობიექტთა იგივეობრივი. ემპირიული ობიექტები გარკვეული მიახლოებით მაინც შეიძლება გავუიგივოთ რეალობის შესაბამის ფრაგმენტებს, მაშინ როცა თეორიული ობიექტები არათუ სინამდვილის ფრაგმენტია, არამედ მისი (ამ სინამდვილის) ლოგიკური რეკონსტრუქციაა [იხ. 18, 31].

ცოდნის ემპირიული და თეორიული დონეების თანაფარდობის საკითხის ერთმნიშვნელოვანი მიდგომით გადაწყვეტისას „ცოდნის ერთეულები“ იზოლირებულად განიხილება ცოდნის იმ სისტემისაგან, რომლებშიაც ისინი ფუნქციონირებენ. განიხილება იმ მიმართებათა და კავშირთა გარეშე, რომელიც ცოდნის სისტემებს შორის დგინდება. სწორედ ეს არის ერთმნიშვნელოვანი მიდგომის არსებითი ნაკლი. ამ მიმართებათა და კავშირთა გათვალისწინება კი აუცილებელია და ეს ქმნის საფუძველს პრობლემის გადაწყვეტის შეფარდებითი მიდგომისათვის. ამ შემთხვევაში ცოდნის ემპირიულ და თეორიულ დონეთა შორის თანაფარდობა განიხილება როგორც მიმართება უკვე არსებულ ცოდნასა და ამ ცოდნის საფუძველზე მიღებულ ცოდნას შორის. ასეთი მიდგომა წარმოაჩენს, რომ დებულებები და მტკიცებანი, რომლებიც ერთ დისციპლინაში მიეკუთვნებიან ცოდნის ემპირიულ დონეს, სხვა დისციპლინაში თეორიულ ზედნაშენში შედიან.

ამ ასპექტით ტერმინების — „ემპირიულისა“ და „თეორიულის“ — გამოყენება ასახავს ცოდნის დამოუკიდებელ დონეთა ფარდობითობას, მათ შორის არსებული საზღვრების პირობით ხასიათს. აქ ელინდება, რომ „ის, რაც მეცნიერების ერთ ეტაპზე თეორიულად ითვლებოდა, სხვა, უფრო მაღალ ეტაპზე ემპირიულად მისაწვდომი ხდება“ [16, 192].

ცალკე აღებულ დისციპლინათა შიგნით ცოდნის თეორიულ და ემპირიულ დონეთა საზღვრების დადგენას თავისი სირთულეები გააჩნია. რომ გავარკვიოთ მოცემული გამოთქმა ემპირიულია თუ თეორიული, საჭიროა იგი ავიღოთ კონკრეტულად, ცოდნის მოცემულ ერთობლიობასთან მიმართებაში. მაგრამ ეს ისე

არ უნდა გავიგოთ, თითქოს საერთოდ შეუძლებელი იყოს გარკვეული ზოგადი გადაწყვეტის მოძებნა, იმ კრიტერიუმების დადგენა, რომლებიც გამოსადეგი იქნებოდა ყველა კონკრეტული შემთხვევისათვის, ყველა კონკრეტულ დისციპლინაში. ხოლო რაც შეეხება ყოველ ცალკე აღებულ დისციპლინას, მის ფარგლებში ყოველთვის შეიძლება გამოვიყიოთ შედარებით დამოუკიდებელი, თეორიულ-საგან განსხვავებული ემპირიული დონე.

ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ ისტორიის მატერიალისტურმა გაგებამ, რაც შესაძლებელი ვახდა სოციალურ მეცნიერებაში სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის კატეგორიის შემოტანით, შექმნა მეცნიერული სოციოლოგიის აგების შესაძლებლობა. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ სოციოლოგიური ცოდნა არ დაიყვანება მხოლოდ საზოგადოებრივი ფორმაციის განვითარებისა და ფუნქციონირების ყველაზე ზოგადი კანონების გარკვევაზე. სოციოლოგიის საგნობრივ სფეროს სოციალური მთელის ცალკეული, შედარებით დამოუკიდებელი კომპონენტებიც შეადგენენ. ამიტომ მეცნიერების სტრუქტურა თუ იგი საკვლევი ობიექტის სტრუქტურას შეესაბამება, რთული და მრავალსაფეხურიანია. ესაა ცოდნის იერარქიული სისტემა. ვანზოგადების უმაღლესი დონე ამ სისტემაში არის ზოგადი სოციოლოგიური თეორია (ანუ ისტორიული მატერიალიზმი), რომლის საგნობრივ სფეროსაც საზოგადოება წარმოადგენს, როგორც მთლიანობაში აღებული სოციალური ორგანიზმი. ისტორიული მატერიალიზმის პრინციპები, კატეგორიები და კანონები ყველაზე ზოგადი სახით ასახავს სოციალური მთელის განვითარებისა და ფუნქციონირების კანონზომიერებებს. ისტორიული მატერიალიზმი, როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შესახებ მეცნიერული ცოდნის სისტემა, ამოდის დიალექტიკურ-მატერიალისტური ფილოსოფიის მთელი რიგი საკვანძო დებულებებიდან. თავის მხრივ, ისტორიული მატერიალიზმის ძირითადი დებულებები ქმნიან სოციოლოგიური თეორიის პრინციპებს და მთლიანობაში ამ თეორიის საზრისობრივი საზღვრების ფუნქციას იძენენ. ეს პრინციპები ჩამოყალიბდება უკვე როგორც ცნობილი ზოგადსოციოლოგიური კანონები; ისინივე ქმნიან სპეციალურ სოციოლოგიურ თეორიათა განვითარების ნეთოდოლოგიურ საფუძველს, რომლის საგნობრივი სფეროც ზოგადი თეორიის სფეროზე გაცილებით უფრო ვიწროა.

სპეციალური სოციოლოგიური თეორიები საზოგადოებრივი ორგანიზმის შედარებით დამოუკიდებელი ქვესისტემის (მაგალითად, სოციალური სტრუქტურის, ან საზოგადოებრივი ცნობიერების) ან შედარებით დამოუკიდებელი საზოგადოებრივი პროცესების (მაგალითად, პიროვნების ფორმირება, შრომითი მოღვაწეობა და ა. შ.) განვითარებისა და ფუნქციონირების კანონზომიერებებს ასახავს; ასეთი ქვესისტემები თუ პროცესები ვითარდებიან და ფუნქციონირებენ ისეთი სპეციფიკური კანონების თანახმად, რომლებიც არც ზოგადსოციოლოგიური კანონებზე დაიყვანება და არც მათგან გამოიყვანება ფორმალური დელუქციის გზით.

სოციოლოგიური თეორია არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც ცოდნის აქსიომატური ან „წმინდა დედუქტიური“ სისტემა. ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ „მისწრაფება კონკრეტულ საკითხების პასუხები ეძიონ... ზოგადი ქეშმარიტების უბრალო ლოგიკურ განვითარებაში, — არის მარქსიზმის შერყვნა და დიალექტიკური მატერიალიზმის მთლად სასაცილოდ აღება“ [1, 10—11].

არააქსიომატურ თეორიათა თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი გვევლინება როგორც ცოდნის ელემენტარულ სისტემათა ერთობლიობა, რომ-

ლებიც ერთმანეთთან გარკვეული ლოგიკურ-გნოსეოლოგიური პრინციპებითაა შეერთებული. ამიტომ თეორია არა მხოლოდ ცოდნის სისტემაა, არამედ — ახალი ცოდნის მიღების ტიპობრივი ხერხის აღწერაცაა. სპეციალურ სოციოლოგიურ თეორიათა განვითარება, რომლებიც სხვადასხვა რიგის სოციალურ არსებებს ასახავენ [იხ. 8], დაკავშირებულია მოცემული საგნობრივი სფეროს შესახებ ცოდნის შედარებით დამოუკიდებელი სისტემის აგებასთან. სპეციალური სოციოლოგიური თეორიები ისტორიული მატერიალიზმის ზოგად მეთოდოლოგიას ემყარება და აქვე იძენს თავისი განვითარების ლოგიკურ-მეთოდოლოგიურ პრინციპებს — ახალი ცოდნის მიღების ტიპურ ხერხს.

სხვა სპეციალური თეორიებისაგან განსხვავებით (მაგ., ფსიქოლოგიურისაგან, ან ეკონომიურისაგან), სპეციალური სოციოლოგიური თეორიის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი თავის საგანს განიხილავს, თუ შეიძლება ასე ითქვას „მომცველად“, ან რამდენიმე „სოციალურ განზომილებაში“: საკვლევი საგნის ეკონომიკური ურთიერთობებით განპირობებულობის ასპექტით და სოციალურ-პოლიტიკური ურთიერთობებისა და იმ პროცესთა ასპექტით, რომლებიც საზოგადოების სულიერი ცხოვრების სფეროში მიმდინარეობს. სპეციალური სოციოლოგიური თეორია მოწოდებულია სოციალური სისტემის განვითარების განსაზღვრულ ეტაპზე ახსნას მისი ყველა არსებითი ელემენტის ურთიერთმოქმედება ამ ელემენტთა ურთიერთკავშირისა და ურთიერთგანპირობებულობაში. რასაკვირველია, სპეციალური სოციოლოგიური თეორია უფრო იმ შემთხვევაში შეძლებს ამ ამოცანის გადაჭრას, თუ იგი დაემყარება სოციალური პროცესის უფრო ღრმა არსების მომცველ, უფრო მაღალი დონის პრინციპებსა და კანონებს, ვიდრე ის თეორია, რომელიც გამოსადეგია შედარებით ვიწრო სფეროს გამოსაკვლევად. სწორედ ამიტომ აღვნიშნეთ სტატიის დასაწყისში, რომ სპეციალური თეორიების შემუშავების გარეშე შეუძლებელია ზოგადი თეორიიდან ემპირიულ მონაცემებზე და პირიქით გადასვლა. ამიტომ მივიჩნევთ სპეციალურ თეორიებს იმ მთავარ იარაღად, რომელიც ორგვარ საშიშროებას — ერთი მხრივ, უხეშ ემპირიზმსა და, მეორე მხრივ, სქოლასტიკას აგვაცილებს და შესაძლებლობას მოგვცემს ფაქტები თეორიულ დებულებებს შევუსაბამოთ, ერთი მხრივ, და ზოგადი თეორიის დებულებანი თანაფარდობაში მოვიყვანოთ დღევანდელი რეალურ პრაქტიკასთან, მეორე მხრივ.

აქედან გამომდინარე, ზოგადსოციოლოგიური თეორიის (ისტორიული მატერიალიზმის) მეთოდოლოგიური ფუნქცია იმაში მდგომარეობს, რომ იგი იძლევა ახალი ცოდნის მიღების ტიპობრივ ხერხს, ნაკლები ზოგადობის მქონე თეორიის აგების საშუალებას. ასე მაგალითად, სოციალური სტრუქტურის თეორიაში ამოსავალი პრინციპია შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება, ხოლო ამ პრინციპის მოქმედების შედეგს წარმოადგენს ადამიანთა სოციალური როლების შესრულება პროფესიული მოღვაწეობის შესაბამის სახეებში. პიროვნების სპეციალურ სოციოლოგიურ თეორიაში ამოსავალ პრინციპს წარმოადგენს პიროვნების, როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პროდუქტისა და სუბიექტის დეტერმინაცია სოციოლოგიურ თეორიაში, რომელიც ადამიანთა დასახლებების ტიპთა აღწერასა და ახსნას ეხება, ამოსავალი პრინციპი ისევ შრომის სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო შრომად საზოგადოებრივი დანაწილებაა, ეკონომიკის განვითარების ტენდენციათა გამოკვლევაა, შემდგომ კი, სოციალური მიმართებათა სხვა სფეროების გამოვლენაა. ასე უნდა დაეძინოთ პირველსა-

წყის „კოორდინატთა სისტემა“, ათვლის წერტილი სპეციალური საგნობრივი სფეროს ჰიპოთეტური თეორიის აგებისას.

მსგავსი ჰიპოთეტური „სისტემების“ დაშენება შესაძლებელია მომიჯნავე მეცნიერებათა (ეკონომიკური, ეთნოგრაფიული, ფსიქოლოგიური და სხვ.) მიღწევების გამოყენების გზით, და, რასაკვირველია, საკუთრივ სოციოლოგიის სფეროში წარმოებული ემპირიული გამოკვლევების მიღწევების გამოყენებით. ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი იმ მიმართულებით, რომ შეეჭმნათ ისეთი შესატყვისი კონცეპტუალური აპარატი, რომელიც დაეკმაყოფილებდა ზოგადსოციოლოგიური თეორიისა და არსებულ ემპირიულ დაკვირვებათა მოთხოვნებს.

არანაკლებ საგულისხმოა მომიჯნავე მეცნიერებებში მიღებულ მონაცემთა სოციოლოგიურ ენაზე თარგმნის პრობლემა. ძნელი დასანახი არ არის, რომ მრავალი ცნება, რომლებიც უბრალოდ სხვა მეცნიერებიდანაა ნასესხები, კონკრეტულ-სოციოლოგიურ კვლევაში გამოუყენებელია. ასეთი ვითარებაა, მაგალითად, „ფსიქოლოგიური განწყობის“ ცნებასთან დაკავშირებით: უფრო ადექვატურს წარმოადგენს ტერმინი „ლირებულებითი ორიენტაცია“, რომლის ელემენტებსაც პიროვნების ფიქსირებული განწყობები შეადგენს [იხ. 10]. „ინტერესის“ ცნებასთან დაკავშირებითაც არა გვაქვს უკეთესი მდგომარეობა: ფსიქოლოგიაში იგი პიროვნების მიმართულობას აღნიშნავს, სოციოლოგიაში კი სხვა რასმე. სოციოლოგიური ცნება „ინტერესი“ — სუბიექტის რეალურ მდგომარეობას გულისხმობს, ცნობიერებაში ამ მდგომარეობის ასახვა და მოქმედებათა მიმართულობას ამ მდგომარეობის ასახვის შესატყვისად [იხ. 23].

სოციალური სინამდვილის შესწავლისადმი ფილოსოფიური და კონკრეტულ-მეცნიერული მიდგომები მეთოდის მიხედვითაც განსხვავდებიან. ახლა განვიხილოთ თუ როგორ ელინდება ეს განსხვავებები აბსტრაპირების ხერხებით, როცა საზოგადოებრივ კანონზომიერებას ვიკვლევთ ამ ხერხებით.

საზოგადოებრივ განვითარებაში თავისებურადაა დინამიკური და სტატიკური კანონების ურთიერთობა. დინამიკური კანონი ერთმნიშვნელოვან კავშირს ამყარებს გარკვეულ ფიქსირებულ პირობებში მოვლენათა თანამიმდევრობას შორის, ხოლო სტატისტიკური კანონი განსაზღვრავს ამ კავშირს არა მკაცრად, მაგრამ მოვლენის თავჩენის ალბათობის სიდიდის შეფასებით. მასობრივი ერთგვაროვანი მოვლენების მიმართ ეს ნიშნავს, რომ დინამიკური კანონზომიერება მოცემულ პირობებში ერთმნიშვნელოვან მიმართებაში იქნება ამა თუ იმ კლასის ყველა მოვლენასთან, მაშინ როცა სტატისტიკური კანონზომიერება სტატისტიკური კანონის მიერ მოცემული მოძრაობის ხაზისაგან (განვითარებისაგან, ცვლილებისაგან, პროცესის მიმდინარეობისაგან) ინდივიდუალური გადახრის შესაძლებლობას იძლევა. სტატისტიკურ კანონზომიერებას აზრი აქვს მხოლოდ იმ მოვლენათა კლასის მიმართ, რომლებიც ერთ „ანსამბლში“ იმყოფებიან: სტატისტიკური კანონზომიერება ამ კლასის, როგორც მთელის, მოძრაობისა და ფუნქციონირების ტენდენციას დაადგენს, მაგრამ, ამავე დროს, ითვალისწინებს ამ „ანსამბლში“ შემავალ ცალკეულ მოვლენებსაც.

მაგალითად, კ. მარქსმა თავის „კაპიტალში“ გვიჩვენა, რომ ლირებულების კანონის მოქმედება ელინდება საბაზრო ფასების მერყეობის საშუალო ტენდენციის სახით. ფ. ენგელსის თანახმად, ეკონომიური ურთიერთობების განმსაზღვრელი როლის კანონი მოქმედებს როგორც ტენდენცია, „საბოლოო ჯამში“ იგი შეიძლება აღმოჩენილ იქნეს როგორც საშუალო ხაზი, რომელიც გზას იკვლევს გადახრათა და შემთხვევითობათა ქაოსში. ვ. ი. ლენინის სიტყვებით,

ობიექტური კანონზომიერება „სხვანაირად ვერ გამოვლინდება, თუ არა საშუალო, საზოგადოებრივი, მასობრივი კანონზომიერებებით, როცა ხდება ამა თუ იმ მიმართულებით ინდივიდუალურ გადახრათა შეთანაწილება“ [3, 65].

თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ლიტერატურაში საზოგადოებრივ კანონზომიერებათა სტატისტიკური ხასიათის შესახებ იმგვარად მსჯელობენ, თითქოს საზოგადოებრივი კანონები ყოველთვის როდი მოქმედებენ „წმინდა სახით“ და უშუალოდ, რომ ისინი უფრო სტატისტიკურნი არიან, ვიდრე დინამიკურნი [იხ. 15, 17] და ა. შ. რითაა ეს გამოწვეული?

ცნობილია, რომ ზოგიერთ მოვლენათა თავჩენის აღბათობა შესაძლებელია გამოიხატოს გარკვეული ერთეულით, თუ ფიქსირებულია აუცილებელი კავშირი მის წინამორბედ ისეთ მოვლენებსა და პროცესებს შორის, რომლებიც ინდივიდუალურ გადახრასა და მერყეობას არ განიცდიან. ასეთი ობიექტები კი სოციალურ სინამდვილეში არ არსებობენ. ისტორიული მატერიალიზმის კანონები მაღალი დონის აბსტრაქციებს წარმოადგენს. ისინი ასახავს სოციალური მოვლენებისათვის შინაგანად დამახასიათებელ ობიექტურ, აუცილებელ კავშირებს „წმინდა სახით“, მათი არსებობის ინდივიდუალურ თავისებურებათა და სპეციფიკურ გარემოებათა მიუხედავად. გარდა ამისა, როგორც კ. მარქსი მიუთითებს, „წმინდა სახით“ კანონის გამოხატვის შესაძლებლობა განპირობებულია სოციალური პროცესის იდეალურად განვითარებული მდგომარეობით, სოციალური პროცესი აქ ლებულობს საყოველთაობის მნიშვნელობას და არ ვლინდება შემთხვევითი, კერძო ფორმით [იხ. 7, 6]. შესაბამისად, ისტორიული მატერიალიზმის კანონები ერთეულისაგან განყენებას წარმოადგენს და იმის წყალობით, რომ ეს მეცნიერული აბსტრაქციებია, „ბუნებას უფრო ღრმად, უფრო სწორად, უფრო სრულად ასახვენ“ [5, 167].

თავის აბსტრაქტულ ფორმაში საზოგადოების განვითარებისა და ფუნქციონირების კანონები მარქსისტულ ზოგად სოციოლოგიურ თეორიაში ყალიბდებიან როგორც დინამიკურნი. სოციალური განვითარებისა და ფუნქციონირების ზოგად კანონთა „დინამიკური მოდელი“ ასახავს სოციალურ მოვლენათა ობიექტურ არსს. განვითარების ხაზი ზოგად სოციოლოგიურ კანონებში აბსტრაქტული ფორმითაა ფიქსირებული. ამიტომ ზემოთ მოტანილი დავა გამოთქმის — „კანონები ყოველთვის არ მოქმედებენ წმინდა სახით“ — ირგვლივ უნდადავაო, ხოლო საკუთრივ გამოთქმა — არაზუსტი, რადგან ეს კანონები არასდროს არ მოქმედებენ „წმინდა სახით“, ისინი ყოველთვის მოქმედებენ როგორც ტენდენციები. კანონები „წმინდა სახით“ წარმოადგენენ მეცნიერულ აბსტრაქციებს.

ამიტომ აღვნიშნეთ დასაწყისშივე, რომ ზოგად სოციოლოგიურ კანონთა დადგენა შესაძლებელია მხოლოდ თეორიული სოციოლოგიური გამოკვლევის შედეგად, რომლის ობიექტსაც წარმოადგენს არა გრძნობადი აღქმით მიღებული მონაცემები, არამედ — მეცნიერული აბსტრაქციები, რომლებშიც ემპირიული სოციოლოგიური კვლევის შედეგად მიღებული მასალა „მოხსნილი სახით“ არსებობს.

ემპირიულ სოციოლოგიურ გამოკვლევაში ცოდნის მიღების ხერხი ემპირიულია; ამიტომაც ვამბობთ, რომ აქ დადგენილი კანონებიც ემპირიულია, რადგან მათი მიღება ხდება ინდუქციის ერთ-ერთი მეთოდის საფუძველზე, როგორცაა აგრეთვე, სტატისტიკური მეთოდი.

სტატისტიკური განზოგადება, ინარჩუნებს რა მეცნიერული დაკვირვების ყველა უპირატესობას, რომლის საფუძველზეც ინდუქციურ დასკვნას მივიღებთ, გარდა ამისა გვიხსნის სოციალურ მოვლენათა ერთობლიობის განვითარებისა და ფუნქციონირების კანონზომიერებებს, რომლებიც მოქმედებენ როგორც მხოლოდ მოცემული სოციალური ერთობლიობის მდგომარეობის, ცვლილებისა და განვითარების კანონზომიერებანი.

ამასთანავე, სტატისტიკური განზოგადება მკაცრ ცოდნას იძლევა მის საფუძველზე მიღებული ინდუქციური დასკვნის სანდოობის შესახებ და, რაც უფრო მთავარია, სოციალური შემეცნების ლოგიკურ პროცესს აბსტრაქტული მოდელის ტიპთან აახლოებს. ეს კი ძალზე მნიშვნელოვანია მეცნიერული სოციოლოგიური გამოკვლევის განხორციელებისათვის.

Г. Г. ПАЦАЦИЯ

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ЕЕ СВЯЗЬ С ЭМПИРИЧЕСКИМ УРОВНЕМ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

Резюме

Разработка специальных теорий обуславливает переход от общей теории к эмпирическим данным и обратно — к теоретическим обобщениям высокого уровня, позволяет избежать опасностей двойного рода: грубого эмпиризма и схоластики.

Принципы, категории и законы исторического материализма отражают закономерности развития и функционирования социального целого в самом общем виде. Как система научного знания об общественных отношениях, исторический материализм исходит из ряда основополагающих принципов диалектико-материалистической философии. В свою очередь основные исходные положения исторического материализма образуют принципы социологической теории и в целом приобретают функцию ее смысловых границ. Эти принципы формулируются как известные общесоциологические законы; они же устанавливают методологические основы для развития специальных социологических теорий, предметная область которых значительно уже общей теории.

В конкретном социологическом исследовании способ получения знания — эмпирический, поэтому, устанавливаемые здесь законы тоже эмпирические, выводимые при помощи одного из индуктивных методов, к числу которых относятся и статистические.

Статистическое обобщение дает строгое знание о достоверности полученного индуктивного вывода и, что главное, приближает логический процесс познания к типу абстрактной модели, а это очень важно для осуществления научного социологического исследования.

ლიტერატურა

1. მარქსი კ. ენგელსი ფ. გერმანული იდეოლოგიიდან, თბ., 1948.
2. ლენინი ვ. ი. თხზულებანი, ტ. 3.
3. ლენინი ვ. ი. თხზულებანი, ტ. 21.
4. ლენინი ვ. ი. თხზულებანი, ტ. 23.
5. ლენინი ვ. ი. თხზულებანი, ტ. 38.
6. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 12.
7. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 23.
8. Андреева Г. М., Никитин Б. Н. Метод объяснения в социологии. — В кн.: Социология в СССР, ч. I, М., 1968.
9. Беккер Г., Босков А. Современная социологическая теория. М., 1961.
10. Водзинская В. В. Социологическое понимание концепции установки. «Философские науки», 1968, № 2.
11. Данелян М. С. О применении понятий эмпирического и теоретического в социологическом знании. — В кн.: Философские вопросы логического анализа научного знания. Вып. 3, Ереван, 1974.
12. Единство теоретического и эмпирического в научном познании. В кн.: Проблемы научного метода. М., 1964.
13. Здравомыслов. А. Г. Проблема интереса в социологической теории. Л., 1965.
14. Кабыша А. В. Методологические проблемы операционализации понятий в социологии. Авт-т канд. дисс. М., 1977.
15. Караваев Г. Г. Особенности общественного познания и логика научного исследования. Л., 1965.
16. Колпин П. В. Введение в марксистскую гносеологию. Киев, 1967.
17. Манасян А. С. О логической экспликации гносеологических проблем. — В кн.: Философские вопросы логического анализа научного знания. Вып. 2, Ереван, 1971.
18. Проблемы логики научного познания. М., 1965.
19. Ракитов А. И. О природе эмпирического знания. — В кн.: Логическая структура научного знания. М., 1965.
20. Смирнов В. А. Уровни знания и этапы процесса познания. В кн.: Логическая структура научного знания. М., 1965.
21. Хаан Э. Исторический материализм и марксистская социология. М., 1967.
22. Швырев В. С. Методологические проблемы современной науки. М., 1970.
23. Ядов В. А. О соотношении теоретического и эмпирического подходов к конкретному социологическому исследованию. — В кн.: Проблемы методологии социального исследования. Л., 1970.
24. R. K. Merton. Social Theory and Social Structure. Clencoe, Illinois. The Free Press. 1957.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტმა

მამუკა ფოლიძე

ალბათური მიზეზობრიობა და დამატებითობის
პრინციპი

არსებითი განსხვავება კვანტურ მექანიკასა და კლასიკურ ფიზიკას შორის გამოწვეულია არა საგნობრივ არეთა სხვადასხვაობით, არამედ აღწერის მეთოდით. კლასიკური აღწერა იყენებს სუბიექტისა და გარემომცველი ობიექტებისაგან სრულიად განყენებული ობიექტის (სისტემის) მოდელს, მაშინ, როდესაც მსგავსი აბსტრაქცია პრინციპულად შეუთავსებადია კვანტური თეორიის არსთან. კლასიკური ფიზიკა ადგენს სამყაროს სურათს, სადაც შესაძლებელია ნებისმიერი ნაწილის განცალკევება მთელიდან და მისი როგორც დამოუკიდებლად არსებულის ანალიზი. ამრიგად, კლასიკური მეთოდით ასახული ფიზიკური რეალობა მოიცავს ერთმანეთთან დაკავშირებულ მოვლენათა არეს, მოცემულ შემგეცნებელ სუბიექტთან გარკვეულ მიმართებაში, მაგრამ არსებითია ის, რომ თუმცა ბუნებაში არ არსებობს სამყაროსეული კავშირებისაგან განყენებული მოვლენა, თეორიულად შესაძლებელი ხდება ფიზიკურ პროცესზე გარე ზემოქმედების გათვლა, უგულვებელყოფა და, ამდენად, იზოლირებულ სისტემაზე ლაპარაკი. ზოგადად რომ ვთქვათ, ფიზიკური რეალობა ეს არის ობიექტური რეალობა, გარკვეულ მიმართებაში მყოფი ფიზიკურ ცოდნასთან; ფიზიკური რეალობა არის მოცემულ ფიზიკურ სიდიდეთა რეალობა, რომლებიც აღნიშნავენ ობიექტურად მიმდინარე პროცესებს. კლასიკური აღწერის დონეზე ფიზიკური რეალობის მიმართება სუბიექტის პრაქტიკულ-თეორიულ მოღვაწეობასთან არის იგივეობრივი ყველა კონკრეტულ-შემგეცნებით სიტუაციაში. აქედან გამომდინარე, ფიზიკური ამოცანების გადაწყვეტისას, მხედველობაში არ მიიღება ეს, ყველა სიტუაციაში იგივეობრივი მომენტი. როგორც ვხედავთ, კლასიკურ ფიზიკას საქმე აქვს რეალობის ისეთ აღწერასთან, სადაც საგნები და მოვლენები წარმოგვიდგებიან დამოუკიდებლად, როგორც ერთმანეთისაგან, ასევე იმ პირობებისაგან, რომლებიც განსაზღვრავენ მათი შემგეცნების შესაძლებლობას.

კვანტურმექანიკური რეალობის ცნება შეუთავსებადია ასეთ იდეალიზაციასთან. აბსოლუტურად იზოლირებული ობიექტის მოდელს აქ შეენაცვლება მთლიანი, გაუზღწერელი ურთიერთქმედების მოდელი, სადაც შერწყმულია ურთიერთმოქმედი მხარეები. ამრიგად, საწყისი, საიდანაც აიგება კვანტურმექანიკური რეალობის სურათი, არის არა თავისთავადი ობიექტი, არამედ ურთიერთქმედება, მისი ინტეგრირებული შედეგი. ეს ურთიერთქმედებანი შეიძლება ორად დაეაჯგუფოდ:

- (ა) ურთიერთქმედება მაკროსხეულსა და მიკრონაწილაკს შორის,
- (ბ) ურთიერთქმედება ორ მიკროობიექტს შორის.

პირველ შემთხვევაში მოცემული გვაქვს გაზომვის პირობების, გაზომი აპარატის და გასაზომი მიკროობიექტის მთლიანი, განუყოფელი სისტემა; ცდის მონაცემები წარმოადგენენ ამ სამი მომენტის ერთობლივ შედეგს.

მეორე შემთხვევაშიც კვანტურ ურთიერთქმედებათა ატომურობა, სათანადო გაზომვის პირობებთან მიმართებაში დადგინდება. ამრიგად, ორივე ჯგუფისათვის ამოსავალია განუყოფელი ურთიერთქმედება შემეცნების კლასიკურ პირობებსა და ობიექტის კვანტურმექანიკურ რეალობას შორის. ყველა სხვა ტიპის ურთიერთქმედება, დაკავშირებული მიკროსამყაროსთან, სწორედ ამ შუამავალ პრინციპში გარდატეხილი იქნეს განუყოფლობისა და ატომურობის თვისებას.

მიკრო-მაკრო ურთიერთქმედებათა მთლიანობის გამო ყოველი მიკრომდგომარეობა განუწყვეტლივ მიჯაჭვულია მისი გაზომვის მაკროსკოპულ პირობებთან. შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნულ პირობათა გარემოცვა ანიჭებს ფიზიკურ სახარისს მიკრონაწილაკის მდგომარეობას, რადგან გაზომვის პირობებისაგან განყენებულ მიკრომდგომარეობის ცნებას არ გააჩნია ფიზიკური აზრი. ყველაფერი ეს განაპირობებს მიკრორეალობის ფარდობითობას ცდის კონკრეტულ-შემეცნებით სიტუაციასთან. ყოველი ცდის სიტუაცია გამოყოფს და შინაარსობრივად განსაზღვრავს გარკვეულ საფანჯრივ არეს მიკროსამყაროდან და ამ სიტუაციასთან მიმართების გარეშე მას ეკარგება გარკვეულობა და შინაარსი. აქედან გამომდინარეობს, რომ თუ სხვადასხვა ცდის მაკროპირობები შეუთავსებადია ერთმანეთთან, მაშინ შესაბამისი მიკრომდგომარეობებიც და ამ მდგომარეობებში რეალიზებული კვანტური თვისებებიც ვერ შეთავსდებიან. მიღებული დასკვნა ემყარება მთლიანი, განუყოფელი ურთიერთქმედების წინამძღვარს, რომელიც ამოდის იქიდან, რომ კვანტური თეორია პრინციპულად ეწინააღმდეგება ხელსაწყოს ზემოქმედების განსაზღვრას მიკროობიექტზე და ამდენად, ცდამდე დადგენილი „სუფთა“ მდგომარეობის ცნებას. როგორც ვხედავთ, კვანტურმექანიკურ სიდიდეთა ურთიერთშეუთავსებლობა არის არა ექსპერიმენტის მონაცემთა განზოგადების შედეგი, არამედ თეორიიდან ამოსული მდგომარეობა, რომელსაც გააჩნია საყოველთაო მნიშვნელობა, და რომელიც, ამიტომ, ვრცელდება მთელ კვანტურმექანიკურ სინამდვილეზე, როგორც (ა), ასევე (ბ) სახის ურთიერთქმედებათა სფეროში.

კლასიკური ხელსაწყოსა და კვანტური ობიექტის ერთიანობას მიეყვარათ ფიზიკური რეალობის ერთიანი სურათის დაშლამდე. დინამიურ (ენერგობ-პულსურ) და კინმატიკურ (სივრცე-დროულ) სიდიდეთა გაზომვის პროცედურები გამოირცხვენ ერთმანეთს. მაკროფიზიკაში ეს შეუთავსებლობა გადალახულია გაზომვისაგან შეუშფოთებელი მდგომარეობის შემოყვანით, რაც მიკრომექანიკაში გამოირცხვლია. ამიტომ კვანტურმექანიკური რეალობა აღიწერება ორ სურათად. პირველ სურათში გვეძლევა მოვლენათა სივრცე-დროული აღწერა, მოკლებული ინფორმაციის მოძრაობის რაოდენობისა და ენერგიის შესახებ, რის გამოც შეუძლებელი ხდება მიზეზობრივი კავშირის დადგენა; მეორე კი წარმოადგენს იმპულსურ-ენერგეტიკულ წარმოდგენას, სადაც დატულია შენახვის კანონები და, ამდენად, მოქმედებს კაუზალობის პრინციპი. დრო და სივრცის კოორდინატები, ერთი მხრივ, ხოლო ენერგია და იმპულსი, მეორე მხრივ, წარმოადგენენ კვანტურ მექანიკაში შეუთავსებელ პარამეტრებს, რომელთა ერთდროული ზუსტი გაზომვა შემოსაზღვრულია ჰაიზენბერგის თანაფარდობით:

პაიზენბერგის უტოლობაში შესული სიდიდეები ახასიათებენ ე. წ. დისპოზიციურ თვისებებს, თვისებებს რომელიც თავს იჩენენ გაზომვის სისტემისა და მიკრონაწილაკის ურთიერთქმედების შედეგად, და რომლებიც არ მიეკუთვნებიან მის რომელიმე ერთ მხარეს. ბუნებრივია, რომ ის რაც ჩნდება მიკროსისტემისა და მაკროსხეულის ურთიერთმიმართების შედეგად, შეიძლება დაახასიათდეს იმავე ცნებებით, რითაც აღიწერება მაკროობიექტი. მაგრამ მიკროსამყაროში არსებობენ ისეთი მდგომარეობებიც, რომელიც წარმოიშვებიან არა მიკრო და მაკროდონეების გადაკვეთაზე, არამედ კვანტურ ნაწილაკთა ურთიერთქმედებების სფეროში. აღნიშნულ მდგომარეობებზე და ურთიერთქმედებებზე ჩვენ ვმსჯელობთ ისევ და ისევ კვანტურმექანიკური ექსპერიმენტიდან, სადაც შეუძლებელია ზუსტი ზღვარის გავლება გამზომისა და გასაზომის შორის. ამიტომ ამ ურთიერთქმედებებს მიეწერებათ ისეთივე განუყოფლობისა და პორციული გადაცემის ხასიათი, როგორც ეს იყო ხელსაწყოსა და ობიექტის სისტემაში. შესაბამისი მიკროპარამეტრებიც ექვემდებარებიან განუზღვრელობათა თანაფარდობას, ამ შემთხვევაში ასეთი სახის:

$$(\overline{\Delta \epsilon})^2 (\overline{\Delta \mu})^2 \geq 1/4 (\overline{c})^2 \quad [1]$$

განსხვავებით p და q -საგან, ϵ და μ პარამეტრებს არ შეესაბამებათ კლასიკური ცნებები და მათთვის აუცილებელი ხდება ახალი ფიზიკური ტერმინების შემოყვანა.

ეს არის საყურადღებო შედეგი. მართლაც ასეთი სახის განუზღვრელობათა თანაფარდობაში არ იგულისხმება გაზომვის სიზუსტეთა ცდომილებანი, რადგან ϵ და μ სიდიდეებს შეესაბამება არა ურთიერთგამომრიცხავი ექსპერიმენტული სიტუაციები (როგორც ეს გვქონდა p -სა და q -ს შემთხვევაში), არამედ ერთმანეთთან შეუთავსებელი კვანტური ურთიერთქმედებები. ამიტომ Δ აღნიშნავს არა გაზომვის ცდომილებას, არამედ სიდიდის დისპერსიის ინტერვალს.

მაგრამ ჩვენი მოსაზრებით, განუზღვრელობათა თანაფარდობის ასეთი გაფართოება არ ნიშნავს იმას, რომ ამ შემთხვევაში მიკრომდგომარეობის ფარდობითობა ხელსაწყოსთან იცვლება ფარდობითობით კვანტური ურთიერთქმედების სახესთან. ფარდობითობა გაზომვის საშუალებასთან ძალაში რჩება. უფრო მეტიც: სწორედ გაზომვის პირობებისა და გასაზომი ობიექტის მთლიანობა განაპირობებს მიკროურთიერთქმედებათა განუყოფელ ხასიათს, განსაზღვრავს კვანტურმექანიკური რეალობის სპეციფიკას.

პაიზენბერგის უტოლობის ინტერპრეტაციასთან არის დაკავშირებული დამატებითობის პრინციპი, რომელიც ბორობა კვანტურ არეში კლასიკურ ცნებათა რეგულაციისათვის შემოიყვანა. კორპუსკულარულ-ტალღური დუალიზმის ჩარჩოებში დამატებითობა აღგენს მაკროცნებათა ორ ჯგუფს (ურთიერთგანუხაზვლერელი სიდიდეების შესაბამისად), რომელთა ერთდროული გამოყენება ერთი მიკროობიექტის მიმართ შეუძლებელია. განუზღვრელობის უტოლობიდან გამომდინარე აკრძალავს დამატებითობის პრინციპში ემატება პოსტულატი, რომ აღნიშნული ცნებანი არა მხოლოდ ურთიერთგამომრიცხავნი, არამედ ერთმანეთის შემავსებლებიც არიან. მთლიანობაში ისინი სრულად ახასიათებენ მიკრომდგომარეობას, გვაწვდიან რა ყველა შესაძლებელ ინფორმაციას მის შესახებ. დამატებითობის ასეთი ფორმულირება, რომელიც თავდაპირველად იქნა შემუშავებული ბორის მიერ, წარმოგვიდგენს მას როგორც

მიკროსამყაროს აღწერის ენის რეგულატიურ პრინციპს, და, ამდენად, ახასიათებს შემეცნების პროცესს ატომურ ფიზიკაში. ეს არის დამატებითობის კონცეფციის გნოსეოლოგიური ასპექტი, რომელიც თუმცა ქრონოლოგიურად უფრო ადრე ჩამოყალიბდა, რეალურად არის მეორადი და გამომდინარეობს ამ პრინციპის ონტოლოგიური საფუძვლიდან, თვით კვანტურმექანიკური რეალობის ბუნებიდან. მიკრორეალობის თავისებურებას კი, როგორც ვნახეთ, განსაზღვრავს მისი ფარდობითობა შემეცნების კონკრეტულ მაკროპირობებთან. ამიტომ დამატებითობის ონტოლოგიური საფუძველია შემეცნების იმ პირობათა ურთიერთშეუთავსებლობა და შემაჯებლობა, რომლებიც შესაბამისი აღწერის ენის ცალსახა გამოყენების შესაძლებლობას შექმნიან. თუმცა ბოარი დამატებითობის კონცეფციის მხოლოდ გნოსეოლოგიურ მხარეზე ამახვილებს ყურადღებას, მისი ასეთი ონტოლოგიური გააზრება არ ეწინააღმდეგება კვანტური მექანიკის „კოპენჰაგენურ ინტერპრეტაციას“ და ამდენად შეიძლება შეთავსებულ იქნეს მასთან.

ჩატარებული ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გავზარდოთ დამატებითობის პრინციპის მოქმედების სფერო, განუზღვრელობათა თანაფარდობის გაფართოებასთან ერთად და ვილაპარაკოთ ერთი მხრივ ϵ და μ სიდიდეების დამატებითობაზე (რომლებსაც ზოგად შემთხვევაში არ შეესაბამებთ კლასიკური ცნებები), ხოლო მეორე მხრივ, იმ კვანტური ურთიერთქმედებების ურთიერთშემაჯებლობაზე, სადაც ფიზიკურ საზრისს იძენენ აღნიშნული სიდიდეები.

კვანტური თეორია საშუალებას არ გვაძლევს „დავშალოთ“ მიკროურთიერთქმედებები შემადგენელ მხარეებად, მაგრამ ეს არის არა თეორიის სისუსტე, არამედ კვანტურმექანიკური რეალობის თავისებურება, რაც გამოწვეულია მისი ფარდობითობით ექსპერიმენტული შემეცნების პირობებთან. ამიტომ კვანტურ ურთიერთქმედებათა დამატებითობა (ისევე, როგორც შესაბამისი პარამეტრების დამატებითობა) შეიძლება არაუშუალოდ, მაგრამ საბოლოო ჯამში მაინც გამომდინარეობს ცდის მაკროპირობების დამატებითობიდან, ბორის პრინციპის ონტოლოგიური საფუძვლიდან ტალღურ-კორპუსკულარული დუალიზმის ჩარჩოებში.

ამრიგად, შეიძლება გაცეთდეს დასკვნა, რომ დამატებითობის პრინციპის ონტოლოგიური საფუძველია კვანტურმექანიკური ექსპერიმენტის მთლიანობა (განუყოფელი ურთიერთქმედება შემეცნების მაკროპირობებსა და კვანტურმექანიკურ რეალობას შორის).

ამ ონტოლოგიური საფუძვლის განხნა შესაძლებლობას გვაძლევს დამატებითობა დაეკავშიროთ მიზეზობრიობასთან. არსებობს სხვადასხვა შეხედულებანი ამ ორი კატეგორიის ურთიერთმიმართების საკითხზე.

ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ბორის პრინციპი შემოიფარგლება ენის პრობლემათა და, ამდენად, ვერ დაუკავშირდება მიზეზობრიობას — ფიზიკური რეალობის პრინციპს. ჩატარებული მსჯელობა გვაფიქრებინებს, რომ ამ ორი ცნების საგნობრივ არეთა მსგავსი გათიშვა საფუძველს მოკლებულია.

საპირისპირო თვალსაზრისი დამატებითობის პრინციპს აიგივებს განუსაზღვრელობის თანაფარდობასთან (უფრო ზუსტად, მიიჩნევს ამ თანაფარდობის დანამატად და არ ანიჭებს დამოუკიდებელ ღირებულებას). ასეთ შემთხვევაში დამატებითობის პრინციპი წარმოგვიდგება როგორც ფიზიკური კანონი, რომე-

ლიც დაკავშირებულია ობიექტურ რეალობასთან და ვრცელდება შემეცნების მაკროპირობებზე მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ეს პირობებიც წარმოადგენენ ობიექტურ რეალობას. ამრიგად, ასეთი გაგებით დამატებითობა არ გამოსახავს სუბიექტ-ობიექტის მიმართების თავისებურებას მიკროსამყაროში. ნათელია, რომ თუ განუზღვრელობის უტოლობა და დამატებითობის პრინციპი ახასიათებენ ობიექტურ რეალობას შემეცნების გნოსეოლოგიურ სიტუაციასთან მიმართების გარეშე, მაშინ მათგან გამომდინარე ფიზიკურ სიდიდეთა განუსაზღვრელობასა და შემთხვევითობას ექნება აბსოლუტური და არა ფარდობითი მნიშვნელობა. სწორედ კონკრეტულ გნოსეოლოგიურ სიტუაციასთან მიმართებას შეაქვს რეალურობის მომენტი მიკროკოსმოსის ფიზიკურ რეალობაში, რაც გამომდინარეობს ფიზიკური სისტემის სრული იზოლირების შეუძლებლობიდან.

ცხადია, რომ აბსოლუტურ ანუ წმინდა შემთხვევითობას არ გააჩნია მიზეზი, ამიტომ ასეთი შინაარსით გაგებული დამატებითობა უარყოფს მიზეზობრიობას, ნათელყოფს ამ კატეგორიის უვარგისობას კვანტურმექანიკურ რეალობაში.

მაგრამ თუ დამატებითობას გავიაზრებთ როგორც შემეცნების თავისებურებას მიკროფიზიკაში და ამავე დროს როგორც რეალური კვანტური მდგომარეობის მახასიათებელ პრინციპს, წარმოვადგენთ მას ერთიანად ონტოგნოსეოლოგიურ ასპექტში, მაშინ მიკროსიდიდეთა განუზღვრელობას არ ექნება აბსოლუტური ხასიათი. ატომურ მოვლენათა შემთხვევითობა იქნება ობიექტური, მაგრამ შეფარდებითი როგორც კვანტურ ურთიერთქმედებათა სახესთან, ასევე, და უმთავრესად, გაზომვის საშუალებასთან. ეს შემთხვევითობა ნიშნავს იმ „უმიზეზო“ მოვლენას, არამედ იმას, რომ მიზეზი მდებარეობს იმ შემეცნებითი პირობების მიღმა, რომლებიც კონკრეტულ ფიზიკურ აზრს აძლევენ შესაბამის მიკრომდგომარეობას. ვინაიდან (განსხვავებით კლასიკური ფიზიკისაგან) კვანტური მექანიკა პრინციპულად გვიკრძალავს დავამყაროთ ფუნქციონალური კავშირი ურთიერთდამატებით გნოსეოლოგიურ სიტუაციებში დაფიქსირებულ ფიზიკურ სიდიდეებს შორის (მაგ. კოორდინატი და სიჩქარე) და ერთი სიტუაციიდან მეორეზე გადასვლის შედეგად შევქმნათ ფიზიკური რეალობის ერთიანი სურათი, ამიტომ ის მოვლენები, რომელნიც მიმდინარეობენ ერთ გარკვეულ პირობებში, მაგრამ მიზეზობრივად დაფუძნებულნი არიან სხვა, პირველთან შეუთავსებელ პირობებში, მოცემულ შემეცნებით სიტუაციაში არიან შემთხვევითნი, და ამ შემთხვევითობას გააჩნია პრინციპული ხასიათი — იგი არ დეტერმინირდება, რადგან შეუძლებელია დავამყაროთ ფუნქციონალური კავშირი იმ გნოსეოლოგიურ სიტუაციასთან, რომლის ფარგლებში ფიზიკურ აზრს იძენენ აღნიშნული შემთხვევითობის მადეტერმინირებელი ფაქტორები. კვანტურმექანიკური შემთხვევითობის ასეთი დაუყვანელი, ობიექტური და ამავე დროს შეფარდებითი ბუნება განაპირობებს მიკროფიზიკაში ალბათობის შემოყვანას, რომლის განაწილება არაა დამოკიდებული ფიზიკური ცოდნის სიღრმესა და მოცულობაზე, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ შემოყვანილი ალბათობა მიეწერება წმინდა ობიექტურ პროცესებს; ალბათობა ახასიათებს კვანტურ რეალობას, მაგრამ თვით ეს რეალობა ფარდობითია შემეცნების ობიექტურ ვითარებასთან.

ამრიგად, თუ დამატებითობის კონცეფციაში გავთვალისწინებთ შემეცნების პირობებისა და საგნის ერთიანობას, რაც არის განუყოფელი ურთიერთ-

ქმედების შედეგი რეალობის მაკრო და მიკრო დონეებს შორის, მაშინ კვანტურ-ნეკანეკურ შემთხვევითობასა და ალბათობას ექნება ობიექტური, მაგრამ ფარდობითი ხასიათი რაც სრულიად არ ეწინააღმდეგება მიზეზობრიობის პრინციპს. აქედან გამომდინარე, შესაძლებელი ხდება ასეთი ალბათობისა და მიზეზობრიობის დაკავშირება და ალბათური მიზეზობრიობის ცნების შექმნა.

ასე, რომ დამატებითობის ინტერპრეტაცია ამოსული კვანტურმექანიკური ექსპერიმენტის მთლიანობიდან (ხელსაწყო-ობიექტის ურთიერთქმედების განუყოფლობიდან) არ უარყოფს მიზეზობრიობის პრინციპს, მაგრამ ამავე დროს შოითხოვს ობიექტური ალბათობის შემოყვანას; ამიტომ მიზეზობრიობის ის ფორმა, რომელიც შეთავსებადია დამატებითობის პრინციპთან, არის არა ცალსახა (რომლითაც სარგებლობდა კლასიკური ფიზიკა) არამედ მრავალსახა, ალბათური მიზეზობრიობა. შეიძლება ვაჩვენოთ, რომ ასეთი ფორმაც განპირობებულია ატომურ სამყაროში შემეცნებითი ურთიერთქმედებების და აქედან გამომდინარე მთელი მიკროპროცესების მთლიანობითა და განუყოფლობით (ამ განუყოფლობის სიმბოლიზებას ახდენს ელემენტარული ქმედების კვანტი h), ანუ იმავე ონტოლოგიური საფუძვლით, რასაც ემყარება დამატებითობის პრინციპი.

მართლაც, მაკროგარემოცვისა და მიკრორეალობის შერწყმა კონკრეტულ ექსპერიმენტული შემეცნების პროცესში, ქმნის ყოველი ცალკეული პროცესის ინდივიდუალობას (რაც უცხო იყო კლასიკური ფიზიკისათვის). რადგან ურთიერთქმედებანი კვანტურ ექსპერიმენტში არ განიყოფიან, ამიტომ მათ აქვთ მთლიანობის, ინდივიდუალობის, განუყოფლობის თვისება. აქედან გამომდინარე, შეუძლებელი ხდება ცდისეულ ურთიერთქმედებათა ზუსტი განმეორება და ამრიგად ცალსახა კავშირის დამყარება ცდის პირობებსა და ამ პირობებში რეალიზებულ კვანტურ მოვლენებს შორის¹. შევნიშნოთ, რომ ასეთი შეუძლებლობა არის არა ტექნიკური სიძნელე, გამომდინარე ადამიანის თეორიისა და პრაქტიკის შემოსაზღვრულობიდან, არამედ თვით რეალურ შემეცნებით ურთიერთქმედებათა არსებითი ნიშანი მიკროსამყაროში. სწორედ ამიტომ ვლაპარაკობთ აღნიშნულ ურთიერთქმედებათა განუყოფლობაზე და არა „უკონტროლობაზე“; ამ უკანასკნელი ცნების შინაარსი დაკავშირებულია ადამიანის შესაძლებლობებთან, მაშინ როდესაც თუმცა პრობლემა შემეცნების საშუალებებისა და ობიექტის ურთიერთმიმართებას შეეხება, თვით ეს პრობლემა არა დგას ვიწრო განსეოლოგიურ ასპექტში; საბოლოო ჯამში საქმე ეხება არა შემეცნებას, არამედ ფიზიკური რეალობის ბუნებას. თვით ეს რეალობა კი ისეთი ხასიათისაა, რომ მჭიდროდაა გადაჭაჭვული მისი შემეცნების ობიექტურ ვითარებასთან. ამიტომ შეუძლებლობა ცალსახა კავშირის დამყარებისა პირობებსა და შედეგებს, შედეგებსა და მიზეზებს შორის, ამავე დროს არის არ არსებობა ამ ცალსახა კავშირებისა. კვანტურ არეში ერთი და იგივე მიზეზები და პირობები წარმოშობენ ზოგადად სხვადასხვა შედეგებს, ამიტომ შედეგი მიზეზებიდან

¹ შეატყობ რომ ეთქვას, არც კლასიკურ ფიზიკაში შეიძლება ცდის აბსოლუტური სიზუსტით განმეორება, მაგრამ კლასიკურ ფიზიკაში შესაძლებელია უსასრულოდ შევამციროთ განსხვავება ცდის სხვადასხვა პირობებს შორის და ამდენად ზღვარში ცალსახა მიმართება დამყაროთ მოცემულ პირობებსა და ამ პირობებში რეალიზებულ ეფექტებს შორის. განსხვავების ასეთი უსასრულო შემცირება კვანტურ მექანიკაში გამოიციხულია h უმცირესი ქმედების სასრულობისა და ატომურობის გამო.

გამომდინარეობს მხოლოდ გარკვეული ალბათობით და არა მკაცრი, ცალსახა აუცილებლობით. ასეთი რამ დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ურთიერთქმედებას კვანტურმექანიკურ რეალობასა და ცდისეულ, შემეცნებით სიტუაციას შორის ექნება მთლიანი, განუყოფელი ხასიათი.

ამრიგად, დამატებითობა არა მხოლოდ შეთავსებადია, არამედ მკიდროდაა დაკავშირებული ალბათურ მიზეზობრიობასთან, ვინაიდან ორივე ცნება კვანტურ მექანიკაში საერთო ონტოლოგიური საფუძვლიდან იღებს სათავეს.

ნათქვამი საფუძველს გვაძლევს გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნები:

1) კვანტურმექანიკურ მოვლენათა სტატისტიკურობის მიზეზობრივი ახსნა ემყარება მთლიან, განუყოფელ ურთიერთქმედებას ხელსაწყოსა და მიკროობიექტს შორის, რაც თავის მხრივ შეადგენს დამატებითობის პრინციპის ონტოლოგიურ საფუძველს.

2) კლასიკურ ცნებათა აუცილებლობა მიკროსამყაროში განპირობებულია იმით, რომ კვანტურმექანიკური რეალობის ცნება მოიცავს მისი შემეცნების მკროსკოპიულ პირობებს.

3) თუ დამატებითობას გავიაზრებთ როგორც ფიზიკური რეალობის მახასიათებელ პრინციპს, მაშინ მისი შინაარსი არ ამოწურება კორპუსკულარულ-ტალღური დუალიზმით და გავრცელდება კვანტური სისტემის შინაგან მდგომარეობებზე, რომლებიც არ აღიწერებიან კლასიკური ცნებებით და საჭიროებენ ახალი ფიზიკური ცნებების შემოყვანას. განუზღვრელობათა თანაფარდობა მათთვის შესრულდება გაფართოებულ საზღვრებში. თანაფარდობაში შემავალი პარამეტრების სიზუსტე დამოკიდებული იქნება არა გამზომი ხელსაწყოს ტიპზე, არამედ კვანტურ ობიექტებს შორის ურთიერთქმედების სახეზე.

4) კვანტურმექანიკური მოვლენები არიან ფარდობითი მათი გაზომვის პირობებისა და საშუალებების მიმართ. ეს ფარდობითობა არ უარყოფს გაზომვის პროცესისაგან დამოუკიდებელი ფიზიკური რეალობის არსებობას, არამედ მიუთითებს იმაზე, რომ ობიექტის განხილვის კლასიკური მეთოდი სუბიექტთან და გარემომცველ ობიექტებთან მიმართების გარეშე პრინციპულად უვარგისია კვანტურმექანიკურ დონეზე. მიკროსამყაროში შექმნილი გნოსეოლოგიური სიტუაცია საკვებით ეთანხმება დიალექტიკური მატერიალიზმის თვალსაზრისის შემეცნების პროცესში სუბიექტის აქტიური როლის შესახებ. შემეცნების კრიტერიუმია სუბიექტის პრაქტიკული მოღვაწეობა, რაც თავის გამხატვლებას პოულობს სუბიექტისა და შემეცნების ობიექტის მთლიან, განუყოფელ ურთიერთქმედებაში. დამატებითობის კონცეფცია საშუალებას გვაძლევს ახალი თვალთახედვით გავაშუქოთ სუბიექტისა და ობიექტის მიმართების პრობლემა. სიახლე იმაში მდგომარეობს, რომ არ შეიძლება მათ შორის ურთიერთმოქმედების აბსტრაქტულად განხილვა. მკროსსამყაროსაგან განსხვავებით, კვანტურმექანიკური რეალობა ფარდობითია სუბიექტის შემეცნებითი მოღვაწეობის კონკრეტული ფორმების მიმართ, ვინაიდან გაზომვის კონკრეტული პირობები განსაზღვრავენ და ფიზიკურ აზრს ანიჭებენ შესაბამის მიკრომდგომარეობას.

5) დამატებითობის გაფართოებისას შენარჩუნებული უნდა იქნეს ამ პრინციპის ძირითადი არსი, რაც მდგომარეობს არა იმაში, რომ დამატებითობა ასახავს კვანტურ ურთიერთქმედებათა თავისებურებას ცდის პირობებთან მიმარ-

თების გარეშე, არამედ იმაში, რომ დამატებითობა ახასიათებს ურთიერთქმედებას კვანტურმექანიკურ რეალობასა და ამ რეალობის შემეცნების კლასიკურ პირობებს შორის. კვანტური სისტემის შინაგანი მდგომარეობების დამატებითობა ვლინდება მიკრო და მაკროდონეების მიმართებაში, სადაც მოცემული მდგომარეობები იქნენ ფიზიკურ აზრს ექსპერიმენტული დადასტურების საფუძველზე.

6) ამრიგად, დამატებითობისა და ალბათური მიზეზობრიობის ცნებათა ურთიერთკავშირის ონტოლოგიური საფუძველია მთლიანი, განუყოფელი ურთიერთქმედება მიკრორეალობასა და ამ რეალობის შემეცნების მაკროსკოპიულ პირობებს შორის.

М. Г. ДОЛИДЗЕ

ВЕРОЯТНОСТНАЯ ПРИЧИННОСТЬ И ПРИНЦИП ДОПОЛНИТЕЛЬНОСТИ

Резюме

Понимая дополнительную как принцип, выражающий объективную ситуацию в микромире, мы приходим к выводу, что данный принцип не исчерпывается корпускулярно-волновым дуализмом и в общих случаях высказывает не дуализм, а плюрализм внутренних состояний квантовой системы.

В таком обобщении принципа дополнительной необходимо сохранить ее существенную черту, которая состоит не в том, что дополнительность характеризует природу взаимодействия между квантовыми объектами безотносительно к условиям измерения, а исключительно в том, что данный принцип выражает целостность и неделимость взаимодействия между классическими условиями познания и квантовомеханической реальностью.

Все эти выводы вытекают из целостного характера взаимодействия между микрообъектом и средством измерения. Данная целостность является онтологической основой взаимосвязи понятий причинности и дополнительной и вводит понятие вероятностной причинности, которая выражает относительную случайность и объективную неопределенность атомных явлений.

ლიტერატურა

1. М. И. Подгорецкий. Постоянная Планка \hbar и принцип дополнительной в квантовой механике. В кн.: Принцип дополнительной и материалистическая диалектика, М., 1976, с. 208—217.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტმა ნ. ჭავჭავაძემ

მერი პალიაძე

პლატონის „დაუწიარელი“ ფილოსოფიის თანამედროვე ინტერპრეტაციითა შესახებ

პლატონის ობიექტური იდეალიზმის ძირითადი პრინციპი, იდეების თავის-თავადი ობიექტური არსებობის დაშვება, თავისი რაციონალური მხარით უნდა განვიხილოთ როგორც ისტორიულად განხორციელებული დიდი აღმოჩენის, მეცნიერული ცოდნის ობიექტურობის, მისი საყოველთაობისა და აუცილებლობის დაფუძნების უშუალო, მაგრამ მარცხიანი შედეგი.

რადგან პლატონის იდეალიზმის საყრდენ პუნქტად ჩანოყალიბდა იდეების მოვლენათაგან დამოუკიდებელი არსებობის თეზისი, აქედან თავისთავად ექსპლიკაციის წესით გამოდინარებოდა გრძნობადი და ზეგრძნობადი სამყაროს ვერტიკალურ პლანში მიმართების გარკვევის აუცილებლობა. ეს პლატონის ფილოსოფიის ის ონტოლოგიური ასპექტია, რომელიც მოითხოვს იდეების ანუ არსებათა, — ონტოლოგიურად ზეგრძნობადად არსებულისა და გრძნობადი საგნების, როგორც მოვლენების, კავშირის დადგენას; მაგრამ პლატონი ისეთი სიმენლის წინაშე აღმოჩნდა, რომლის გადაჭრისათვის გარდუვალი იყო ამ ორი სამყაროს ერთიანობისა და დაპირისპირების დიალექტიკური გადაწყვეტა, რასაც პლატონი თუმცა შეეცადა, მაგრამ დაღებით რეზულტატს ვერ მიაღწია; ეს იმიტომ, რომ მოვლენათაგან იმთავითვე იზოლირებული არსების კვლავ მოვლენებთან დაკავშირება შემდეგ შეუძლებელი გახდა. ასე აღმოჩნდა პლატონი ონტოლოგიური დუალიზმის წინაშე, რასაც სისტემის აგების თვალსაზრისით ვერტიკალური სტრუქტურის სახე ჰქონდა.

თავის მხრავ, პლატონის ონტოლოგიურმა დუალიზმმა თავი იჩინა, სრულიად ბუნებრივად, გნოსეოლოგიური დუალიზმის ფორმაში; ერთმანეთს მოწყდა არა მხოლოდ გრძნობადი ცოდნა და რაციონალური, არამედ რაციონალური და ირაციონალური, — აზროვნება ადამიანურ გონებასთან დაკავშირებული და სულის მიერ სინამდვილის არსებათა უშუალო ხილვა, ცოდნა ცნებაში განხორციელებული და ცოდნა გონებით გაუცხადებელი, თანშობილი, მხოლოდ ჰერეტიკით წვდომილი.

ამგვარად, პლატონის წინაშე გადაუდებელ ამოცანად იდგა იდეების სამყაროსა და მოვლენათა სამყაროს შორის კავშირის თეორიულ-ფილოსოფიური გამართლება. ამ ონტოლოგიური ასპექტის შესაბამისად, პლატონს უნდა გადაეწყვიტა გნოსეოლოგიური პრობლემა ცნებითი შემეცნების გრძნობელობასთან მიმართების შესახებ. ასეთი მიზნის შესაბამისად, პლატონის სისტემაში იდეებისა და საგნების, რაციონალურისა და ირაციონალურის მიმართების გამომსახველი სქემა, გაშლილი თავის პორიზონტალურსა და ვერტიკალურ ასპექტებში. ამ მოძღვრების ფორმირების და განვითარების გზაზე თანდათანობით იხვეწებოდა და რთულდებოდა.

სისტემის შედარებითი სრულყოფის, მისი სტრუქტურული სიმწყობრის ნიშნულია პლატონის ოთხი დიალოგი: „ფედონი“, „ნაღიმი“, „ფედროსი“ და „სა-

„ხელმწიფო“. ამისაგან გამოყოფით, დიალოგების „პარმენიდესა“ და „სოფისტეს“ დაწერის პერიოდს პლატონის მოღვაწეობაში შეიძლება ეწოდოს სისტემის დესტრუქციის პერიოდი, რადგან იდეების თეორიის მიმართ ერთგვარად სკეპტიკური განწყობით პლატონი საკუთარი სისტემის კრიტიკოსად გვევლინება, უწინარეს ყოვლისა, ონტოლოგიური სიძნელების გამოვლენით (კერძოდ, იდეების თეორიის საფუძველზე ერთისა და სიმრავლის ანუ არსებისა და გრძნობად მოვლენათა მიმართების გადაწყვეტის შეუძლებლობის მხილებით).

ამგვარი სიძნელების წარმოქმნის გარდუვალობაზე მიუთითებს არისტოტელე, როცა წერს: „საკითხი იმის შესახებ, თუ რა არის არსი, დაიყვანება საკითხზე, თუ რა არის არსება; ეს ოდითგანვე, ეხლაც და ყოველთვის, იყო და იქნება ძიების საგანი და ყოველთვის წარმოქმნის სიძნელებებს“ [„მეტაფიზიკა“, VII 1. 1028, b 2 — 6].

საით წავიდა პლატონი თავისი მოძღვრების ღრმა თეორიული სიძნელების გაცხადებისა და მათზე თეორიული რეფლექსიის შემდეგ? შეეძლო თუ არა მას დაეგმო მთელი განვლილი გზა, უარყო დიალოგებში განვითარებული მოძღვრება იმის შემდეგ, რაც წარმატებით ვერ დასრულდა მის მიერ რაციონალისტური სისტემის აგების ცდები? აუცილებელი იყო თუ არა ახალი გზის ძიება (აღმოჩენილ სიძნელეთა გათვალისწინებით) მოძღვრების დასრულებისათვის? ნუთუ პლატონს იმათივე დიალოგების მკითხველთაგან დაფარული ჰქონდა არსის ანუ სიკეთის შესახებ მოძღვრება და ამ დაფარულს უმხელდა მხოლოდ თავისი აკადემიის მსმენელებს ზეპირ ლექციებში? შესაძლებელია თუ არა ამ დაფარული ანუ „დაუწერელი“ მოძღვრების ამოკრება მხოლოდ „ნამცეცების“ სახით პლატონის პირად წერილებში და რამოდენივე დიალოგში?

აი, კითხვები, რომელნიც მაშინვე გაჩნდა, როგორც კი პლატონის თხზულებების სისტემატიზაციის საკითხი დადგა. იმისათვის, რომ ნათლად გაირკვეს ის სიახლე, რაც დასავლეთის ფილოსოფიურ კვლევაში პლატონის მოძღვრების თანამედროვე ინტერპრეტაციების სახით ჩამოყალიბდა, იმისათვის, რომ პასუხი გავცეთ იმაზე, თუ ზემოთ ჩამოთვლილა კითხვების რა შესაძლებელი გადაწყვეტა არსებობს ამჟამად, საჭიროა საკითხის კვლევის მოკლე ისტორიული ექსკურსი. ეს მით უფრო საჭიროა, რამდენადაც პლატონის მოძღვრების შეფასებასთან დაკავშირებული აღნიშნული კითხვები გარკვეული ასპექტებითა და ინტერესებით ფუნქციონირებდნენ პლატონის თხზულებების სისტემატიზაციისა და მისი მოძღვრების კონსტრუირების გრძელ ისტორიულ გზაზე.

პლატონის დიალოგების სისტემატიზაცია, მათი ქრონოლოგიური და შინაარსობრივი მიმართებების გარკვევა სერიოზულ საქმედ იქცა მე-18 ს-ის მეორე ნახევრიდან, როცა პლატონის მოძღვრების გაგების ძირითად მიზნად მიჩნეული იყო მისი თხზულებების გამაერთიანებელი, მასინთეზირებელი რაციონალური საზრისის გაგება, ხოლო რაც შეეხება მოძღვრების გადმოცემის დიალოგურ ფორმას, იგი ყურადღების გარეშე იყო დატოვებული.

ცნობილია, რომ პლატონის თხზულებების შესწავლაში ახალი ეტაპი შექმნა ფრ. შლაიერმახერმა, რომელიც გერმანელი რომანტიკოსების კვალდაკვალ პლატონთან დიალოგიური ფორმის არსებობის მტკიცებას შეუდგა. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, დიალექტიკის უმაღლეს ხელოვნებას დაუფლებული აზროვნებისათვის დიალოგი აზრის მოძრაობის ერთადერთი ფორმაა და პლატონის მთელი შემოქმედება თავისი ფორმითა და შინაარსით წინასწარი გეგმით შედგენილი დიალოგების ერთობლიობაა.

ფრ. შლაიერმახერი, როგორც პლატონის თხზულებების გერმანულ ენაზე მთარგმნელი და გამომცემელი იკვლევდა მათი დალაგების ზოგად პრინციპს, ასეთ პრინციპად მან აირჩია დიდაქტიკური მეთოდი და დალაგების ამგვარ კონსტრუქციულ წესს გაჰყვა. ამავე დროს იგი შეეცადა დაეკვა დიალოგთა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა. ფრ. შლაიერმახერმა კატეგორიულად უარყო პლატონის ე. წ. დაფარული ანუ ესოტერული ფილოსოფიის რაიმე თავისთავადი ღირებულება, რადგან იგი დიალოგების შინაარსთან შერწყმულად, მის ორგანულ ნაწილად მიიჩნია. თუ ფრ. შლაიერმახერმა რედუქციის მეთოდის გამოყენებით პლატონის ესოტერული მოძღვრება ექსოტერულთან გააიგივა, მის შემდეგ ჰეგელმა დიალექტიკური მეთოდის მომარჯვებით ერთმანეთთან მჭიდროდ დააკავშირა პლატონის მოძღვრების ეს ორი მხარე, დიალოგური და მისი რაციონალური საზრისი, ე. ი. ექსოტერული და ესოტერული და მათ შორის ერთიანი დიალექტიკური კავშირის დასაბუთებას შეუდგა.

ჰეგელი მკაცრად ილაშქრებს თავისი თანამედროვე იმ მკვლევარების წინააღმდეგ, ვინც საერთოდ შესაძლებლად მიიჩნია ე. წ. „დაფარული“, გაუმხელელი მოძღვრების არსებობა, რადგან ფილოსოფოსები თავის აზრებს ისე როდი ფლობენ, როგორც საგნებს; ფილოსოფიური იდეების სპეციფიკა იმაშია, რომ „იდეები ეუფლებიან ადამიანებს“ და არა პირიქით, „ადამიანები არ ფლობენ იდეებს“. ამიტომ ფილოსოფოსებს არ ძალუძთ „ჯიბეში დამალონ“ თავიანთი აზრები. მათ მოძღვრებას გასდევს ერთი იდეა და მასში გამხელილი ხდება მთელი თეორიის არსება; თუ საგანთა ურთიერთში გადაცემა დიდ შინაგან დაძაბულობას არ მოითხოვს, იდეების გადაცემისათვის საჭიროა სპეციფიკური უნარი, ფილოსოფოსობის უნარი, ხოლო ფილოსოფოსობა იმას ნიშნავს, რომ არასოდეს არ შემოისახლვროთ ექსოტერული მოძღვრებით, არამედ უნდა გააქვლავნო მოძღვრების ძირითადი საზრისი, ე. ი. ექსოტერულში ესოტერული უნდა განავითარო [3. 132].

მე-19 ს-ის მეორე ნახევარში პლატონის მოძღვრების კვლევა ფართო მასშტაბით გაიშალა; გაჩნდა მრავალი ახალი ინტერპრეტაცია (ნეოკანტიანური, პერსონალისტური და სხვ.), დაიწყო დავა იმის თაობაზე, თუ როგორ ახსნილიყო დიალოგების ურთიერთკავშირი, — არიან ისინი ერთი მთლიანი მოძღვრების ნაწილები, თუ პლატონის ბიოგრაფიის მომენტები? არსებითია დიალოგების დროული თანმიმდევრობა, თუ მათი დედაარსის ლოგიკური იმანენტური კავშირი? ასეთმა კამათმა მოითხოვა ფილოსოფიური კვლევის დაკავშირება ფილოლოგიურ ძიებებთან. საჭირო გახდა პლატონის წერილებისა და აკადემიაში მისი მოღვაწეობის დეტალურ შესწავლასთან ერთად არისტოტელეს ცნობების საფუძვლიანი ანალიზი.

მე-20 საუკუნის დამდეგიდან კატეგორიულად დაისვა ამგვარი კითხვა: „ნამდვილად ვიცნობთ თუ არა ჩვენ პლატონის მოძღვრებას?“ ამ დროიდან მკვლევარებმა ლ. რობინსმა, ი. ბურნეტმა, ვ. იეგერმა, ი. შტენცელმა, დ. როსმა, ჰ. გომპერცმა ფაქტობრივად პლატონის „დაუწერელი“ ფილოსოფიის დამოუკიდებელი არსებობა დაამოწმეს და სერიოზული მსჯელობა გამართეს პლატონის ოფიციალურად ცნობილ მოძღვრებასთან მისი დამოკიდებულების შესახებ. კრიტიკულად გასარკვევი გახდა ის, რაც აქამდე დოგმატურად მიღებული იყო ყოველგვარი სექტიციზმის გარეშე, — კერძოდ, უნდა ახსნილიყო, თუ რატომ არ უთავსდება ერთმანეთს პლატონის თხზულებების თავისთავადობა როგორც ამ მოძღვრების დედაარსობრივი საფუძველი და არისტოტელეს ცნობები პლა-

ღვრების მისსავე დაუწერელ ფილოსოფიასთან იდენტობის შესახებ [9, 137—167]. აქ ოთხ თეზისში ნათლადაა ფორმულირებული მკვლევარის შემდეგი დასკვნები: 1) პლატონის დიალოგურ ფილოსოფიაში უკვე არის პროტრეპტიკული სახით ესოტერული მოძღვრება, ე. ი. მოძღვრება სიკეთეზე, 2) პლატონმა „ფედროსში“ და VII წერილში გააცხადა იმ მოძღვრების შესახებ, რომელიც დაწერილად ვერ გამოსცა და რაც აკადემიაში ჩამოაყალიბა ზეპირი ლექციების სახით, 3) პლატონის ჭეშმარიტი მოძღვრება არის პრინციპებზე მოძღვრება, რომელიც ეხება სიკეთეს როგორც ერთს, 4) უნდა შეიქმნას პლატონის ახალი პროტრეპტი, ახლებურად უნდა აიხსნას პლატონის აზროვნების განვითარების გზა და ასევე ახლებურად უნდა შეფასდეს მისი ფილოსოფიის ადგილი და მნიშვნელობა¹.

1964 წელს პ. კრემერმა Kantstudien-ში დაბეჭდა წერილი „პლატონური აკადემია და პლატონის ფილოსოფიის სისტემური ინტერპრეტაციის პრობლემა“, რომელშიც დიალოგები მხოლოდ დიდაქტიკური მიზნით შესრულებულ ნაწერებად გამოაცხადა და მათგან პრინციპულად გამოჰყო პრინციპებზე მოძღვრება. ამავე ავტორის შემდეგი საყურადღებო ნაშრომი, რომელიც კვლავ ამ პრობლემას შეეხება, დაბეჭდილია „დაუწერელისადმი“ მიძღვნილ ზემოთ აღნიშნულ კრებულში სახელწოდებით „პლატონთან პრინციპებზე მოძღვრებისა და დიალექტიკის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ“. აქ პ. კრემერი პლატონის „დაუწერელი მოძღვრების“ ჩამოყალიბების ქრონოლოგიურ საზღვრებს ადგენს. ასეთ პერიოდად მიჩნეულია მე-4 ს-ის 60-იანი წლებიდან დიალოგ „პოლიტიკოსის“ დაწერამდე, ე. ი. პლატონის მიერ აკადემიაში ზეპირი ლექციების კითხვის დრო (ამის შესახებ ცნობები აღებულია VII წერილიდან და „ფედროსიდან“). ამის შესაბამისად, პლატონის ეს მოძღვრება „საკადემიო“ მოძღვრებადაა წოდებული, რადგან იგი შექმნილია აკადემიაში და მხოლოდ აქ არის საძებნი მისი დაფუძნების ძირები. ამ მოძღვრების მწვერვალია VI და VII წერილებში დახასიათებული მოძღვრება თავისთავადი სიკეთის შესახებ (ἄγαθὸν ἄσπαστον), რაც აკადემიაში ლექციებზე იკითხებოდა სახელწოდებით Ἡερί: τῶν ἄγαθῶν [7, 396, 397]. აქ ძირითადი საკითხი სიკეთისა და პირველადი ერთის მიმართების საკითხია, სადაც პირველადი ერთი არის ერთიანობა (Einheit), ერთარსი, ერთობა (Einheitlichkeit).

კრემერის ვარაუდით, თუ დამტკიცდება, ერთი მხრივ, დაუწერელი მოძღვრების „ერთის“ და, მეორე მხრივ, „სიკეთის“ იგივეობა, მაშინ გადაწყდება არსის ღირებულებისა და შემეცნების პრინციპად „სიკეთის“ არსებობის სიმწვანეები. ავტორი ასეთი იგივეობის დასაბუთებისათვის ერთმანეთისაგან არჩევს პლატონის ორ მეთოდს: სოკრატულს, — დიალექტიკურ აღმასვლას სახეებიდან გვერისაკენ და მათემატიკურ-პითაგორულს, რომელიც მოითხოვს ელემენტების ანალიზით სინამდვილის უპირველესი ელემენტების დადგენას [7, 417].

აკადემიაში შემუშავებული ელემენტთა მეტაფიზიკა ნეგატიური დეფინიციებით ისაზღვრება და მას აქვს თავისი მათემატიკური მოდელი, რომლის სათავეა ერთი როგორც ἄρχῆ τῶν ἄλλων და ἄρχῆ τῶν πάντων. ერთი ამ მოდელში იდეალურ რიცხვთა ანუ მონადათა „პირველადი ზომაა“ და ამ აზრით ყოველი ზომის იქითაა (Übermaß); პლატონმა „სახელმწიფოსა“ [504 C-F] და „პოლიტიკოსში“ [284 D] ასეთად დაახასიათა სიკეთე.

¹ სტატის შინაარსობრივი ანალიზი და კრიტიკა იხ. ენრიკო ბერტისთან, Das Problem der Ungeschriebenen, S. 93, 94.

3. კრემერის დასკვნის მიხედვით, პლატონთან ერთი სიკეთეს დაემთხვა, რადგან მას მიეწერება საწყისად ყოფნა, როგორც „უზუსტეს“ ერთს, აბსოლუტურად უნდაწილოს, პირველად სიმრავლეთა ზომისა და რიცხვის.

ამგვარად, 3. კრემერის ინტერპრეტაციით, პლატონის აუტენტური მოძღვრება არის „სიკეთის შესახებ“ (Περὶ ταγαθῆς), რომელიც დიალოგური მოძღვრების პარალელურად განვითარდა აკადემიაში; ე. ი. პლატონის მოძღვრებას ორნაირი ფორმა ჰქონდა, პროტრეპტიკული (ანუ ექსოტერული) და ესოტერული. თუ პირველი ყველასათვის გასაგებსა და მისაწვდომ დიალოგურ მოძღვრებას გულისხმობს, მეორე დაუწერელია და იგი გასაგები იყო მხოლოდ აკადემიის მსმენელთათვის. კერძოდ კი, ეს მოძღვრება ყველაზე მეტად მისაწვდომი უნდა ყოფილიყო არისტოტელესათვის.

პლატონის მოძღვრების ახლებური რეკონსტრუირების ცდები გააგრძელა 3. კრემერის მიმდევარმა კ. გაიზერმა.

ესოტერული, კ. გაიზერის განმარტებით, არ უნდა გავიგოთ ნეოპლატონიკური თეოსოფიისთვის, როგორც რაღაც საიდუმლო, დაფარული, ისეთი რამ, რაც სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა. ესოტერული პლატონთან აკადემიაში შექმნილი თეორიული კვლევით მოპოვებული მოძღვრებაა, რომლისგანაც განსხვავდება ექსოტერული, როგორც პრაქტიკულ ამოცანებს დაქვემდებარებული მოძღვრება.

კ. გაიზერი კრემერის ინტერპრეტაციის იმ პუნქტს აგრძელებს, რომლის მიხედვით პლატონთან მათემატიკისა და ონტოლოგიის ერთი საფუძველი, ერთი პრინციპი უნდა დაიძებნოს.

ქეშმარიტება ლოგიკურად გამოთქმული, ცნებითი ფორმულირებებით ჰიპოთეტურად უახლოვდება არსს, არსი კი მხოლოდ ინტუიციით მიიღწევა [7, 254]. კ. გაიზერი პლატონის VII წერილის გამოყენებით იმ აზრს ავითარებს, რომ ინტუიცია პლატონის მოძღვრებაში არც მეტალოგიკურია და არც ლოგიკურის უარყოფაა. ინტუიციის დაპირისპირება ლოგიკურთან უნდა გავიგოთ, როგორც დაპირისპირება უმაღლესი ფორმისა უდაბლესისადმი. ინტუიცია ლოგიკურის უმაღლესი ფორმა და ამ აზრით ასხვავებს პლატონი VII წერილში *ἄπειρος* და *ἄπειρος*. ამგვარად, გამოდის რომ პლატონთან პრინციპების ორადობა გარეგნულია, შინაარსობრივად მათ ერთი ძირი აქვთ. ეს ამოიცნო არისტოტელემ, როცა შემოიტანა პირველი მამოძრავებლის ცნება და საიდანაც შესაძლებელი გახდა სამყაროს, მოვლენების დაფუძნებაცა და ფილოსოფიის განთავისუფლებაც ცალმხრივი პითაგორული მათემატიკური ინტერპრეტაციისაგან, რასაც გაიზერი *entmathematisieren*-ს უწოდებს [7, 255].

ამგვარად, 3. კრემერმა და კ. გაიზერმა განსაკუთრებული ყურადღება მიექციეს პლატონის „აკადემიურ“ მოღვაწეობას, მის ზეპირ ლექციებს, როგორც „დაუწერელი“ ფილოსოფიის დაფუძნების საშუალებასა და ფაქტიურ განხორციელებას, ლექციებს, რომელსაც ისმენდნენ არისტოტელე, ალექსანდრე აფროდისიელი და სხვანი და რომელთაც თითქოს უფრო ღრმად და არსებითად ესმოდათ პლატონი, ვიდრე იგი ჩვენ ვიცით თავისი დიალოგების მიხედვით. ამ ინტერპრეტაციის მიხედვით, დაუწერელ მოძღვრებაში ერთმანეთს უკავშირდება სიკეთე და ერთი, ანუ მოძღვრება იდეებზე და პრინციპებზე; ამითი ხდება სწორედ შესაძლებელი პლატონთან ორმხრივი დუალიზმის, — ჰორიზონტალურისა და ვერტიკალურის, — გადალახვა.

ამავე ინტერპრეტაციის მიხედვით, პლატონს არ შეეძლო ბოლომდე შერიგებოდა დუალიზმს, მას უნდა ეჩვენებინა იდეალური ერთის გამარჯვება სიმრავლეზე, გრძობად მატერიალურზე, მაგრამ თითქოს ამის დაწერილად გადმოცემა შეუძლებელი იყო, რადგან მოძღვრება სიკეთეზე, როგორც აბსოლუტურ ერთზე ფაქტიურად იდეების თეორიის დასრულება და მისგან როგორც რაციონალური სფეროსაგან გარეთ გასვლას მოითხოვს. დიალოგით „დიალექტიკა“ იდეების თეორიამ ჭეშმარიტებას ვერ მიაღწია, იგი დარჩა „სხვედისათვის“ საწვდომ პროპედევტიკულ მოძღვრებად, პოპულარულ გადმოცემად იმისა, თუ რა არიან იდეები.

3. კრემერისა და კ. გაიზერის აზრით, პლატონი იდეების თეორიიდან უნდა წასულიყო უფრო წინ და უნდა ეთქვა: ერთი ანუ სიკეთე, იდეების ერთიანი საფუძველი წერილობით ლოგიკურ დალაგებას არ ექვემდებარება, იგი ინტუიციით საწვდომი, დაუწერელად არსებული ჭეშმარიტებაა.

პლატონის დაუწერელი ფილოსოფიის აღნიშნული ინტერპრეტაციის საწინააღმდეგოდ ამავე პერიოდში განვითარდა თვალსაზრისები, რომელთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს ანტიკური ფილოსოფიის ცნობილი მკვლევარის ჰაროლდ ჩერნისის მოსაზრებას.

3. ჩერნისი სრულიად უსაფუძვლო ჰიპოთეზად მიიჩნევს მტკიცებას პლატონის დაუწერელი მოძღვრების არსებობის შესახებ და ამის დასაბუთებას ცდილობს არისტოტელესა და სხვათა ცნობების დამოწმებით, კერძოდ, სპეესიპესი და ქსენოკრატესი, რომელნიც პლატონის იდეებსა და რიცხვებს ერთმანეთთან აიგივებდნენ. პლატონის მოძღვრება იდეების თეორიაა და იდეები რიცხვების იგივეობრივად იქნება მიჩნეული, თუ მათგან განსხვავებულად, საქმის ვითარება არ შეიცვლება. პლატონის მთელი მოძღვრება დიალოგებშია გადმოცემული, მასასადამე, არსებობს მხოლოდ ერთი თეორია, რაც თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ „როცა არისტოტელე პლატონს უპირისპირდება და აკრიტიკებს, მას მხედველობაში აქვს „დიალოგური მოძღვრება“ და არა ის, რასაც პლატონი აკადემიაში „ასწავლიდა“ [7, 39—40].

პლატონის მოძღვრების ამ ორივე მხარის ერთიანობის პოზიციას იცავს ცნობილი ჰერმენევტიკოსი და, ამასთან ერთად, ექსიტენციალიზმისა და ჰეგელიანელობის ტრადიციების ახლებური გამგრძელებელი ჰანს გეორგ ვადამერი.

ვადამერი, როგორც ფილოსოფიის ისტორიის მკვლევარი, გარკვეული აზრით, სწორ წანამძღვარს ემყარება, რაც შემდეგში მდგომარეობს: ისტორიული მოვლენების მკვლევარს არ შეუძლია ისტორიულის გარეშე პოზიცია დაიჭიროს, დროის გარეშე დადგეს, რამდენადაც ყოველი კვლევა ისტორიისა თვით არის ისტორია. ისტორიული ტრადიციების მკვლევარს წინასწარ უკვე აქვს გარკვეული ტრადიციული მიდგომა, თავისებური „წინასწარი გაგება“ (Vorverständnis), წინასწარი თვალსაზრისი, რომელიც შემდეგ კვლევის პროცესში თანდათან ზუსტდება. არ არსებობს უწინამძღვრო აზროვნება, უწინამძღვრო გაგება. გაგების შედეგი ის წრეა, სადაც წინარე რეფლექსური, წინამძღვარი და რეფლექსიის რეზულტატი ერთიან მთელს ქმნის, წრედ იკვრება.

ვადამერი საგანგებოდ იკვლევს ტიუბინგენელების მიერ პლატონის „დაუწერელი“ ფილოსოფიის შესახებ საკითხის დაყენების არსს და დასაბუთებულად აჩვენებს, რომ საკითხის ამგვარი დაყენებითა და კვლევით, ფაქტიურად, საქმე გვაქვს პლატონის სისტემის პრინციპულ კრიტიკასთან [8, 27]. რომლის შედეგი

ბუნებრივად აღმოჩნდა ამ მოძღვრების ახლებური კონსტრუირება. იმისათვის, რომ პლატონის კვლევაში „გარკვეულად მყარ პოზიციას მივალწოთ და გონივრული გზა მოვძებნოთ“ ვადამერს საჭიროდ მიაჩნია წინასწარვე დისკუსიიდან ამოვიღოთ „საიდუმლო მოძღვრების“ ცნება, რაც კამათს ყალბ აქცენტს აძლევს [8, 28]. უნდა აღვადგინოთ და ვიხმაროთ ის ფორმულირებანი, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ პლატონის დროს თავისი სკოლისა და წრის ტრადიციულ ურთიერთობებში, სწორედ ამას მოითხოვდა ვადამერის პერმენეტიკული მეთოდი.

უშეველია, რომ პლატონმა, როგორც მწერალმა, დიალოგის ფორმას სუვერენობა მიანიჭა, დაამკვიდრა წერის თავისებური კანონები. რომელთაგანაც ზეპირი დიალოგი იმით განსხვავდება, რომ მას აქვს „შორს გამწვდომი უსასრულობა“.

პლატონის მოძღვრების კვლევის თანამედროვე ეტაპზე კითხვა ასე ისმის: ამ მოძღვრების ინტერპრეტაციის დროს საიდან უნდა ამოვიღოთ? რას უნდა დავემყაროთ? ზოგადი სახელმძღვანელო დებულება, რომელიც ამ კითხვაზე პასუხს მოგვაძებნინებს არისტოტელედან უნდა ავიღოთ: „რასაკვირველია, უნდა დავიწყოთ იმითი, რაც ჩვეთვისაა ცნობილი“ [6, A2, 1095 b]. კონკრეტულად კი უნდა გავარკვიოთ პლატონის დაწერილი ფილოსოფიის კავშირი დაუწერელთან, ანუ პირდაპირი დიალოგური ცნობების: კავშირი არაპირდაპირ ვადმოცემებთან.

დაწერილ დიალოგში არის თუ არა ვადმოცემული დაუწერელი მოძღვრება, თუ იგი მხოლოდ უნდა ვიგულოვოთ ლექციაში „სიკეთის შესახებ“, და ამოვიკითხოთ პლატონის VII წერილის სტრიქონებს შორის? [8, 29].

ამაზე პასუხს იძლევა პერმენეტიკული ძიება, რომელიც ვადამერის აზრით, მოითხოვს პლატონის ლიტერატურული თხზულებების, დიალოგებისა და დაუწერელის გაუთიშავ კავშირში განხილვას, რადგან ისინი ქმნიან „ერთიან მთლიანს“, აგებულნი არიან ერთიან მეთოდურ საფუძველზე და ეს არის საერთო დიალოგური სჭა, დიალოგი როგორც ფაქტიური მოცემულობა. დიალოგი მუდმივი მოძრაობაა წინ და ეს მოძრაობა პლატონის მოძღვრების განვითარების ისტორიაა.

პლატონის თეორიული ევოლუციის ისტორიაში შემობრუნების პუნქტი გახდა იდეების თეორიის პრობლემატური გაგება დიალოგში „პარმენიდე“ და აქვე გამოვლენილი მწვავე თეორიული კრიზისი; ამ ფონზე უნდა გავიგოთ „დაუწერელი“ მოძღვრება, რომლის არსებობის ფაქტი უდავოა. „ჩემი აზრით არაპირდაპირი მოძღვრება პლატონის დიალოგებთან ერთიან სინათლეზე უნდა განვიხილოთ“ [8, 31]. ჯერ კიდევ პორფირიუსმა, რომელსაც ხელთ ჰქონდა პლატონის ყველა ნაწერი თქვა: ზეპირი მოძღვრების გაგება „ფილებოსის“ გარეშე შეუძლებელიაო; ვადამერი აგრძელებს ამ აზრს და დასძენს, ამ მოძღვრების გაგება შეუძლებელია „ჰიპიას დიდის“, „ფედონის“, „სახელმწიფოს“ VI წიგნის გარეშე.

პლატონის მოძღვრების ასეთი მთლიანობითი გაგების ამოსავალი ძეგჯეს ცნებაა. პლატონს არა აქვს „არხეს“ ცნების არისტოტელური ერთმნიშვნელოვანი გაგება. „სოფისტსა“ და „ფილებოსში“ იგი მსჯელობს ერთისა და „ἀρχα“-ს შესახებ (τὰ Πρώτα καὶ ἄρχα — 344d), „პოლიტიკოსში“ ის, რაც აღნიშნულია ἀσάματα-თი ემთხვევა იდეების გაგებას.

პლატონი ხმარობს $\xi\nu$ -ის ცნებას, რაც აღრეული დიალოგების ჩათვლით, ყველგან $\mu\eta\alpha\sigma\tau\epsilon\nu$ -ის მნიშვნელობას ემთხვევა. მაგრამ პლატონის თავისებურება ის არის, რომ სადაც ერთის ($\xi\nu$) პრობლემა დგას, იქვე დგას სიმრავლის პრობლემა, ეს არის ელვატური სიძნელე — შემეცნება არის ერთის გაგება, მაგრამ პლატონმა სრულიად გარკვევით ერთიდან სიმრავლე უნდა ახსნას [8,35].

გადამერის აზრით, ეს პრობლემა ვერ გადაიჭრება ისეთი ცნებებით, როგორცაა თანამონაწილეობა (Metexis) ან Koinonia, Synousia, Parousia, Mixis, Symploke და სხვ. იდეა ერთია, ფორმაა და ის ქვეშ უნდა მოხდეს მოვლენების სუბსუმცია; ეიდოსის საშუალებით ხდება სუბსუმცია, ანუ მოვლენების იდენტიფიკაცია მათ ეიდეტურ ზოგადთან. მაგრამ პლატონური პრობლემის უმთარესი სიძნელე იმაში კი არ არის, თუ როგორ უკავშირდებიან ონტოლოგიურად იდეები საგანთა სიმრავლეს, არამედ იმაში, თუ როგორ ხდება ჩვენ აზროვნებაში ერთი სიმრავლედ და სიმრავლე ერთად. ეს იგივე ლოგოსის პრობლემაა. ეს ასეთი მათემატიკური სიძნელეა: რიცხვი შედგება ერთებისაგან და ყოველი ერთი ამავე დროს თავისთავად არის ერთი, არის თვით, და არა რიცხვით ერთადშეკრული ერთები — სიმრავლე, არამედ ოდენობა, ერთიანობა.

ლოგოსი არის ერთიანობა, და ეს არის სწორედ მისი და რიცხვის იგივეობის მანიშნებელი, რიცხვსა და ლოგოსს შორის ზოგადი სტრუქტურული შესაბამისობაა; ისე როგორც რიცხვის ბუნება, ლოგოსის ფუნქციაც ერთიანობაა.

„პლატონთან ლოგოსის არსი — წერს გადამერი — არის მხოლოდ Zusammen-Da-Sein და Mit-Sein ერთი იდეისა მეორის მიმართ“ [8,45]. ლოგოსი შეესაბამება იდეალურ რიცხვებს და ეს პლატონმა მიიკვლია თავისი მოღვაწეობის ბოლოს, ამიტომ ე. წ. „დაფარული“, საიდუმლო მოძღვრება უთუოდ უნდა აიხსნას იდეალურ რიცხვებზე მოძღვრებასთან კავშირში. უკვე არისტოტელემ მიუთითა იდეების თეორიის რიცხვთა თეორიასთან მიმართებაზე და აჩვენა ის, თუ როგორ გადაიქცნენ რიცხვები არსისა და იდეების წესრიგის პროტოტიპებად.

გადამერის აზრით, იდეების შემეცნებისა და რიცხვთა წარმოების ანალოგია იმაში მდგომარეობს, რომ ორივენი დაუსრულებლნი არიან, „ორივენი წარმოებულნი ერთისა და განუსაზღვრელი ორობისაგან შედგებიან“, და ამგვარად ახასიათებთ უსასრულობა, დიალექტიკური დაუსრულებლობა, ორივეს მოექცნება უსასრულო გავრცელებადობა.

ერთი და ორადობა ლოგოსში იძლევა უსასრულო „დიაირეზს“, ე. ი. გაყოფას ორად და ორადის ერთიანობას; ლოგოსი არის იდეათა არსი, არსისა და არარსის ერთიანობა და განსხვავებულობა, სწორედ ლოგოსში ხდება არსისა და არარსის თვითჩენა (Sichzeigen) და ნამდვილდება ყოფიერი (Dasein). პლატონმა ამოიკნო ადამიანური აზროვნების და შემეცნების დაუსრულებლობის საფუძველი, მისი გზების მრავალსახეობათა და ლიაობის მიზეზი.

პლატონი არსებითად ორის პრობლემით წყვეტს პრინციპების შესახებ თავისი მოძღვრების სიძნელეებს. „ორის საშუალებით აკავშირებს იგი იდეების ინტელექტუალურ სამყაროსა და რიცხვებს, ისევე როგორც ადგენს ურთიერთ-შესაბამისობას გრძობად მოვლენებსა და ადამიანურ შემეცნების სტრუქტურას“ შორის; ეს ორი თავისი განუსაზღვრელობის გამო ყოველგვარი განსხვავების საფუძველია, რაც სხვაგვარად იმას ნიშნავს, რომ ამითია დასრულებული არსის განსაზღვრულობა.

ის, რასაც „დაუწერელი“ ფილოსოფია უწოდებს, არ არის „დოგმატურ“

პრინციპებში ჩამოყალიბებული და არ არსებობს პლატონის დაწერილი ფილოსოფიის მიღმა. პლატონი ვერ დაიწყებდა იდეების სამყაროში ე. წ. ცენტრალური უმადლესი იდეის ძებნას, მსგავსად ლაიბნიცის ცენტრალური მონადისა, რომლისთვისაც ყოველივე აწმყოშია მოცემული.

პლატონმა დაუწერელი და დაწერილი ფილოსოფიის ერთიანი პრინციპები შეიმუშავა და დაამტკიცა, რომ ადამიანური შემეცნების პირობებში „ფილოსოფია“ რჩება უმადლეს შესაძლებლობად და იგი ვერ გადაიქცევა „სოფიად“ ე. ი. დასრულებულ, განხორციელებულ სიბრძნედ.

პლატონის მოძღვრების ვადამერისეულ ინტერპრეტაციაში განსაკუთრებით საყურადღებოა და მისაღები პლატონის დაუწერელი და დაწერილი ფილოსოფიის განუყოფელი ერთიანობის მტკიცება, ერთი პრინციპის ქვეშ მათი გაერთიანების ცდა და ამ პოზიციიდან ტიუბინგენის სკოლის ცალმხრივი თვალსაზრისის დაგმობა, მაგრამ თვით ვადამერის პოზიცია პლატონის მოძღვრების ერთიანობის მტკიცებისათვის იდეალურ რიცხვთა თეორიის გამოყენების სახით, ძნელად დასასაბუთებელია და ერთგვარი ხელოვნური კონსტრუქციის სახეს იღებს. ვადამერის ე. წ. Arithmos Modell-ის პლატონის იდეებისა და საგნების ერთიანობის გაგებისათვის მოფიქრებული ის ჰერმენევტიკული ხერხია, რომელიც ძნელად თუ უთავსდება პლატონის ფილოსოფიის მთლიანობის ნამდვილ ისტორიულ სახეს.

სხვა მხრივ კი გასაზიარებელია ვადამერის ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით პლატონის მოძღვრების შეფასებისათვის ან-ანის პრინციპის გამოყენება ყოვლად უსარგებლოა. გარდა ამისა ამ მკვლევართან შეთანხმება იმ თეზის-შიც შეიძლება, რომ პლატონის ზეპირი და დიალოგური მოძღვრება ერთიანი დიალექტიკური საწყისიდან მომდინარეობენ, რომ ერთიანობაა „აკადემიურ“ მოძღვრებასა და დიალოგურ თეორიას შორის, — მაგრამ ამ სწორი თეზისი-დასაბუთების მეთოდისა და არგუმენტების ვაზიარება კი შეუძლებელია.

ის ინტერპრეტაციები, რომელნიც ჩვენ ზევით წარმოვადგინეთ როგორც ურთიერთდაპირისპირებულნი, ერთი მხრივ, კრემერ-გაიზერისა და, მეორე მხრივ, ჩერნისისა და სხვათა, ცხადია, სუბიექტურად მოწოდებულნი არიან პლატონის მოძღვრების არსების წვდომისაკენ, მაგრამ მათმა ცალმხრივობამ ცხადჰყო, რომ ეს მიზანი განუხორციელებელი რჩება. განსაკუთრებით ის პოზიცია გამოიყურება ძნელად გასაზიარებლად, რომელსაც პლატონის მოძღვრება მხოლოდ „დაუწერელზე“ დაჰყავს და დიალოგებში განვითარებულ ფუნდამენტურ თეორიას პროტრეპტიკულად აცხადებს. ეს თვალსაზრისი საკვლევი მოძღვრების არსის მწვდომი ვერ იქნება, რადგან ასეთი პოზიციის მკვლევარი მას შორდება, მოძღვრების მხოლოდ ერთი მხარის გათვალისწინების, ერთი მხარის მეორეზე აბსოლუტური გაბატონების გამო.

მეორე მხრივ, ისიც აღსანიშნავია, რომ პლატონის მოძღვრების „დაუწერელზე“ დაყვანის ცდები ამ მოძღვრების ირაციონალიზაციის ისეთი გზით მიემართება, რომელიც ღვთაებრივი არსების მისტიკური ხილვის, გაცხადების პლატონისეულ პოზიციას უახლოვდება, რაც ცხადია, კლასიკური პლატონისაგან დიდი დამოკიდების მაჰყუყუებელია.

ამითი იმისი თქმა სრულიადაც არა გვსურს, რომ პლატონის „დაუწერელი“ ფილოსოფიის შეფასების ისტორიაში 60-იანი წლებიდან ამ თვალსაზრისით პლატონის თხზულებების ესოდენ საფუძვლიანი ფილოსოფიური და ფილოლოგიური კვლევა არ შეფასდეს როგორც ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეო-

ბის მეცნიერული შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ფილოსოფიური ისტორიული მოვლენა. აქ განხილულ ინტერპრეტაციებში, იმის მიუხედავად, თუ რა ზომით, როგორ ფარგლებში გაუწევეთ ანგარიშს, თავისთავად ღირებული ის არის, რომ მასში წარმოდგენილია მრავალი ახალი ისტორიული ფაქტი, ცნობა, მოცემულია უკვე ცნობილი ფაქტების ახლებური გააზრება, რომელნიც თანამედროვე ფილოსოფიურ-ისტორიული კვლევის მონაპოვრად რჩებიან.

პლატონის დაუწერელი ფილოსოფიის პრობლემას ჩვენი ჭვეყნის ფილოსოფიურ ისტორიულ კვლევაში მეტად მცირე ყურადღება ექცეოდა. ამ მიმართულებით საყურადღებოა 1977 წელს ე. „Вопросы философии“-ში ტ. ვასილევას სტატია «Неписанная философия Платона», რომელშიც განალიზებულია 1972 წლის დასავლეთ გერმანული კრებული „პლატონის დაუწერელი მოძღვრების პრობლემა“ და გაკეთებულია ფრიად საგულისხმო დასკვნები [2, 159].

„დაუწერელი“ ფილოსოფიის პრობლემა ყველაზე ცხადად ფორმულირებულია პლატონის VII წერილში, სადაც პლატონი იმ მოძღვრების შესახებ, რომელსაც აკადემიაში გადასცემდა, წერს: „ჩემდათავად ამ საკითხზე მე არაფერი დამიწერია და არც არასოდეს მექნება დაწერილი. ეს არ შეიძლება გამოითქვას სიტყვებში“... „მხოლოდ იმას, ვინც მუდმივ ამ საქმეს აკეთებს და მას შეუსისხლხორცია მთელი თავისი სიცოცხლე უეცრად სულში უჩნდება ამისი ცნობიერება და იგი თვით ასაზრდოებს თავისსავე თავს, მსგავსად იმ სინათლისა, რომელიც ცეცხლიდან ნაპერწკლებად აკიფდება“ [5, 341, cd]. პლატონი აქ აშკარად მსჯელობს ესოტერულის შესახებ და ამისაგან ასხვავებს ექსოტერულს, „დაწერილს“, ნააზრევს სხვებისათვის, რომელსაც უნდა პქონდეს „მრავალთათვის გასაგები ფორმა“. პლატონი იქვე წერილის ტექსტში გადმოსცემს „დაუწერელი“ მოძღვრების არსებით პრინციპებს, საიდანაც ჩანს, რომ სინამდვილის განმსაზღვრელი ერთი („სიკეთე“) რაციონალური შემეცნებით მიულწეველია. იგი არის ზეარსული ერთი და მისი გამოთქმა პრინციპების სახით მხოლოდ ესოტერულადაა შესაძლებელი.

„დაუწერელი“ ფილოსოფია, პლატონის გაგებით, ცნობიერების იმ მდგომარეობას უკავშირდება, როცა ლოგიკური ძიების გზები მთავრდება, მოიხსნება; როცა უფასურდება პრობლემატური კითხვები, ე. ი. ხდება ჭეშმარიტების წედომის რაციონალური გზების უარყოფა და ცნობიერებაში მოქმედებას იწყებს ირაციონალური, ინტუიტიური წედომის ძალა.

VII წერილის 342—344 d გვერდებზე გადმოცემულია შემეცნების საფეხურები. წრის მაგალითის მიხედვით მითითებულია რაციონალური შემეცნების ოთხ საფეხურზე (ერთეულის განხილვა ანუ სახელის დადგენა, განსაზღვრება ანუ მსჯელობის გამოთქმა, გამოსახულება ანუ ფიქსირებული ასახვა, და რაციონალური წედომა, გაგება ანუ „სწორი თვალსაზრისის“ შემუშავება), რომელთაგან პლატონი პრინციპულად ასხვავებს შემეცნების მეხუთე სახეს, უმაღლეს შემეცნებას, ეს უკანასკნელი მიილწევა რაციონალური ცოდნის ოთხივე საფეხურის ვაელით, იგი მათ ზევითაა, გონებით აღხსნელს ეხება. ეს ის არის, რაც გონიერ კაცს რაიმე დაწერილი მოძღვრების ან კანონების გააზრების დროს აიძულებს იფიქროს, რომ აქ დაწერილში ყველაფერი არ არის ნათქვამი, რომ არსება არ არის გადმოცემული მთელი სიღრმით, ეს გონიერი კაცი მიხვდება, რომ ყველაზე უფრო უმთავრესი სადღაც იქით ძევს, რაღაც „უმშვენიერეს“ ადგილას (344 cd).

წერილში პლატონის ამ მსჯელობის შესახებ ა. ლოსევი შენიშნავს: „აქ გამოცემულია პლატონის შექმენების თეორია, დაფუძნებული კერძოსა და ზოგადის, ნაწილისა და მთელის, სახისა და გვარის დიალექტიკაზე, ამასთან ერთად ზოგადი ყოველთვის თვისებრივად განსხვავებულია მისი შემადგენელი ცალკეული ნაწილისაგან“ [5, 646]. მკვლევარი არ ეხება პლატონის ამ წერილში დაუწერელი ფილოსოფიის პრობლემას, თუმცა საერთოდ ესოტერული მოძღვრების ფაქტიურ არსებობას სცნობს; ეს ჩანს პლატონის XIII წერილის [360 bc] მიმართ გაკეთებული შენიშვნიდან, რომელიც ეხება პლატონის მსჯელობას სირაკუზის ტირანის დიონისეს მისამართით. პლატონი დიონისეს ატყობინებს იმის თაობაზე, რომ მას უგზავნის „რალაც პითაგორულ ნაშრომს“ და გარდა ამისა რალაც „განსხვავებულთაგანს“. ამის შესახებ ა. ლოსევი წერს „პითაგორულ ნაშრომებში შესაძლოა იგულისხმებოდეს „ტიმეოსი“ ანდა პლატონის ესოტერული მოძღვრება, ხოლო „განსხვავებულთაგანში“ შეიძლება გავიგოთ „სოფისტი“ და „პოლიტიკოსი“ [1, 648].

ჩვენში ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობის ფილოსოფიურ-ისტორიული კვლევის თანამედროვე ეტაპზე ერთ-ერთ რიგით ამოცანად უნდა მივიჩნიოთ ა. ლოსევის ამ შენიშვნების შემდგომი შინაარსობრივი გაფართოება და პლატონის გადმოცემულ მსჯელობათა მიხედვით ჩვენი პოზიციიდან დაწერილისა და „დაუწერელის“ დიალექტიკის გარკვევა, თუნდაც მხოლოდ პლატონის ამ წერილების ტექსტის შესაბამისად.

საერთოდ კი ჩვენს ფილოსოფიურ-ისტორიულ კვლევაში დასავლეთის თანამედროვე კონცეფციათა სიმრავლისა და ახლებური განაზრებების ესოდენ გამრავლების პირობებში გაჩნდა აუცილებლობა — სათანადო ყურადღებით შეფასდეს პლატონის „დაუწერელი“ ფილოსოფიის ღირებულება, მის მთლიან მოძღვრებასთან მიმართებაში.

ამასთან ერთად უეჭვოა, თუ რაოდენ გადაუღებელი ამოცანაა თანამედროვე დასავლეთის ფილოსოფიურ-ისტორიულ კვლევაში ცალმხრივობისაყენ აშკარა გადახრის მხილება და დაძლევა, იმის დასაბუთებული ჩვენება, რომ პლატონის მოძღვრების ერთი მომენტის აბსოლუტიზაციას ეწირება კლასიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა, რომ შეუძლებელია ღირებულად გამოცხადდეს მხოლოდ „დაუწერელი“, მხოლოდ ზეგონითი საჭვრეტი და უკანონოდ ჩაითვალოს დაწერილი და ლოგიკურად დასაბუთებული, იმ საბაზით თითქოს თვით პლატონის მიერ იგი უკვე გადალახული და უარყოფილი იყო.

პლატონის მემკვიდრეობაში „დაუწერელი“ ფილოსოფიის ადგილი და მნიშვნელობა შედარებით ადვილად გაირკვევა, თუ მომარჯვებული იქნება ისტორიულ მთვლენათა ორგანიულ მთლიანობაში განხილვის დიალექტიკური მეთოდი, რომლითაც ნათელი გახდება, რომ პლატონის მოძღვრების თეორიული დებულებები, დაწერილი და დაუწერელი სახით, ურთიერთის შემგვსენი არიან.

„დაუწერელი“ ფილოსოფიის პრობლემა თანამედროვე დასავლეთის გაბატონებულ ინტერპრეტაციებში ძირითადად წარმოდგენილია „დაუწერელის“ აბსოლუტიზაციის იმგვარი ცდებით, რომელშიც აშკარად ვლინდება დასავლეთის მკვლევარების ესოდენ ძლიერი მისწრაფებანი ირაციონალიზმისაკენ, მათი ტენდენციურობა და ცალმხრივობანი, მიმართული ცნობილ რაციონალისტურ მოძღვრებათა ირაციონალისტური გადაზრებისაკენ.

ფილოსოფიის ისტორიის მეცნიერების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე წამოჭრილი „დაუწერელის“ გახმაურებული პრობლემა და მასთან დაკავშირ-

რებული აზრთა ბრძოლა ერთხელ კიდევ ადასტურებს იმას, რომ ისეთ მეცნიერებაშიც კი, როგორც ფილოსოფიის ისტორია, შეუძლებელია საბოლოო ინსტანციის ჭეშმარიტებანი და რომ მეცნიერული აზრის განვითარება მოითხოვს დიდი ხნის ძიებით დადგენილი შედეგების ხელახალ გადასინჯვასა და დაზუსტებას.

М. И. ЧЕЛИДЗЕ

О СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯХ «НЕПИСАННОЙ» ФИЛОСОФИИ ПЛАТОНА

Резюме

60-ые годы в истории современной историко-философской мысли считаются временем формирования нового этапа в исследовании учения Платона об идеях, т. к. именно с этого времени особое место занимает проблема «неписанной» философии, ее место и значение в учении Платона. Это соответственно потребовало переосмысления известных историко-философских фактов, их новой интерпретации.

Отношение эсотерического и экзотерического в контексте платоновского учения расценивается с новой позиции. Оно заключается в том, что если со времени Шлейермахера экзотерическое признавали за основу эсотерического, с 60-ых годов исследователи идут в обратном направлении; если раньше для разъяснения внутренних противоречий и теоретических трудностей платоновского учения искали внешние причины, теперь руководящим принципом стал: «понять Платона из самого же Платона». Иными словами учение Платона должно разъясняться из самой собственной имманентной основы, и эта основа не что иное, как принципы «сокровенного», т. е. эсотерического учения.

На сегодняшний день на Западе появились три различных интерпретаций. Одни авторы серьезно рассуждают о необходимости создания «нового философского портрета» Платона, о новой иррационалистической реконструкции его «неписанного» учения (Г. Кремер, К. Гайзер), вторые, защищая в дальнейшем старые традиции историко-философского подхода к Платону, расценивают его учение как единую систему рационалистического толка (Г. Чернисс). Третьей, объединяющей теорией, является «неписанная диалектика» Гадамера.

Указанные интерпретации, развертывающиеся в трех направлениях, хотя и обогащают друг друга, их позиции однако не дают основания для конструктивных выводов. Во-первых, тьюбингенские интерпретаторы односторонностью своего подхода к Платону крайне суживают границы, значение и заслугу платоновской философии в развитии научной мысли, сведением учения Платона к «неписанной» и признанием

его официальной (писанной) философии только лишь протрепетической. Ясно, что такая позиция тьюбингенцев требовала абсолютизации одного, и то несущественного момента в философии Платона, вследствие чего фактически вне внимания осталось то главное, что придает этому учению великую историческую ценность.

Интерпретация, более традиционно расценивающая учение Платона (Чернисс и др.) недооценивает значения эзотерического у Платона, вследствие чего это крайне сложное, многогранное и противоречивое философское учение представляется в упрощенном, схематизированном виде.

Что касается третьей, гадамеровской «синтезирующей» интерпретации с акцентом на диалектику Платона, она не может сыграть роль той теории, которая в диалектическом синтезе могла бы разъяснить единство рационального и иррационального, эзотерического и экзотерического, писанного и неписанного учений Платона. Диалектика у Гадамера имеет специфический смысл; она непреходящий, нескончаемый диалог, с помощью которого философию Платона можно осмыслить как нескончаемый диалог, устремленный к первым принципам, т. е. к истине. Но таким способом дается лишь описание специфики учения; на самом деле диалектика в своем научном виде — учение о закономерности, объясняющее факты, в том числе и мыслительные, по их сущности. Диалектика в этом смысле, а не «неписанная», может объяснить «причудливую» природу учения Платона, его сокровенную двухсторонность, дуализм горизонтального и вертикального, и, наконец, онтологическую и гносеологическую раздвоенность.

ლიტერატურა

1. Аристотель. Сочинения. т. 1, М., 1975.
2. Васильева Т. В. Неписанная философия Платона. Ж. «Вопросы философии», № 11, 1977.
3. Гегель. Сочинения. Т. X, М—Л., 1932.
4. Лосев А. Ф. Платоновский объективный идеализм и его трагическая судьба. Сб. Платон и его эпоха. М., 1979.
5. Платон. Сочинения. Т. 3(2), М., 1972.
6. Aristoteles. Nikomachische Ethik. Zweiter Auflage, Leipzig, 1911.
7. Das Problem der ungeschriebenen Lehre Platons, Darmstadt, 1972.
8. Gadamer H. G. Kleine Schriften, III, Platons ungeschriebene Dialektik, Tübingen, 1972.
9. Krämer H. J. Retraktionen zum Problem des esoterischen Platon. Museum Helveticum 21. 1964.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტმა

ფსიქოლოგია

ნ. ნ. პრანგიშვილი

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПРИЕМ РЕТАРДАЦИИ КАК ОДНО ИЗ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ФОРМЫ

Художественное творчество, подобно мыслительной активности, относится к числу познавательных процессов. Но в отличие от последней, в художественном творчестве находит отражение не только логическое содержание, которое остается неизменным при изменяющемся словесном составе и «во всех связях равняется самому себе» [3, 205], но и особый ракурс видения объективной действительности, особый аспект субъективного восприятия последней, ее пережитость с определенной точки зрения, находящая воплощение в индивидуальной форме произведения. Тем самым, художественная форма выступает как опредмеченный аспект переживания, представленного в произведении содержания [1; 2].

Именно поэтому специфика художественного произведения заключается не в том, что его предмет всегда конкретный, наглядный образ, а в том, что его продуктом выступает индивидуально, т. е. именно в такой и ни в какой другой форме отраженное содержание, в форме, способствующей возникновению специфического познавательного процесса.

Данность аспекта переживания, однако, не может быть отождествлена со стимулированием эмоционального отношения субъекта к определенному логическому содержанию. Как отмечает Д. И. Рамишвили [1], аспект переживания есть не эмоциональное отношение к объекту произведения — к его логическому содержанию, а данность переживания такой полноты содержания, которая обуславливает наличие возможности многих вариантов его раскрытия, его «многослойность», по выражению Н. Гартмана. Именно это обстоятельство и имел в виду Шлейрмахер, который в свое время отмечал, что интерпретатор может «лучше понять писателя, чем он сам себя понимает». Отсюда и идет проблема герменевтики в искусстве, проблема понимания и толкования художественного содержания, начало которой положил Дилтай.

Особенностью художественной формы, тем самым, выступает такая «свернутость содержания, богатство моментов, готовых всплыть на поверхность сознания, и вместе с тем такая слитность субъективно варьируемых чувств» [2, 117], которая в соответствующих условиях побуждает к разнообразному раскрытию содержания, передаваемого данной индивидуальной формой. Эта особенность художественной формы была исследована автором в опытах, проведенных на мате-

риале метафоры [1], показавшей, что художественная форма стимулирует варианты интерпретации содержания, продуцируемого этой формой. Это последнее обстоятельство и заставляло испытуемых без конца рассказывать о тех вариантах содержания, которые, по их мнению, как-будто бы были включены в данную художественную форму, но при раскрытии лишали последнюю своей специфики.

Исходя из этого, мы поставили своей целью экспериментальную проверку этой функции художественной формы уже в отношении стилистического приема ретардации. В частности, нас интересовал вопрос, будет ли форма ретардации, посредством специфического воздействия на фантазию побуждать к различным вариантам раскрытия содержания; иначе говоря, станет ли форма ретардации источником как бы «герменевтического», т. е. интерпретирующего восприятия содержания.

С этой целью, несколько видоизменив экспериментальную методику и внося в нее принцип объективного контроля, мы противопоставили друг другу предложения, передающие одно и то же содержание, одними и теми же словами, но в одном случае имеющие ретардационную, а в другом случае нейтральную структуру.

Такая постановка эксперимента давала нам возможность как количественного, так и качественного анализа при сравнении полученных нами результатов.

Методика и результаты проведенного эксперимента

Эксперимент проводился на студентах русских групп Тбилисского института иностранных языков. Материалом эксперимента послужили три пары предложений, в каждой из которых одно имело ретардационную, а другое нейтральную структуру.

В первой серии эксперимента одной группе испытуемых (20 чел.) читалось простое распространенное предложение, построенное по модели I и имеющее ретардационную структуру:

Ни указ монарха, ни заставы перед зачумленными улицами, ни смертельная угроза погибнуть от гнусной болезни, ни боязнь позорной казни — ничто не могло спасти от ночных грабителей покинутые жителями дома.

Второй, критической группе испытуемых (20 чел.), предлагалось это же предложение, но имеющее нейтральную структуру:

Ничто не могло спасти от ночных грабителей покинутые жителями дома; ни указ монарха, ни заставы перед зачумленными улицами, ни смертельная угроза погибнуть от гнусной болезни, ни боязнь позорной казни.

Во второй серии эксперимента одной группе испытуемых (20 чел.) читалось простое распространенное предложение, построенное по модели II и имеющее ретардационную структуру:

Какое лицо у человека в запертой комнате внизу, каковы его мысли, что у него на сердце, какова его борьба и каковы страдания, каковы его проступки и заблуждения, — этого никто не знал.

Второй, критической группе испытуемых (20 чел.), предлагалось это же предложение, но имеющее нейтральную структуру:

Никто не знал, какое лицо у человека в запертой комнате внизу, каковы его мысли, что у него на сердце, какова его борьба и каковы страдания, каковы проступки и заблуждения.

И, наконец, в третьей серии эксперимента одной группе испытуемых (20 чел.) давалось сложносочиненное предложение, построенное по модели III и имеющее ретардационную структуру:

Судя по особой хлопотливости, заметной в буфете, судя по яркому освещению, придававшему какой-то новый праздничный вид всем уже мне давно знакомым предметам в гостиной и в зале, и в особенности судя по тому, что недаром же прислал князь Иван Иванович свою музыку, ожидалось немалое количество гостей к вечеру.

Второй, критической группе испытуемых (20 чел.), предлагалось это же предложение, но имеющее нейтральную структуру:

Ожидалось немалое количество гостей к вечеру, судя по особой хлопотливости, заметной в буфете, судя по яркому освещению, придававшему какой-то новый, праздничный вид всем уже мне давно знакомым предметам в гостиной и в зале, и в особенности судя по тому, что недаром же прислал князь Иван Иванович свою музыку.

Во всех трех сериях эксперимента каждое предложение читалось три раза и давалось задание по нижеследующей инструкции.

Что вам приходит в голову после прослушивания этого предложения? Могли ли бы вы его раскрыть? Если да, то продолжите, напишите, что бы ни пришло вам в голову. (Ответы давались испытуемыми в письменной форме).

В качестве первого общего результата всех трех серий эксперимента необходимо отметить следующее.

При предъявлении предложений, имеющих ретардационную структуру, факты раскрытия и специфического распространения предложения отмечались в подавляющем большинстве случаев: в случае модели I — в количестве 90%, модели II — 100% и, наконец, в случае модели III — 100%. Таким образом, только в 10% случаев и только лишь в модели I были получены отрицательные результаты.

Иная картина отмечалась в случае нейтральной структуры предложения. В этом варианте расширение и распространение предложений встречалось значительно реже: в модели I — 30%, модели II — 55% и в случае модели III — 25%, а отказ выполнить задание был зафиксирован в 70% случаев (модель I), в 45% случаев (модель II) и в 75% случаев (модель III).

В итоге, если при ретардационной структуре положительный результат, с учетом всех трех моделей, был получен в 97% случаев, а

отрицательный — лишь в 3% случаев, то при нейтральной структуре предложения положительные ответы были зафиксированы в 33% случаев, отрицательные — в 67%. Разница показателей статистически значима ($\chi^2 = 48,6$ $p < 0,001$).

Нижеследующий анализ, проведенный по каждой модели в отдельности, пояснит смысл представленных количественных результатов, а также раскроет психологическую особенность функций и механизма стилистического приема ретардации. В частности, будет наглядно показано, что означает специфическое возбуждение фантазии и как понимается тенденция раскрытия содержания, продуцируемого художественной формой.

Как уже отмечалось, в первой серии эксперимента одной группе испытуемых было предложено нижеследующее предложение, имеющее ретардационную структуру и построенное по модели 1:

Ни указ монарха, ни заставы перед зачумленными улицами, ни смертельная угроза погибнуть от гнусной болезни, ни боязнь позорной казни — ничто не могло спасти от ночных грабителей покинутые жителями дома.

В случае этой ретардационной структуры предложения импульс раскрытия содержания был зафиксирован у 18 из 20 испытуемых, что составляет 90%, тогда как отрицательных ответов было всего лишь 2, т. е. 10%. При этом анализ раскрывающих ответов этой серии во всех случаях выявил факт стимулирования распространения содержания именно в художественной форме. Иначе говоря, предложения, имеющие ретардационную структуру, вызывали у испытуемых стимуляцию выразительности.

Обычно это были попытки довольно распространенного описания ситуации: «В любое время дня и ночи рыскали они по покинутым жителями домам, подобно крысам в амбарах, оставляя после себя запустение. Разбитая мебель, голые стены и пыль, везде пыль».

К этой же группе относится и нижеследующий пример: «Грабители входили в дома, уносили оттуда все, что не смогли забрать жители, покинувшие дома. После грабителей оставались лишь голые стены. И болезнь разгуливала в них в обнимку со смертью».

Как видно из приводимых примеров, характерным для них является желание испытуемых придать выразительно-художественную форму своему изложению ситуации. Это и есть то, что мы называем специфическим возбуждением фантазии.

В некоторых ответах испытуемых делалась попытка восстановления соответствующей исторической атмосферы: «Средние века, мощные улицы, страшная картина покинутых домов, это ужасно! И болезнь. Не было возможности и средств от нее избавиться. А грабители — они всегда, к сожалению».

Чувство эпохи выражено и в следующем ответе: «Читая эти строки, неволью представляется эпоха средневековья с характерными

для нее чертами. Эпоха владычества монархов, бесконечные и ничем не пресеченные эпидемии болезней и, конечно же, чернь, вечно страдающая и бесправная, подвергающаяся бесконечное количество раз нападениям разбойников».

В отдельных случаях имело место сочинение рассказа, частью которого могло бы быть прослушанное предложение. Например: «Поздно вечером шайка Кривого Роджера собралась у развалин мечети для очередного набега. Шайка была небольшая, но хорошо экипированная. Даже заставы, выставленные королем Эдуардом III, ничего не могли поделать с ними. Эти вечерние и ночные вылазки пока что проходили гладко не только для шайки Роджера, но и для других, подобных этой».

Последние три примера особенно интересны с точки зрения известных теорий эстетического феномена, считающих, что самым характерным для эстетического восприятия является богатство ассоциаций, пробуждаемых эстетическим продуктом.

Ограничивая этим рассмотрение примеров, полученных в первой серии эксперимента, нам хотелось бы еще раз подчеркнуть то обстоятельство, что в случаях ретардационной структуры предложения, построенного по модели I, отмечается поиск выразительных слов, образность описания («грабители взялись за свое черное дело...», «как только опустели сумерки, во всех домах разгулялись...», «они потеряли человеческий облик...» и т. д.), а иногда даже стремление художественного сочинения, как было показано в вышеприведенных примерах.

Иная картина была получена в случае предложения, построенного по модели I и имеющего нейтральную структуру. В этой серии эксперимента испытуемым предлагалось нижеследующее предложение:

Ничто не могло спасти от ночных грабителей покинутые жителями дома: ни указ монарха, ни заставы перед зачумленными улицами, ни смертельная угроза погибнуть от гнусной болезни, ни боязнь позорной казни.

В случае этого предложения лишь 6 испытуемых из 20, т. е. 30%, сделали попытку раскрытия содержания прослушанного предложения, а 11 человек, т. е. 55%, стереотипно отвечали: «Ничего не приходит в голову», или «Не могу продолжить предложение». Ответы остальных 3, т. е. 15%, не отказавшихся ответить, мы все-таки не можем считать за примеры раскрытия содержания, поскольку они ни в какой мере не указывают на специфическое возбуждение фантазии и на стимулирование выразительности. Они скорее носят характер как бы принудительных ответов, что должно быть понято как влияющие инструкции, так как в этих случаях испытуемые, по-видимому, сочли необходимым все же дать какой-то ответ. Так, один из них написал: «А разве грабителей можно остановить?», другой — «Я бы написала,

что заставило грабителей стать на путь грабежа», и третий — «Привычка грабить и жить за счет других взяла верх».

Конечно, подобные ответы, носящие несколько сентенциозный характер, не могут быть сочтены за попытки раскрытия содержания, тем более в художественной форме.

Что касается 6, т. е. 30% правильных, как-будто раскрывающих ответов, то 5 из них также едва ли могут считаться удачными примерами возбуждения художественной фантазии. Так, в одном из них дается, пожалуй, даже неудачный ответ: «Их мог остановить лишь материнский голос», в другом дана оценка содержания: «Отрывок оставляет мрачное, неприятное впечатление. Продолжить можно, но все в том же духе...» и затем там же описание того, что вероятнее всего может последовать: «Вероятнее всего, что грабители спустятся в город и все придут в ужас от этой мрачной картины».

Несмотря на то, что эти и подобные ответы не представляют собой настоящих попыток раскрытия художественного содержания, мы все-таки относим их к числу положительных ответов, поскольку у этих испытуемых все же возникло желание что-то сказать.

Исключение в этой серии эксперимента составил лишь один ответ, в котором в довольно образной и выразительной форме было написано: «Дома, оставленные жителями, стояли как дети, брошенные родителями на произвол судьбы. Люди же, ушедшие отсюда, полагались на доброту господ бога».

Подобное раскрытие содержания, безусловно показывающее пример возбуждения художественной фантазии под воздействием даже нейтральной структуры предложения, служит наглядным примером возникшего стремления картинно раскрыть ситуацию и, по-видимому, может быть объяснено лишь типологическими особенностями данного испытуемого. Иначе, чем же можно объяснить тот факт, что такое выразительное раскрытие под воздействием нейтральной структуры предложения было зафиксировано лишь в одном случае, как исключение, среди 60 ответов испытуемых, принимавших участие во всех трех сериях эксперимента.

Во второй серии эксперимента одной группе испытуемых (20 чел.) предлагалось нижеследующее ретардационное предложение, построенное по модели II:

Какое лицо у человека, запертого в комнате внизу, каковы его мысли, что у него на сердце, какова его борьба и каковы страдания, каковы его проступки и заблуждения — этого никто не знал.

Использованное в этой серии эксперимента предложение особенно интересно участием в нем двух факторов родственного характера. Один из них — это сама ретардационная структура, как стилистический прием, являющаяся образцом художественного стиля и стимулирующая вследствие этого специфическое возбуждение фантазии. Другой фактор — это детективный характер содержания данного

предложения. Детективный сюжет вызывает, как уже отмечалось, напряженное ожидание конца и именно этим обнаруживает сходство со стилистическим приемом ретардации, который, также посредством задержки завершения предложения, усиливает эмоциональное воздействие передаваемого им содержания.

Участие этих двух факторов, а именно ретардационной структуры и содержания, имеющего детективный характер, дало себя знать не только в том, что при ретардационной структуре предложения, построенного по модели II, все 20 испытуемых, т. е. 100%, показали примеры выразительного распространения ситуации. Основным результатом заключается в характере содержания этих ответов, в их выразительности, в их несколько приподнятом тоне, а также в факте значительного распространения.

Полученные в этой серии эксперимента ответы могут быть разделены на две группы.

Ответы первой группы отражают стремление нарисовать психологическую ситуацию, в то время как ответы второй группы выявляют попытки детального восстановления интригующей ситуации.

Иллюстрацией ответов первой группы могут служить следующие примеры:

1. «Никто не знал и не мог узнать, потому что сам он не мог до конца разобраться в своей сути, в чувствах, внезапно нахлынувших на него, охвативших все его существо и заставляющих совершать поступки, которые он считал немислимыми».

2. «Можно продолжить мысль запертого человека внизу в темной комнате, если поставить себя на его место. Угрюм, неразговорчив, взгляд в одну точку, сосредоточен, раздражен, иногда разговаривает с собой. Тишина. Но иногда он разговаривает громко, во всеуслышанье».

3. «Никто не знал, но это интересовало многих. Он сразу привлек к себе внимание той содержательностью и во взгляде и во всем, что он делал. В нем была какая-то сила, которая могла восхищать, сила, достойная чисто человеческого уважения и симпатий».

Аналогичны и приводимые ниже примеры:

4. «О несчастный! Что позволило тебе запереть себя в комнате и остаться одному с этим драгоценным и вместе с тем отягощающим грузом страданий, мыслей и т. п. Я бы тебе не позавидовала. Отопри двери, выйди из этой комнаты к людям, хотя бы через окно, потому что только дорога одиночества не приводит никуда!»

5. «Мы сидим в комнате на каком-то этаже и думаем о человеке, который заперт внизу. Этот человек провинился, мы должны его наказать и думаем о его характере, все взвешиваем, чтобы справедливо его наказать. Возможно, он один из наших друзей; немного жал-

ко, что он сидит в темной комнате. Ему тоже нелегко. Он думает о своей жизни и о своем проступке. Кругом тишина».

Примерами второй группы могут служить следующие ответы, в которых дается детальное раскрытие ситуации:

1. «Знали только, что вот уже целую неделю не выходил он отсюда. Часто по ночам слышались его шаги, неторопливые, спокойные; казалось, что, дойдя до стены, он останавливается и подолгу что-то разглядывает там. Стихал он только после полуночи».

2. «Все присутствующие видели только орлиный профиль и бледное до синевы лицо. Было такое ощущение, что он долгие годы пробыл в каком-то помещении, куда если и попадал луч солнца, то он никогда, даже краешком не задевал этого лица».

3. «Очевидно, это человек, арестованный за какой-то проступок. Но странно, что кого-то заинтересовал его внутренний мир, борьба добра и зла, которая шла в нем».

Фантазия испытуемых иногда настолько разыгрывается, что они даже вводят новые вымышленные лица, как, например, в нижеследующем ответе:

1. «В комнате, где сидел этот человек, было тихо. Так тихо, что некоторые подумали, что он умер от страха и одиночества, и хотели открыть комнату. Но самый старый из них не позволил. «Этот человек получил то, что заслужил».

Аналогичен и следующий пример:

2. «Но все же существовала одна особа, которая знала больше этого и чувствовала, что он думает и почему. Поверьте, она знала, знала, знала».

Приведение остальных ответов испытуемых считаем необязательным, тем более, что среди них встречаются довольно распространенные, которые, по-своему характеризуя ситуацию, ничего нового не прибавляют к тому, что уже было ранее сказано.

Необходимо, однако, отметить, что во всех случаях ретардационной структуры предложения, построенного по модели II, бросается в глаза, как это видно из приведенных примеров, интенсивность стремления к распространенному раскрытию ситуации, что, конечно, должно быть объяснено фактом возбуждения художественной фантазии. При этом основным фактором подобной стимуляции надо все же считать ретардационную структуру, к которой добавляется детективный характер содержания, также выступающий возбуждающим фантазию стимулом.

О том, что основным фактором в этом случае выступает ретардационная структура, свидетельствует разница в показателях как

ретардационного и нейтрального предложений этой серии, так и показатели ретардационной структуры в первой и второй сериях эксперимента. Так, в случае совместного действия ретардационной структуры и содержания детективного характера показатели достигают 100%, в то время как в случае действия лишь содержания детективного характера при нейтральной структуре предложения, они не превышают 55%. В то же время показатели ретардационной структуры предложения модели II (100%) сближаются с показателями ретардационной структуры моделей I и III — (90% и 100%), что в свою очередь подтверждает преимущество ретардационной структуры с точки зрения воздействия на художественную фантазию испытуемых.

В свою очередь, стимулирующая функция содержания детективного характера обуславливает довольно высокий показатель нейтральной структуры предложения, построенного по модели II (55%), в сравнении с нейтральными предложениями, построенными по моделям I и III.

Второй группе испытуемых в этой серии эксперимента предлагалось нейтральное предложение, построенное по модели II:

Никто не знал, какое лицо у человека в запертой комнате внизу, каковы его мысли, что у него на сердце, какова его борьба и каковы страдания, каковы проступки и заблуждения.

В случае этой нейтральной структуры предложения II испытуемых из 20, т. е. 55% сделали попытку расширения ситуации, а 9 испытуемых, т. е. 45% дали отрицательный ответ: «Не могу продолжить предложение» или «Ничего не приходит в голову».

Из числа II испытуемых (55% продолживших ситуацию) 6 человек дали ответы, которые, аналогично ответам первой серии эксперимента, полученным на материале нейтрального предложения, едва ли можно отнести к числу примеров, показывающих специфическое возбуждение фантазии. Однако они были отнесены нами к числу положительных ответов, т. к. не содержали прямого отказа. К ответам этого типа относятся следующие примеры: 1. «Может, просто никто не старался проникнуть в его душу, подойти к нему по-человечески»; 2. «Может, просто никто не хотел этого понять»; 3. «Жаль, что он так одинок».

В нижеследующих ответах тенденция раскрытия содержания проявляется с большей силой:

1. «Контакт с этим человеком, видно, был строго воспрещен. И это, наверное, более усугубляло его страдания. Как все-таки жестоки люди!».

2. «Единственный вопрос, который волновал собравшихся, был: каким образом удалось ему нажать такое состояние».

Приводимые выше и подобные примеры также не могут считаться особенно удачными попытками раскрытия содержания, свидетельствующего о возбуждении художественной фантазии. Они скорее указывают на воздействие той особенности стиля, которая сближает предложения этого типа со стилем детективного повествования. Особенно наглядно указывает на это приводимый ниже ответ:

«Но зато каждый стремился это узнать, преодолев любые препятствия и используя все правды и неправды. Так как каждый человек по натуре любознателен и стремится, что-то узнать о каком-то незнакомце».

Отнесение этих ответов к числу положительных было оправдано тем, что испытуемые не отказывались от раскрытия содержания и при раскрытии последнего старались по-своему выразить к нему свое отношение.

Не менее интересными представляются данные, полученные в третьей серии эксперимента, когда одной группе испытуемых предлагалось нижеследующее предложение, построенное по модели III и имеющее ретардационную структуру:

Судя по особой хлопотливости, заметной в буфете, судя по яркому освещению, придававшему какой-то праздничный вид всем уже мне давно знакомым предметам в гостиной и зале, и в особенности судя по тому, что недаром же прислал князь Иван Иванович свою музыку, ожидалось немалое количество гостей к вечеру.

Аналогично данным ретардационной структуры предложения, построенного по модели II, данные ретардационной структуры модели III показали 100% раскрытие ситуации, что также может быть отнесено лишь за счет воздействия стилистического приема ретардации.

В этой серии эксперимента ответы испытуемых показали стремление оживить ситуацию бала и дать при этом характерные для данной ситуации детали:

1. «Музыка, цветы, шампанское, старые милые друзья, новые знакомые. Можно забыть, хотя бы не несколько удивительных искрящихся часов о болезни, о смерти, о всяких неприятностях и других омрачающих жизнь вещах. Можно кружиться в танце, говорить глупости, просто улыбаться. Чувствовать себя легко и свободно».

2. «Когда я прослушала эти строки, представила себе наш буфет, ярко освещенный красивой люстрой. Лакеи разносят еду и цветы. Чувствуется радостное оживление. Потихоньку начинают собираться гости. Оркестр настраивает инструменты».

3. «Могу себе представить, какая пестрая и яркая толпа прибудет на этот вечер. Бал, светские беседы, сплетни, конечно же, какая-нибудь интрига».

4. «Бал, который должен был состояться в этот вечер, обещал ему очень многое. Главное, он будет представлен в этот вечер ей. Это было так волнующе».

Даже в самых коротких ответах была дана выразительная черта, нацеленная на воссоздание атмосферы бала, как, например, 1. «Придут гости, будут пить чай. Кто-то в кого-то влюбится»: 2. «Суматоха везде и всюду, ожидали, видимо, очень почтенных гостей» и т. д.

В других ответах этого же стиля отражена ситуация уже не самого бала, а приготовлений к нему:

1. «В большом московском особняке устраивается большой прием гостей. Большая семья зажиточных помещиков находится с утра в радостном возбуждении. Всюду слышны приглушенные голоса суетящейся прислуги, в детской тоже слышны голоса. Там готовится представление для сегодняшнего вечера. В подготовке участвуют все: хозяйева, дети и даже знакомые. Все почти готово и наступает тишина, тягостное ожидание первого гостя».

2. «Суета перед балом. В доме богатого князя толпа слуг сует из одной залы в другую, накрывая на столы. Музыканты настраивают свои инструменты, готовясь к предстоящему балу. И вот начинают подъезжать экипажи с первыми гостями».

В некоторых ответах дается прямое указание на соответствующую историческую атмосферу. Например:

1. «Судя по всему, званый вечер XIX века, ярко освещены комнаты, еще немного — и начнут входить дамы в бальных туалетах с не менее приятными кавалерами».

2. «По-видимому, люди готовятся к вечернему балу. Действие происходит в России XIX века. За происходящим оживлением наблюдает кто-то из членов семьи в доме, где будет бал. Ничего особенного в этом я не нахожу. Бал состоится».

Интересно отметить, что оживление исторической обстановки дается не только посредством прямого указания, но и внесением характерных для того времени деталей, таких, как: «семья зажиточного помещика», «лакен разносят еду», «дамы в бальных туалетах», «светские сплетни» и т. д.

Очень интересно, что в ряде ответов дается описание вымышленного душевного состояния героя и даже описание соответствующей ситуации:

1. «Как приятно осознавать, что в числе тех приглашенных и я, человек мало заметный в том обществе, но, несмотря на бедность, почтенный. Я молод и, вероятно, моя молодость, пылкость ума вызывают симпатию у хозяев дома. Не раз я бывал у них, но сегодняшний день по-новому отразил для меня мир вещей. Эта комната, такая

нию с ответами, полученными на материале ретардационной структуры с точки зрения выразительности раскрытого содержания.

Как уже было отмечено выше, в этой серии эксперимента на материале нейтрального предложения было получено 75% отрицательных ответов. При этом, отказываясь расширить предложение, испытуемые почти во всех случаях приводили доводы по поводу своего отказа. Например: 1. «Это предложение и так уже очень распространено и я считаю, что продолжить его не смогу»; 2. «Предложение достаточно сложно, чтобы его еще расширять»; 3. «По-моему, предложение имеет законченную форму и не требует дополнения» и т. д.

В ряде ответов, как уже отмечалось выше, отказ сопровождался предложением упростить прослушанный материал: 1. «Расширить — нет. Но мне кажется, что «судя по тому» повторяется много раз. Это выражение можно убрать и поставить другое»; 2. «Не считаю нужным продолжить. И кроме того, часто повторяется одно и то же выражение, которое связывает части, это мне кажется лишним»; 3. «Я думаю, что это предложение расширять не нужно. Стоит ли его расширять? Оно так нагромождено различными оборотами. Чувствуется даже некрасивость какая-то. Мне кажется, что его стоит упростить» и т. д.

Тем самым, намеренный повтор элемента, связывающего части предложения и являющегося спецификой стилистического приема ретардации, в случае нейтральной структуры воспринимается как досадная некрасивость.

Вышеизложенные данные этого эксперимента позволяют нам заключить следующее. Стилистический прием ретардации, будучи образом художественной формы, оказывается носителем одной из ее основных функций — функции побуждения разнообразного раскрытия передаваемого этой формой содержания. Иначе говоря, ретардация, как один из приемов художественной формы, создающей переживание полноты нераскрытого, «свернутого» содержания, специфически воздействуя на художественную фантазию испытуемых, побуждает к различным вариантам раскрытия, передаваемого этой формой содержания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рамишвили Д. И. К психологической природе различных видов речи. Тб., 1963 (на груз. языке).
2. Рамишвили Д. И. К природе некоторых видов выразительных движений. Тб., 1976.
3. Dilthey W., Der Aufbau der Geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften, Bd. VII, 1910.

Представлена Институтом психологии им.
Д. Н. Узадзе АН ГССР

მეტალოგია

მოთხოვნის ცნება და უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიაში

მოთხოვნის ცნება და უზნაძის განწყობის თეორიის ერთ-ერთი ფუნდამენტური კატეგორიაა. განწყობის ფსიქოლოგიის აღნიშნულ კონცეფციაში მოთხოვნის ცნების შინაარსის ცხადყოფასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული თვითონ განწყობის თავისებურების გაგება.

დ. უზნაძემ მოთხოვნის ცნების ფენომენი სპეციალურად გააანალიზა თავის «ზოგად ფსიქოლოგიაში» (თბილისი, 1940 წ.); მოთხოვნის ცნების შინაარსის აქ მოცემული გაგება შემდგომ აღარ შეცვლილა; გვიანდელი ნაშრომები («განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები», «ფსიქოლოგია», ტ. VI, 1949 და «Основные положения теории установки», რომელიც გამოქვეყნდა 1961 წელს წიგნში «Экспериментальные основы психологии установки») გულისხმობენ და ემყარებიან ამ საკითხზე 1940 წელს გამოთქმულ თვალსაზრისს.

დ. უზნაძემ მოთხოვნის ცნების ბუნების ჩვენებას უკავშირებს ორგანიზმის მიზანშეწონილი ქცევის პრობლემის გარკვევას. ავტორის აზრით, ცოცხალი ორგანიზმის მიზანშეწონილი ქცევა ვერ გაიგება ვერც შექანიცისტური და ვერც ვიტალისტური თვალსაზრისით, ვინაიდან მექანიციზმი უარყოფს რა სიცოცხლის სპეციფიკურობას, იგი მას არაორგანულის კანონზომიერებათა მოქმედებაზე დაჰყავს, ხოლო ვიტალიზმი ორგანულსა და არაორგანულს შორის „აბსოლუტურ განსხვავებას ქვრეტს“, მათ შორის „გარდუვალ უფსკრულს თბრის“ და ორგანიზმის მოქმედებას საგანგებო არამატერიალური ძალის („ენტელექტია“, „ფსიქიდი“, „სასიცოცხლო ენერჯია“) მიზნობრივი მოქმედებით ხსნის.

საკითხი უნდა გადაწყდეს მატერიალისტური დიალექტიკის ნიადაგზე: ვინაიდან ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთ-ერთი ფორმაა, იგი მატერიალურის კანონზომიერებას უნდა ემორჩილებოდეს. ორგანული ისევე, როგორც არაორგანული, მიზეზ-შედეგთა უწყვეტ ჯაჭვშია ჩართული; „და იმისათვის, რომ მასში რაიმე მოვლენის გაგება მოახერხო, უთუოდ მისი მიზეზი უნდა გამოახსნა“ [2,82].

ცოცხალი ორგანიზმისათვის ძირითადად მიზანშეწონილი ქცევაა დამახასიათებელი; პრობლემაც იმის გარკვევაში მდგომარეობს, თუ როგორაა შესაძლებელი, რომ ორგანიზმის როგორც მატერიის მოძრაობის ერთ-ერთი ფორმის ქცევა მიზეზობრივად ააგანსაზღვრული, მაგრამ ამავე დროს მასში მიზანშეწონილობაც ახასიათებს [2,83].

ცოცხალი ორგანიზმის ნიშანდობლივი თავისებურება ისაა, რომ „იგი გარემოსთან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის განუწყვეტელ ურთიერთობაში იმყოფება“. მართალია, ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა არაორგანულ სინამდვილეშიც დასტურდება, მაგრამ არაორგანულ სხეულთა შემთხვევაში ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა არღვევს მათ, ხოლო ორგანულ სხეულთა შემთხვევაში იგი მათი არსებობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს (ფ. ენგელსი).

ამდენად, საერთოდ ცოცხალი არსების სპეციფიკას ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა წარმოადგენს. „სხეუნიერად ეს იმას ნიშნავს, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ის გარემოება ახასიათებს, რომ იგი ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილების მატარებელია, რომ მას ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილება, პირველ რიგში, ნივთიერი მოთხოვნილება აქვს“ [2,83—84].

ამრიგად, შეიძლება ვილაპარაკოთ ცოცხალი ორგანიზმის ორ თავისებურებაზე: მიზანშეწონილ ქცევასა და მოთხოვნილებაზე¹. ორგანიზმის ეს თავისებურებანი ერთმანეთთან არსებით კავშირშია — მიზანშეწონილ ქცევას მოთხოვნილების ფაქტი უდევს საფუძვლად. თუ ცოცხალი ორგანიზმი ქცევის აქტს მიმართავს, მხოლოდ იმიტომ, რომ გარკვეული მოთხოვნილება დაკმაყოფილოს. მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებებს ობიექტური გარემო, ბუნება შეიცავს; ამიტომ ცოცხალი არსება ბუნებასთან სათანადო ურთიერთობას ამყარებს ე. ი. გარკვეულ ქცევის აქტებს მიმართავს.

მაშასადამე, „ქცევა საზოგადოდ მოთხოვნილების ნიადაგზეა აღმოცენებული, იგი მოთხოვნილების პროდუქტს წარმოადგენს“ [2,84].

რატომაა ქცევა მიზანშეწონილი? როგორ ახარებს ორგანიზმი მიზანშეწონილი ქცევის განხორციელებას? დ. უზნაძის აზრით, ეს საკითხებიც მოთხოვნილების ცნებასთან დაკავშირებით წყდება. ცოცხალი ორგანიზმი არაა ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაში გარემოსთან იმის გამო, რომ ის მოთხოვნილების მატარებელია. მისთვის სულ ერთი არაა, თუ ამ სინამდვილიდან მასზე რა და როგორ იმოქმედებს. ორგანიზმი გარემოსთან, როგორც თავისი მოთხოვნილების სიტუაციასთან, ამყარებს კავშირს. მაშასადამე, ცოცხალ ორგანიზმსა და გარემოს შორის ურთიერთობა მოთხოვნილების ნიადაგზე ყალიბდება. გარემოდან ცოცხალ ორგანიზმზე ყველაფერი კი არ მოქმედებს, არამედ მხოლოდ ის, რაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ე. ი. რაც ყოველ მოცემულ მომენტში აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციას წარმოადგენს.

ამასთან, ცოცხალი ორგანიზმი (ორგანული სხეული) იმისდა მიხედვით, თუ რა კონკრეტული მოთხოვნილება აქვს მას, გარკვეული ხასიათის ურთიერთობას ამყარებს გარესსინამდვილესთან, იგი გარკვეული ქცევის აქტებს მიმართავს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ცოცხალი ორგანიზმი მოთხოვნილების ფაქტის ნიადაგზე ინდივიდუალად, ქცევის სუბიექტად გადაიქცევა.

მაშასადამე, მოთხოვნილების არსებობა ცოცხალ ორგანიზმს გარდაქმნის ქცევის სუბიექტად, ხოლო გარემოს — სიტუაციად [2,85].

ცოცხალი არსებისა და გარემოს ურთიერთობა, დ. უზნაძის მიხედვით, შემდგენიერად უნდა იქნეს წარმოდგენილი: მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსით ამოქმედებულ ცოცხალ არსებაზე ზემოქმედებას იწყებს გარემოსიტუაცია და მასში სიტუაციის შესაფერის მთლიან ცვლილებას, გარკვეულ განწყობას იწვევს. გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტს შეუძლია მხოლოდ თავისი განწყობის შესაფერისი პროცესების წარმოება. სუბიექტის ქცევა უნდა ჩაითვალოს ყოველ მოცემულ მომენტში მისი ამა თუ იმ განწყობის რეალიზაციად.

¹ დ. უზნაძე 1925 წ. მოთხოვნილების სინონიმად იყენებდა ტერმინებს: „მომენტური განწყობილება“, „სუბიექტური განწყობილება“. ხოლო იმას, რასაც საბოლოოდ განწყობა ეწოდება, აღნიშნავდა ტერმინებით: „გაერთიანებული განწყობილება“, „სიტუაცია“, (1, 188—189).

სუბიექტის ქცევას გარემო განსაზღვრავს, მაგრამ ეს განსაზღვრა შექანიკური ხასიათისა არაა: გარემო პირდაპირ კი არ იწვევს ქცევის აქტს, არამედ იგი სუბიექტზე მოქმედებს, მას ცვლის სიტუაციის შესაფერისად, მასში გარკვეული ქცევის განწყობას იწვევს. სუბიექტი იმ ქცევას მიმართავს, რომლის განწყობაც მას სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად აქვს შემუშავებული.

ასე წყდება ქცევის მიზანშეწონილების საკითხი: ქცევა მთლიანად მიზეზობრივ რკალშია ჩართული. თუ ქცევას განწყობა განსაზღვრავს, რომელიც სუბიექტში სიტუაციის ასახვას, სუბიექტში გადასულ ობიექტურ ვითარებას წარმოადგენს, მაშ, იგი სიტუაციის შესატყვისად, ანუ მიზანშეწონილად მიმდინარეობს.

აქამდე უპირატესად ლაპარაკი იყო მთხოვნელების ფუნქციაზე, მის საერთო მნიშვნელობაზე ცოცხალი ორგანიზმის არსებობისათვის, ამიტომაც იგი დახასიათდა როგორც აქტივობის წყარო; მთხოვნელება, როგორც ცოცხალი ორგანიზმის აქტივობის წყარო, თავისი მოცულობით ფართო ცნებაა. იგი ყველაფერს ეხება, რაც ცოცხალი ორგანიზმისათვის საჭიროებას წარმოადგენს, მაგრამ რაც ამქამდე მის განკარგულებაში არაა.

როგორია მთხოვნელების არსებობის ფორმა?

დ. უზნაძე ერთმანეთისაგან ასხევეებს მთხოვნელების ორ სახეს: საჭიროებას და თვითონ მთხოვნელებს. საჭიროება ეს ისეთი ვიტალური მთხოვნელებაა, რომელიც ობიექტურად კი არსებობს, მაგრამ ის ფსიქიკურ გარკვეულობას არ წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ საჭიროებას განცდა არ ახლავს, იგი მაინც შეუცდომლად მიმართავს იმ საშუალებებს, რომელნიც მის დასაკმაყოფილებლად საჭირო [2, 166].

მთხოვნელება, როგორც ფსიქიკური ფენომენი, საჭიროების ცნობიერებაში გამოვლენილი ფაქტია, განცდაა. მაგრამ მთხოვნელების განცდის ანალიზი ცნობიერებაში მისი მოცემულობის განსხვავებულ დონეებზე, საფეხურებზე მიგვანიშნებს.

დ. უზნაძის მიხედვით, მთხოვნელების ფსიქიკური ფენომენის პირველი საფეხური იმით ხასიათდება, რომ «სუბიექტში სპეციფიკური გრძნობა ჩნდება, შემაწუხებელი გრძნობა, რომ მას რაღაც აკლია, და ამასთან ერთად ერთგვარი დაძაბულობის მდგომარეობაც, რომელიც მზადაა ყოველ წუთს აქტივობის მდგომარეობაში გადავიდეს»; «ჯერჯერობით იგი მხოლოდ სუბიექტის ფარგლებით არის განსაზღვრული და ობიექტური მასში არაფერი ჩანს» [2, 168]. მაშასადამე, თავისი აღმოცენების პირველ დონეზე მთხოვნელების განცდა სუბიექტის ცნობიერებაში სპეციფიკური შინაარსის სახითაა წარმოდგენილი. «იგი ერთგვარი უკმარობის თუ უკმაყოფილების გრძნობის სახით განიცდება, რომელიც აგზნებულობისა და გარკვეული დაძაბულობის მომენტებსაც შეიცავს» [2, 169]. დ. უზნაძე მთხოვნელების აღნიშნულ დონეს—რასაც სხვები «მთხოვნელებით მდგომარეობას» (потребностное состояние) უწოდებენ—აღნიშნავს ტერმინით «ინდივიდუალობას მოკლებული მთხოვნელება». იგი მიუთითებს: მთხოვნელება შეიძლება არსებობდეს სიტუაციის გარეშეც, რომელიც მის დაკმაყოფილებას შესაძლებლად გახდიდა. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მას არ შეიძლება დასრულებული, ინდივიდუალურად განსაზღვრული ხასიათი ჰქონდეს. იგი ასეთ ხასიათს მხოლოდ არსებული, მისთვის შესატყვისი სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად ღებულობს. მთხოვნელება კონკრეტულ ფორმას პოულობს, იგი ინდივიდუალურად განსაზღვრულ მთხოვნელებად ხდება, რომლის დაკმაყოფილებაც მხოლოდ მოცემული სიტუაციის კონკრეტულ პირობებშია შე-

საძლო. სანამ ასეთი სიტუაცია არაა, მოთხოვნილება ინდივიდუალობას მოკლებული რჩება. «მოთხოვნილება... სრულიად გარკვეულ, კონკრეტულ მოთხოვნილებად მხოლოდ მას შემდგომ იქცევა, რაც ობიექტური სიტუაცია რაიმე კონკრეტული ვითარების ფორმით გამოირკვევა, რომელიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობას ქმნის» [4, 58—59].

მოთხოვნილების ფსიქიკურ ფენომენს მეორე საფეხურზე ემატება საგნობრივი ცნობიერების ანარეკლი: „დანაკლისის შემაწუხებელსა და დაძაბულ გრძნობას თან დაერთვის იმ ობიექტის სპეციფიკური განცდაც, რომელიც მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებას წარმოადგენს“ [2, 168]. მაშასადამე, ცნობიერებაში აღმოცენდება, ირკვევა მოთხოვნილების საგნობრივი შინაარსი.

განცდაში სპეციფიკურადაა წარმოდგენილი მოთხოვნილების საგნობრივი შინაარსი: «სუბიექტი უბრალოდ კი არ ხედავს იმას, რასაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, უბრალოდ კი არ ამჩნევს მის არსებობას, არამედ, ამასთან ერთად, მისდამი გარკვეულ მიზიდულობასაც, ერთგვარ ზეგავლენას განიცდის, რომელიც აღქმის საგნიდან მომდინარეობს და მას გარკვეული მოქმედებისაკენ იწვევს» [2, 168]. კ. ლევინმა საქმის ამ ვითარებას უწოდა «გამომწვევი ხასიათი» (Aufforderungscharakter).

დ. უზნაძე ერთმანეთისაგან ასხვავებს დაბალ ანუ ვიტალურ მოთხოვნილებებს და მაღალ, გარდუვალ მოთხოვნილებებს (ინტელექტუალური, მორალური და ესთეტიკური მოთხოვნილებები), მაგრამ ადამიანის დონეზე მათ სპეციფიკურ კავშირზეც მიუთითებს: „დაბალი, ვიტალური მოთხოვნილებებიც მჭიდროდ უკავშირდებიან მაღალს: ჩვენი შიშვლი მარტო შიშვლი, შიშველი შიშვლი როდილა. მისი დაკმაყოფილების პროცესი უმაღლეს მოთხოვნილებებსაც უნდა უწევდეს ანგარიშს. საჭმელი უფრო გემრიელი გვეჩვენება, როდესაც იგი ჩვენს ესთეტიკურ გემოვნებასაც ეთანხმება — როდესაც მას ლამაზად მორთულ სუფრაზე და ლამაზი ჭურჭლით გვაწოდებენ — ვიდრე ესთეტიკურად არა მიმზიდველ პირობებში. ...ადამიანისათვის პირდაპირ დამახასიათებელი შეიქმნა, რომ იგი ყოველ თავის მოთხოვნილებას, რომელიც მას სრულიად გარკვეულ მომენტში და გარკვეულ პირობებში უჩნდება, თავისი მე-ს მუდმივს, მაღალ, გარდაუვალ მოთხოვნილებებს უკავშირებს და მათ დაკმაყოფილებაზე ამისდა მიხედვით ზრუნავს“ [2, 214—215].

დ. უზნაძე ცალკე რომელობად გამოჰყოფს ე. წ. „მე“-ს განწყენებულ. საერთო მოთხოვნილებას, რომლის ბუნება ერთგვარად გასაგები ხდება „აწმყოისა და მომენტის“ მოთხოვნილებასთან მის შეპირისპირებაში. თუ მაგ., ვიტალური მოთხოვნილება გარკვეულ კონკრეტულ სიტუაციასთანაა დაკავშირებული და ამიტომ იგი სრულიად გარკვეული მომენტის მოთხოვნილებაა, აქტუალური მოთხოვნილებაა (ასეთივე შეიძლება იყოს მაღალი მოთხოვნილებანიც), რაც აწმყო სიტუაციასთანაა დაკავშირებული, აღნიშნულისაგან განსხვავებით, მე-ს საერთო, ანუ განწყენებული მოთხოვნილება არაა განსაზღვრული კერძო სიტუაციით, აწმყო ვითარებით. „მე“ სცილდება მომენტის ფარგლებს და მისი მოთხოვნილებანიც არაა კერძო მომენტით განსაზღვრული; „მე“-ს განწყენებული მოთხოვნილებები აქვს, რომელსაც ყოველ შესაძლო კერძო მომენტში აქვს ძალა. როდესაც ადამიანს ეს გარკვეული მოთხოვნილება გაუჩნდა — როდესაც ამ გარკვეულ სიტუაციაში მოშვიდება — და იგი მისი დაკმაყოფილების შესახებ დაიწყებს ზრუნვას, იგი ისე როდი იქცევა, თითქოს ეს მოთხოვნილება მარ-

ტო ამ მომენტის ფარგლებით განისაზღვრებოდეს — ყველაფერს კი არ სჯამს, რაც გააჩნია — არამედ მხედველობაში ღებულობს, რომ ეს მოთხოვნობა მას მომავალშიც ექნება, და თავის დღევანდელ შიმშილს ამის მიხედვით იკმაყოფილებს [2,213]. ადამიანი ამ თავის ვიტალურ მოთხოვნობას დღეს ისე ეპყრობა, როგორც მოთხოვნობას, რომელიც მისი მე-ს მოთხოვნობაა საზოგადოდ და რომელმაც ამიტომ შეიძლება მომავალშიც იჩინოს თავი. ანდა კიდევ: იგი ყველაფერს როდი სჯამს, რასაც ამ მოთხოვნობების დაკმაყოფილება შეუძლია — მაგ., უმ ზორცს, ან გემრიელს, მაგრამ მისი ჯანმრთელობისათვის მავნებელ საჭმელს, არამედ ისეთს, რასაც ვნების მოტანა არ შეუძლია მისთვის. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით ნათლად ჩანს, რომ ადამიანი, თავისი ვიტალური მოთხოვნობების დაკმაყოფილების დროსაც, არა მომენტის იპულსით, არამედ თავის მე-ს საერთო მოთხოვნობებით ხელმძღვანელობს [2,214]. მოთხოვნობების ამ სფეროს ავტორი „მოთხოვნობების იდეის“ სახელითაც აღნიშნავს [3,443—445].

მე-ს განყენებული მოთხოვნობა, ანუ საერთო მოთხოვნობა, დაკავშირებულია მე-ს მოთხოვნობათა სიტუაციასთან, რომელიც აღინიშნება აგრეთვე „წარმოსაზრთი, აზრითი სიტუაციის“, „იდეური სიტუაციის“ ტერმინებით. აღნიშნული სწორედ ის ვითარებაა, რომელიც ქმნის იმ განწყობის აღმოცენებას, რაც ნებისმიერი ქცევის საფუძველს წარმოადგენს საპირისპიროდ იმპულსური ქცევის განწყობისა, რომელიც აიგება აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე [2,217—218].

დ. უზნაძე მოთხოვნობათა მთელ სამკვიდროს ჰყოფს ორ ძირითად სახედ — სუბსტანციონალურ და ფუნქციონალურ მოთხოვნობებად. სუბსტანციონალურია ის მოთხოვნობა, რომლის დასაკმაყოფილებლად საჭიროა საგნობრივი რამ. შიმშილის მდგომარეობა სუბსტანციონალური მოთხოვნობების მაგალითია, ვინაიდან შიმშილის დაკმაყოფილებისათვის აუცილებელია, მაგალითად, პური; პურის მოთხოვნობა სუბსტანციონალური მოთხოვნობაა². ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც ორგანიზმში თავს იჩენს მისწრაფება ამა თუ იმ სახის აქტივობისადმი, როგორც ასეთისადმი, მაშინ სახეზეა ფუნქციონალური მოთხოვნობა, რომელსაც ავტორი უწოდებს აგრეთვე „ფუნქციონალურ ტენდენციას“ [3,435]. მაშასადამე, „მოქმედებისადმი მოთხოვნობა“, „მოთხოვნობა ამა თუ იმ მიმართულებით ფუნქციონისა“ ფუნქციონალური მოთხოვნობაა [4,56—57]³.

² ავტორი „სუბსტანციონალურ მოთხოვნობას“ ასევე უწოდებს „პრაქტიკულ მოთხოვნობას“ (3, 435).

³ ფუნქციონალური მოთხოვნობების არსებობაზე, ადრე ვ. იერუხალემიც მიუთითებდა. ამ ავტორის მიხედვით, მოთხოვნობები შეიძლება დაიყონ საერთოდ სხეულბრივ და სულიერ სახეებად, ხოლო სხეულბრივი სახე თავისთავად კიდევ ნივთიერ და ფუნქციონალურ ქვესახეებად. სხეულის საგნობრივი მოთხოვნობაა, მაგალითად, საჭმლისა და წყლის მოთხოვნობანი. სხეულის ფუნქციონალური მოთხოვნობანი ვლინდებიან ორგანიზმის შესატყვის მუშაობაში. ხანგრძლივი უმოძრაობის შემთხვევაში ჩნდება მოძრაობის მოთხოვნობა და ა. შ.

ყველა სულიერი მოთხოვნობა იერუხალემისათვის ფუნქციონალური ბუნებისაა; ცნობიერების ფუნქციები მოითხოვენ შესატყვის მუშაობა-ფუნქციონას. მაგალითად, სრულ სიზნექში ხანგრძლივად ყოფნის შემთხვევაში ჩვენში აღმოცენდება ხედვის მოთხოვნობა, იგივე ითქმის მაღალი ფსიქიკური ფუნქციების შემთხვევაშიც—შემეცებითი, ემოციური და ნებელობის ფსიქიკური პროცესების შესახებ [9,215—219].

უკანასკნელ ხანს ფსიქოლოგიაში სადავო გახდა ფუნქციონალური მოთხოვნობების ცნების შინაარსიც და საერთოდ მისი უფლებამოსილების საკითხიც. ფუნქციონალური მოთხოვნობების

დ. უზნაძე მიუთითებს ადამიანისათვის დამახასიათებელ, „ახალი სახის“, „წმინდა ადამიანური“ მოთხოვნილების რომელობაზე, რომელსაც აღნიშნავს „თეორიული მოთხოვნილების“ სახელწოდებით. აქ მოთხოვნილების საგნად გამოდის თვითონ გარკვეული ამოცანა — თეორიული ამოცანა, მისი გადაწყვეტა თეორიულ დონეზე. თეორიული მოთხოვნილება შეიძლება აღმოცენდეს ფუნქციონალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემთხვევაშიც ისევე, როგორც სუბსტანციური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისას. თეორიული მოთხოვნილება სუბსტანციური მოთხოვნილების გართულებითაა წარმოშობილი; იგი ამ მოთხოვნილების განვითარებას, გართულებას წარმოადგენს, ამიტომ თეორიული მოთხოვნილება „უფრო სუბსტანციალურ მოთხოვნილებათა კატეგორიას უნდა მიეკუთვნოს, ვიდრე ფუნქციონალურს“ [4,58].

ზემომოტანილი ვითარების მხედველობაში მიღების შემდეგ დ. უზნაძე იძლევა მოთხოვნილების განმარტებას: „მოთხოვნილება ფსიქო-ფიზიკური ორგანიზმის ყოველ მდგომარეობას შეიძლება ეწოდოს, რომელიც საჭიროებს რა გარემოს შეცვლას, ამისათვის აუცილებელ აქტივობის იმპულსებს იძლევა“ [4,44].

როგორც აღინიშნა, დ. უზნაძე მოთხოვნილების სფეროდან სამ ცნებაზე მიუთითებს, ესენია: „თეორიული მოთხოვნილება“, „განყენებული ანუ მე-ს მოთხოვნილება“ და „მაღალი მოთხოვნილება“. რა მიმართებაა მათ შორის? ისინი სამივენი განსხვავებულ საქმის ვითარებას ასახავენ?

თეორიული მოთხოვნილება თავსდება თუ არა მაღალ მოთხოვნილებათა (ინტელექტუალური, ეთიკური და ესთეტიკური) ჯგუფში? საფიქრებელია, რომ თეორიული მოთხოვნილება საერთოდ ინტელექტუალურ მოთხოვნილებათა სფეროშია შემავალი და მათ შორის რომელობის მხრივ განსხვავება არ უნდა არსებობდეს. იგი ისეთივე აქტუალური მოთხოვნილებაა, როგორც წყალის ან საჭმლის კონკრეტული მოთხოვნილება.

გასარკვევია „განყენებული ანუ მე-ს მოთხოვნილების“ მიმართება „თეორიულ მოთხოვნილებასთან“. თუკი ამ ტერმინებში ნაგულისხმებია მხოლოდ აზრი მოთხოვნილების შესახებ და არა თვითონ მოთხოვნილების გარკვეული რომელობა ე. ი. თუკი ისინი ცნებები არიან ფსიქიკური რეალობის შესახებ, მაშინ, რა თქმა უნდა, ისინი იგივეობრივი გახდებოდნენ (ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ აქვს თვითონ მოთხოვნილების საგნის რომელობას, რომ ის თეორიის, ცნების მოთხოვნილებაა თუ რომელიმე კონკრეტული რეალური საგნისა). საკითხი კი ეხება ე. წ. „მოთხოვნილების ვითარებას“, „მდგომარეობას“.

არსებობს უარყოფენ შემდეგი მოსაზრებით: ვინაიდან საერთოდ მოთხოვნილების ფსიქიკური ვითარება ხასიათდება საგნობრიობის ნიშნით, რომ იგი გულახმობს რაიმეზე, ვითარცა საგანზე, — მიმართებას, ხოლო ეს ნიშანი ფუნქციონალურ მოთხოვნილებას არ გააჩნია, ამის გამო ფუნქციონალური მოთხოვნილება, როგორც ასეთი, არც შეიძლება არსებობდეს; ნამდვილად უნდა ვილაპარაკოთ არა წმინდა ფუნქციონალურ მოთხოვნილებაზე, არამედ საგნობრე-ფუნქციონალურ მოთხოვნილებაზე [7, 12].

ზოგი ფუნქციონალურ მოთხოვნილებას თვლის ადამიანური ძირითადი მოთხოვნილების — საგნობრივი მოქმედების მოთხოვნილებას — მხოლოდ თავისებურ, კერძო გამოვლენად [6,67—68].

წარმოდგენილი არგუმენტაცია არ უარყოფს ფუნქციონალური მოთხოვნილების ცალკეულ რომელობად განხილვას. მართალია, ფუნქციონალურ მოთხოვნილებასაც აქვს საკანი, როგორც აუცილებელი ნიშანი მოთხოვნილებისა საერთოდ, მაგრამ ეს საგანია თვითონ ფუნქციონალი და არა მის გარეთ არსებული რაიმე სხვა საგანი.

როგორც „მოთხოვნების მდგომარეობანი“, განსხვავდებიან თუ არა ერთმანეთისაგან „თეორიული“ და „განყენებული ანუ მე-ს“ მოთხოვნებიანი?

„განყენებული ანუ მე-ს“ მოთხოვნები რა თქმა უნდა, არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს აქ ლაპარაკი იყოს მოთხოვნების იმ მდგომარეობაზე, რომელიც მიმართულია საგანზე, რასაც „მე“ ეწოდება.

სადავო საკითხს, თუ რა უნდა იგულისხმებოდეს ე. წ. „განყენებულ“, „მე-ს მოთხოვნებში“, ჩვენი აზრით, პირდაპირ პასუხს სცემს დ. უზნაძის მსჯელობა, რომელიც მან გამოთქვა ნაშრომში „განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებები“ და მიუძღვნა „წარმოსახული სიტუაციისა“ და „წარმოსახული მოთხოვნების“ ცნებათა შინაარსების გარკვევას. ვფიქრობთ, რომ „წარმოსახული მოთხოვნება“ ეს იგივე „განყენებული“ ანუ „მე-ს მოთხოვნებაა“, „მოთხოვნების იდეა“, რაც წარმოადგენს აზრს, ცნებას მოთხოვნების მდგომარეობის შესახებ და არა თვითონ მოთხოვნების კონკრეტულ პროცესს, მოთხოვნების რეალურ მდგომარეობას. მაშასადამე, სწორად უნდა ჩათვალოს ის შეხედულება, რომელიც „განყენებულ, მე-ს მოთხოვნებს“ თვლის არა მოთხოვნების პროცესის ახალ, ორიგინალურ რომელიმედ, არამედ იგი მიაჩნია მოთხოვნების შესახებ ცოდნად.

აღნიშნული დებულების ნათელსაყოფად საჭიროა თვითონ განწყობის უზნაძისეული გაგების გათვალისწინება.

დ. უზნაძის მიხედვით, „განწყობა არ წარმოადგენს სპეციფიკურ ადამიანურ თავისებურებას“. „განწყობის სახით რეაქციის უნარი ცოცხალი ორგანიზმის ყველაზე პირველად დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს — სულ ერთია, განვითარების რომელ საფეხურსაც უნდა ეკუთვნოდეს იგი“. ამიტომაც განწყობა ჩათვლილი „ცოცხალი ორგანიზმის გარემოს ზემოქმედებაზე რეაქციის ყველაზე უფრო პრიმიტიულ და ყველაზე უფრო არსებით ფორმად“ [4,127]. გასაგებია, რომ ამის გამო ადამიანის ცხოვრებაში „განწყობა წამყვან როლს აღარ ასრულებს... იგი მოხსნილი სახით განავრცობს მასთან არსებობას“ [4, 128].

თუკი განწყობა სპეციფიკურ ადამიანურ თავისებურებას არ წარმოადგენს, ადამიანის ქცევაში წამყვან როლს აღარ ასრულებს და იგი პრიმიტიულ ფორმადაა აღიარებული, მაშინ როგორ უთანხმდება აღნიშნული მსჯელობა დ. უზნაძისავე მტკიცებას, რომ „იგი როგორც პიროვნული ფაქტორი, როგორც პიროვნების კონკრეტული განსაზღვრა ყოველ მოცემულ მომენტში, ადამიანთან ისეთივე გადამწყვეტ როლს ასრულებს, როგორსაც განვითარების წინამორბედ საფეხურზე?“ [4,323—324].

ცნობილია ისიც, რომ დ. უზნაძე პრინციპულად სვამს საკითხს განწყობის ადგილისა და როლის შესახებ ადამიანის ცხოვრებაში — სოციალურად განსაზღვრული ადამიანისათვის თამაშობს რაიმე როლს ჩვენი განწყობა, თუ ამ შემთხვევაში ჩვენი ქცევა სხვა საფუძველზე მიმდინარეობს?

დ. უზნაძე ასეთ მსჯელობას აწვითარებს: ადამიანი რადიკალურად განსხვავდება ცხოველისაგან იმით, რომ იგი — „ცოცხალი არსება“ — იქცა „სოციალურ არსებად“; ხოლო ეს „კარდინალური ცვლილება“ იმით გამოიხატა, რომ „ადამიანი არა მარტო თავისთვის, არამედ სხვისთვისაც არსებობს, რომ იგი საზოგადოებრივი არსებაა, რომლის ყოფიერებაც საკუთარ საზღვრებს შორდება და სხვისთვისაც ფაქტურ სინამდვილედ იქცევა“ [4,165].

ავტორი თვლის, რომ ცოცხალი არსების აქტივობის ძირითად კანონზომიერებას მეტ-ნაკლებად უნდა აესაზა ყველა ეს ცვლილება და ადამიანის განწყობა

ბა ვერ იქნებოდა ზუსტად ისეთივე, როგორც ცხოველისა: იგი რამდენადმე უნდა შეცვლილიყო. ამიტომაც რომ დ. უზნაძე მიუთითებს ადამიანის განწყობის აქტივობის პროცესის ცვლილების „თვისობრივ ხასიათზე“ [4,300]. ეს „ისეთი განწყობის ჩასახვა და განვითარება... რომლის არსებობა მხოლოდ ადამიანის აქტივობის თავისებურ პირობებშია შესაძლებელი“ [4,324].

ამ განწყობას დ. უზნაძე უწოდებს „განწყობის ახალ ფენას“, „განწყობის მეორე, უფრო მაღალ ფორმას“, რომელიც „უშუალოდ აღმოცენებული განწყობის“ საპირისპიროდ „ობიექტივაციის აქტებით გაშუალებული და ნებისყოფის დაძაბვით განხორციელებული განწყობაა“ [4,324].

მაშასადამე, ადამიანისათვის სპეციფიკური ე. წ. გაშუალებული განწყობა „ნაწარმოები ხასიათის ფენომენია, რაც ადამიანისათვის სპეციფიკური უნარის — ობიექტივაციის თავისებურებითაა განპირობებული“; „ობიექტივაცია მკვეთრად ცვლის ადამიანის განწყობების შემადგენლობასა და ხასიათს. იგი ადამიანს განვითარების შედარებით უფრო მაღალ საფეხურებზე აიყვანს და მისი აქტუალური განწყობების შემდგომ გართულებას, დაზუსტებასა და დიფერენციაციას უწყობს ხელს“ [4,326].

განწყობის ორ ფორმაზე მითითება გასაგებს ხდის იმ მოჩვენებითი წინააღმდეგობის ვითარებას, რომელიც ზემოთ იყო მითითებული.

უშუალო და გაშუალებული განწყობების არსებობის დაშვებას მიყვავართ ადამიანის ფსიქიკური აქტივობის ორი განსხვავებული დონის აღიარებამდე. „ფსიქიკის მუშაობის ორი პლანი“, „ფსიქიკური ცხოვრების ორი დონე“, რაც იგივე „ცნობიერების მოქმედების... არსებითად განსხვავებული“ სახეებია, განპირობებულია განწყობის ორი „ფენის“, „ფორმის“ აქტივობით, ვინაიდან განწყობის გარეშე, საერთოდ, არავითარა დასრულებული, კონკრეტული ფსიქიკური პროცესი არ უნდა არსებობდეს. იმისათვის, რომ ცნობიერებამ რომელიმე გარკვეული მიმართულებით დაიწყოს მუშაობა, წინასწარ განწყობის აქტივობა უნდა იქნეს აღიარებული, რომელიც მოწოდებულია იმისათვის, რომ ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ამ ცნობიერების მიმართულება წარმართოს [4,46].

დ. უზნაძე უშუალოდ აღმოცენებული განწყობით განპირობებულ ქცევას იმპულსურს უწოდებს და მას შემდეგნაირად ახასიათებს: იმპულსი ქცევის პლანის ფსიქოლოგიურ სპეციფიკუმს, პირველ რიგში, მისი უშუალობა შეადგენს — ის გარემოება, რომ სუბიექტი ისევე როგორც მისი აქტებიც, მთლიანად ქცევის პროცესშია ჩართული.

ობიექტივაციის აქტით გაშუალებული განწყობის შემთხვევაში „სუბიექტი აჩერებს მოცემულ პირობებში არსებული განწყობით მიმდინარე ქცევას იმისათვის, რომ აქტუალურად განსაზღვროს ახალი, მისი მიზნების შესატყვისი განწყობა და მიიღოს ზომები ამ უკანასკნელის რეალიზაციისათვის. ამგვარი განწყობის სპეციფიკურ თავისებულებად ის გარემოება უნდა ჩაითვალოს, რომ იგი წარმოადგენს სწორედ სუბიექტის აქტიური მოქმედების, გარკვეული მიმართულებით წარმოებულ ძიებათა პროდუქტს“ [4,316]. „ადამიანს უმუშაოდება უნარი იმოქმედოს ახალს — მეორად ასახულ სინამდვილის — პლანში და ამგვარად უბასუხოს მოქმედ გალიზიანებას არა მხოლოდ პირდაპირ... არამედ არაპირდაპირაც: მის წინაშე გაშლილი სინამდვილის სურათზე იგი რეაქტივების გაშუალებულ სახეებსაც იძლევა“ [4,149].

რა არის ობიექტივაცია, რომელიც საფუძვლად ედება გაშუალებულ განწყობას და თვითონ კი განწყობისაგან განსხვავებულ ფენომენს წარმოადგენს?

დ. უზნაძის მიხედვით, სოციალური ცხოვრების პირობებში ადამიანს განგებო უნარი, ე. წ. ობიექტივაციის უნარი უმუშავდება, რომელიც ადამიანის „ფუნდამენტალური უნარია“; იგი „არსებითად სოციალურ მექანიზმს“ წარმოადგენს. „ობიექტივაცია ქცევის აქტია, რომელიც სოციალურად წარმართული მიზნების საფუძველზე აღმოცენდება“ [4,307]. ამდენად გასაგებია, რომ იგი წოდებულია აქტივობის ახალ, თავისებურ ფენად, „განსაკუთრებულ, ფსიქოლოგიურ დამოუკიდებელ აქტივობად“ [4,305], ვინაიდან ობიექტივაციის უნარი ადამიანის ქცევის შინაგანი და გარეგანი ბუნების მკვეთრ შეცვლას იწვევს და „ადამიანის აქტივობის ყველა სპეციფიკურ ფორმას განსაზღვრავს“ [4,307—308].

ითვალისწინებს რა ობიექტივაციის ტერმინის შესაძლო სხვადასხვა გაგებას, დ. უზნაძე მიუთითებს მის მიერ „შემოტანილი ახალი ფსიქოლოგიური ცნების ნამდვილი შინაარსის“ ცხადყოფის საჭიროებაზე და ობიექტივაციას ის ახასიათებს როგორც მოცემული განწყობის „რეალიზაციის შეწყვეტას“, ვინაიდან ხდება შეჩერების, დაყოვნების დამოუკიდებელი აქტის განხორციელება. ამ შემთხვევაში მიიღწევა სინამდვილის მოცემულობის განცდა, როგორც ჩვენს გარეთ არსებულისა, რაღაც ობიექტურისა. ობიექტივაცია ობიექტების შექმნა კი არაა, არამედ ეს აქტი არსებულ ობიექტებს უწყვეტ მდინარეებიდან გამოპყრფის, აჩერებს და მათ სავნებად აქცევს. „თვითონ ობიექტივაცია ... არაფერს ამტკიცებს და არც არაფერს უარყოფს: იგი წარმოადგენს მხოლოდ დაყოვნების ფაქტს, სუბიექტის მოქმედების მოცემულ პირობებში შექმნილი განწყობის შეჩერების ფაქტს და სხვას არაფერს“ [4,318]. „ობიექტივაციის ფაქტი ადამიანს იდენტიფიკაციის, ნომინაციის, ლოგიკური აზროვნების შესაძლებლობას უქმნის, მას საშუალებას აძლევს განახორციელოს სწორი, ობიექტურად დასაბუთებული მოქმედება“ [4, 317].

არის თუ არა რაიმე სპეციფიკა უშუალო და გაშუალებული განწყობების აღმოცენების პროცესებში?

დ. უზნაძე სუბიექტის მთლიანობითი ასახვის, ანუ განწყობის აღმოცენების აუცილებელ წინამძღვრებად ასახელებს მოთხოვნილებასა და სიტუაციას. მაგრამ განწყობა არა მარტო მოთხოვნილებისა და არა მარტო ობიექტური სიტუაციის არსებობის საფუძველზე წარმოიშობა: იმისათვის რომ იგი აღმოცენდეს როგორც განწყობა განსაზღვრული აქტივობის მიმართ, აუცილებელია, რომ მისი დაკმაყოფილების პირობების შემცველი სიტუაცია და მისი დაკმაყოფილების მოთხოვნილება ურთიერთს დაემთხვენ. მაშასადამე, განწყობის აღმოცენების სუბიექტურ (მოთხოვნილება) და ობიექტურ (სიტუაცია) ფაქტორებთან ერთად აუცილებელია მათი ურთიერთდამთხვევა, რაც მათ რეალურ კონტაქტს, დაკავშირებას გულისხმობს და რასაც დ. უზნაძე უწოდებს „გრძობის ორგანოზე გამლიზიანებლის ზემოქმედების ერთგვარ პირველად ეფექტს“, რაც იგივე „წინასწარი შემჩნევის თუ შეგრძნების“ ვითარებაა [4,277], „აქტის პრიმიტიული საფეხურია“ [4,288].

უშუალო განწყობის აღმოცენება, მაშასადამე, მოითხოვს აქტუალური მოთხოვნილების, რეალური ობიექტური სიტუაციისა და ამ ობიექტური სიტუაციის სუბიექტზე ზემოქმედების პირველად ეფექტს. ხოლო გაშუალებული განწყობის აღმოცენებას ის ახასიათებს, რომ „იგი გარდა რომელიმე მოთხოვნილებისა, რომელიც ქცევის ერთ-ერთ ფაქტორს წარმოადგენს, როგორც მეორე ფაქტორს, ისეთი სიტუაციის არსებობას გულისხმობს, რომელიც აზროვნების

კატეგორიებით განისაზღვრება — არა აღქმით, როგორც ეს აქტუალურ პლანში მოქმედი განწყობის შემთხვევაში ხდება“ [4,149].

როგორც ჩანს განსხვავება ეხება ობიექტურ ფაქტორს, სახელდობრ, რომ ობიექტური ფაქტორი გაშუალებული განწყობის შემთხვევაში იდეური წარმოსახული სიტუაციაა; ეს „არა აქტუალური, არამედ მხოლოდ ვერბალური ად სტიმულირებელი სიტუაცია“, „აზრითი, სიტყვაში გამართმული, წარმოდგენილი სიტუაცია“ [4,147—148].

რაიმე თავისებურება ხომ არ ჩანს სუბიექტური ფაქტორის ასპექტით ამ განწყობებს შორის? როგორია მოთხოვნილების ბუნება გაშუალებული განწყობის შემთხვევაში?

ამ საკითხთან დაკავშირებით დ. უზნაძე აღნიშნავს შემდეგს: „ამ ორ შემთხვევას შორის უეჭველი განსხვავებაც დასტურდება. საქმე ისაა რომ ობიექტივაციის ნიადაგზე აღმოცენებული მოთხოვნილება სრულიად განსხვავებული ხასიათისაა — იგი საკითხს წარმოადგენს, რომელიც შემეცნების პლანში უნდა იქნეს გადაჭრილი — შემეცნებითს, ან უკეთ, თეორიულ პლანში, და არა პრაქტიკულში, როგორც ეს იმპულსები ქვეყის შემთხვევაში ხდება ხოლმე. იგი აქტუალური, პრაქტიკული ამოცანის გარეშე, ასე ვთქვათ, მის ზემოთ დგას, და, ცხადია, უშუალოდ მას არ ემსახურება. იგი, შეიძლება ითქვას, პირდაპირ საქმის ვითარების გაშუალებას ესწრაფვის, იგი უფრო თეორიულ საკითხს წარმოადგენს, ვიდრე პრაქტიკულს, რომელიც ჩვეულებრივ პირველ პლანში წყდება ხოლმე“ [4,160]. ავტორის მიხედვით, მოთხოვნილების ორივე რომელობა, ე. ი. „ობიექტივაციის ნიადაგზე აღძრული შემეცნების მოთხოვნილება“ და ჩვეულებრივი მოთხოვნილება, წარმოადგენს „აქტუალურად მოქმედ მოთხოვნილებას“. ამიტომაც, რომ დ. უზნაძე მიუთითებს: „აქ, ისე როგორც ჩვეულებრივი, იმპულსური ქვეყის განვითარების შემთხვევაშიც, სუბიექტს მოთხოვნილება უჩნდება, რომელიც მონაცემ სიტუაციაში თავის დაკმაყოფილებას ესწრაფვის“ [4,160]. მაშასადამე, „თეორიული მოთხოვნილება“ იგივე „შემეცნების მოთხოვნილება“ ისეთივე „აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნილება“ როგორც, მაგალითად, ბიოლოგიური მოთხოვნილება; ისინი ორივენი „ესწრაფვიან მონაცემ სიტუაციაში თავის დაკმაყოფილებას“. მათ შორის განსხვავებას ის ვითარება ქმნის, რომ ისინი სხვადასხვა რომელობის მოთხოვნილებანია, ისეთი მოთხოვნილებითი მდგომარეობებია, რომლებიც მიმართულნი არიან განსხვავებულ საგნებზე; ერთი რეალურ ფიზიკურ საგანზე, ხოლო მეორე — აზრობრივ საქმის ვითარებაზე, კითხვის გადაწყვეტაზე — რატომ არის ეს ასე?

მაგრამ დ. უზნაძე მიუთითებს, როგორც აღინიშნა, მოთხოვნილების კიდევ ერთ რომელობაზე, რომელსაც ის უწოდებს „მეორად, წარმოსახულ მოთხოვნილებას“ და მსჯელობს ისეთ განწყობის თაობაზე, რომელსაც საფუძვლად ედება არააქტუალური მოთხოვნილება და არააქტუალური სიტუაცია. იგი წერს: „ჩვენ საქმე გვაქვს განწყობასთან, რომელიც არა აქტუალური მოთხოვნილებისა და სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებული, არამედ მეორადს, ასე ვთქვათ, წარმოსახული მოთხოვნილებისა და სიტუაციის ნიადაგზე“ [4,162].

რა არის მეორადი, წარმოსახული, არააქტუალური მოთხოვნილება? რა არის ის განწყობა, რომელიც აღმოცენდება წარმოსახული მოთხოვნილებისა და წარმოსახული სიტუაციის პირობებში?

აღნიშნულ კითხვებზე პასუხს უნდა იძლეოდეს დ. უზნაძის შემდეგი მსჯელობა: „ობიექტივაცია მაძლევს მასალას, რომლითაც შემიძლია ვისარგებლო

არა აუცილებლად ჩემი აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნის მიხედვით, არამედ ამა თუ იმ ისეთ მოთხოვნებთან დაკავშირებითაც, რომლებიც სხვებს აქვს, ანდა როდისმე მომავალში შეიძლება მე თვითონაც გამიჩნდეს. იგი ადამიანს აძლევს ძალას განთავისუფლდეს პირადი, უსათუოდ მოცემულ მომენტში მოქმედი მოთხოვნისაგან და იზრუნოს სხვა ადამიანის, ისევე როგორც თავის საკუთარ მომავალ და შესაძლო მოთხოვნებთან დაკავაყოფილების შესაძლებლობაზე. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ადამიანი ადამიანად, ჭეშმარიტი მნიშვნელობით მხოლოდ მას შემდეგ იქცა, რაც მან ობიექტივაციის უნარზე დამყარებით და ობიექტურის წვდომით საშუალება მიიღო განთავისუფლებულიყო აწმყოსა და პირადის აუცილებელი ბატონობისაგან და თავისი აქტივობა პირადისა და აქტუალურის გარეთ არსებული მოთხოვნებისა და მოთხოვნებებისათვის დაემორჩილებინა, ე. ი. იგი ადამიანად, ამ სიტყვის ჭეშმარიტი მნიშვნელობით, მხოლოდ მას შემდეგ იქცა, რაც მან შრომის უნარი შეიძინა“ [4,308].

დ. უზნაძის აზრთა მსვლელობაში პირდაპირი მითითებაა იმის შესახებ, რომ არსებობს ისეთი აქტივობა, რომელიც არაა დამოკიდებული „მოცემულ მომენტში მოქმედი მოთხოვნის ბატონობისაგან“. ეს ისეთი აქტივობაა, რომელიც იყენებს რა ობიექტივაციის მასალას, ობიექტურის წვდომით „თავისუფლდება აწმყოსა და პირადის აუცილებელი ბატონობისაგან“, და „ზრუნავს ადამიანის... შესაძლო მოთხოვნებთან დაკავაყოფილების შესაძლებლობაზე“. რა თქმა უნდა, აქ ლაპარაკია იმ „წარმოსახულ მოთხოვნებზე“, რომელიც თავისი არსებობის ფორმით წარმოადგენს აზრს, იდეას და არა აქტუალურ მოთხოვნებს. თუ დ. უზნაძის იმ აზრს გავითვალისწინებთ, რომ სუბიექტს შეეწყვეს ძალა შეაჩეროს არსებული განწყობით მიმდინარე ქცევა იმ მიზნით, რათა „აქტიურად განსაზღვროს ახალი, მისი მიზნების შესატყვისი განწყობა და მიიღოს ზომები ამ უკანასკნელის რეალიზაციისათვის“ და იმასაც, რომ ავტორის მიხედვით, „ამგვარი განწყობის სპეციფიკურ თავისებურებად ის გარემოება უნდა ჩაითვალოს, რომ იგი წარმოადგენს სწორედ სუბიექტის აქტიური მოქმედების, გარკვეული მიმართებით წარმოებულ ძიებათა პროდუქტს“ [4,316], მაშინ ცხადი გახდება, საქმის რა ვითარებაზე მიგვანიშნებს ავტორი: „ადამიანის აზროვნების მუშაობის პირობებში აქტუალური განწყობა არა გვაქვს და მის ნაცვლად იგულისხმება ისეთი აქტივობის შესატყვისი განწყობა, რომელიც მიზანშეწონილად ითვლება... სუბიექტმა ეს ნაგულისხმევი განწყობა აქტუალურ განწყობად უნდა გადააქციოს“... „თვითონ აზროვნება აქ უძლურია, იგი მხოლოდ იმას განსაზღვრავს, თუ რა უნდა გაკეთდეს, მაგრამ როგორ განხორციელდეს, როგორ გადაიქცეს რეალურად ის, რაც ჯერჯერობით მხოლოდ წარმოსახვით სფეროშია მოცემული, ეს აზროვნების საქმე აღარაა“. ამას აკეთებს „ახალი უნარი“ — ნ ე ბ ე ლ ბ ა. ეს უკანასკნელი არის სუბიექტის „ძალა, უნარი განხორციელოს სინამდვილეში ის, რაც ინტელექტს მიზანშეწონილად მიაჩნია“. სწორედ მას შეუძლია წარმოსახული მოქმედების განწყობა აქტუალურ განწყობად გადააქციოს. „ნებელობას აქვს ძალა განაწყოს ადამიანი ისეთი მოქმედებისაკენ, რომელსაც მისთვის არა უშუალო, არამედ შორეული და გაშუალებული მნიშვნელობა აქვს“, „ნებელობის წყალობით იგი ბოლოს და ბოლოს ახერხებს ისეთი განწყობის აქტუალიზირებასა და ამოქმედებას, რომელიც მიზანშეწონილადაა მიჩნეული“ [4,323—324].

გაირკვა, რომ დ. უზნაძე მოთხოვნისაგან დაკავშირებით სამ მოდლობაზე მიუთითებს. ესენია: ს ა ჭ ი რ ო ე ბ ა, მ ო თ ხ ო ვ ნ ი ლ ე ბ ა (თავისი

ორი რომელიც — „ინდივიდუალობას მოკლებული მოთხოვნისება“ და „ინდივიდუალურად განსაზღვრული მოთხოვნისება“ იგივე „კონკრეტული მოთხოვნისება“) და წარმოსახული მოთხოვნისება. აქედან საჭიროება ფსიქიკურ ფენომენს არ წარმოადგენს, ხოლო მოთხოვნისება და წარმოსახული მოთხოვნისება ფსიქიკური ფენომენებია, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ე. წ. წარმოსახული მოთხოვნისება საკუთრივ მოთხოვნისება კი არაა, არამედ აზრი, იდეა მოთხოვნისების შესახებ.

დ. უზნაძე, ასევე, განწყობის სხვადასხვა ფორმის აღმოცენების წინაპირობად ორგვარ სიტუაციას ასახელებს — რეალურსა და წარმოსახულს.

მაშასადამე, გვაქვს განწყობა აღმოცენებული: ა) საჭიროებასა და რეალური სიტუაციის ნიადაგზე, ბ) მოთხოვნისებასა და რეალურ სიტუაციაზე, ე) მოთხოვნისებასა და წარმოსახულ სიტუაციაზე, გ) წარმოსახულ მოთხოვნისებასა და წარმოსახულ სიტუაციაზე.

როგორ ვავივით განწყობა როგორც ასახვა, თუკი ვათვალისწინებელი იქნება მისი აღმოცენების კონკრეტული გზები? განწყობა, აღმოცენებული მაგ., რეალური მოთხოვნისებისა და რეალური სიტუაციის საფუძველზე. შინაარსობრივად იგივე ასახვა როგორც აღმოცენებული წარმოსახულ სიტუაციაზე და წარმოსახულ მოთხოვნისებაზე?

ცნობილია, რომ განწყობას დ. უზნაძე ახასიათებს როგორც სინამდვილის თავისებური ასახვის ახალ სფეროს, როგორც ერთგვარ მთლიანობით, სუბიექტისეულ ასახვას. ასახვის ეს სფერო პირველადი, მთლიანი, უდიფერენციაციო მდგომარეობაა, რომელშიც სუბიექტურისა და ობიექტურის დაპირისპირების საჭიროება ჯერ კიდევ არ განიცდება, ამასთან, „განწყობა არა მხოლოდ ფორმალურს, არამედ აგრეთვე წმინდა შინაარსობრივ ცნებას წარმოადგენს“ [4,136] და აღნიშნული შინაარსობრივი ვითარება იმით ხასიათდება, რომ „განწყობა... წმინდა სუბიექტური მდგომარეობა კი არაა, იგი ობიექტური ვითარების სუბიექტში გადატანაა, იგი, ასე ვთქვათ, სუბიექტში ობიექტური ვითარება“ [2,73].

განწყობა სწორედ იმიტომ იწოდება „ასახვის ახალ სფეროდ“, რომ ის არც წმინდა ონტოლოგიური შინაარსისა ასახვისა და არც წმინდა გნოსეოლოგიური რომელიც ასახვისა. ის სწორედ რომ აღნიშნული ვითარებების, ასე რომ ვთქვათ, ერთგვარი „შერწყმაა“. ამიტომ, ვფიქრობთ სავსებით მისაღები პროფ. შ. ჩხარტიშვილის თვალსაზრისი: „გარე სინამდვილე მოთხოვნისების სუბიექტში აისახება მოქმედების პლანში, რაც იმას ნიშნავს, რომ ინდივიდის ბუნებაში არსებული აქტივობის შესაძლებლობანი, რომელნიც აქამდე ინერტულ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, აქტიურ მდგომარეობაში გადადიან და მოცემული სიტუაციის შესატყვის სტრუქტურას იღებენ“; „ასახვის ეს ფორმა... გულისხმობს მოთხოვნისების სუბიექტის შინაგანი შესაძლებლობების (სამოქმედო ძალების) მოცემული სიტუაციის სტრუქტურის შესატყვისად განწყობას. ამიტომ ასახვის ეს ფორმა წარმოადგენს ცოცხალი არსების დინამიკურ მდგომარეობას, რომელშიც წინასწარაა ვათვალისწინებული, როდის, სად და რა უნდა გააკეთოს სუბიექტმა არსებულ სიტუაციაში, რომ მისი მოთხოვნისება დაკმაყოფილდეს“ [5,16—17].

აქვე დგება საკითხი განწყობის აღმოცენების საკითხში სუბიექტური

ფაქტორის ე. ი. მოთხოვნების ცნობიერებასთან (განცდასთან) მიმართების ასპექტით. სახელობრ, აღმოცენდება თუ არა განწყობა ისეთი მოთხოვნების არსებობის შემთხვევაში, როდესაც ამ მოთხოვნილებას თან არ აზღავს განცდა, იგი არაგანცდადია?⁴

გამოთქვა შეხედულება, რომლის მიხედვითაც განწყობა გაგებულია მოთხოვნილებად. გ. დილიგენსკი მიუთითებს: «... устойчивые, направленные потребности существуют в форме установок (диспозиций), как бы преобразуются в них». [8,115]. თავის თანამოაზრედ ამ საკითხში ის თვლის ა. ფრანგიშვილს—«По мнению А. С. Прангишвили, о потребности как стимуле можно говорить, только на биологическом уровне, а на психологическом «она есть, по сути дела, установка». [10,34—35].

ავტორის მიერ წამოყენებული დებულებები საქმის ობიექტურ ვითარებას არ ასახავენ. საქმე ისაა, რომ დ. უზნაძის კონცეფციაში განწყობის რაობის დახასიათება დისპოზიციის ტერმინით არ ეხება განწყობის არსებით მომენტს, მის სპეციფიკას. დ. უზნაძის თვალსაზრისის მიხედვით, განწყობა სწორედ რომ შინაარსობრივ-რომელობითი გარკვეულობაა, რომელიც ამასთან ერთად წარმოადგენს დისპოზიციური ბუნების მქონეს კონკრეტული ქცევის განხორციელების შემთხვევაში.

გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს განწყობის გამოცხადება მოთხოვნილებად. გ. დილიგენსკისთან არაა ერთმანეთისაგან გათიშული მოთხოვნილების პროცესი (განცდა) და მოთხოვნილების მიდრეკილება (ანუ მისი დისპოზიციური არსებობა). ავტორი ლაპარაკობს ე. წ. „მყარ, მიმართულ“ მოთხოვნილებებზე და მათი არსებობის ფორმად აცხადებს დისპოზიციურ არსებობას. ამ შემთხვევაში ჩვენ ავტორის მხედველობაში აქვს მოთხოვნილების მიდრეკილება და არა მოთხოვნილების განცდის ფენომენი. ამიტომ სავსებით სწორია მათი დახსიათება დისპოზიციის ტერმინით. მაგრამ სადავო სწორედ დისპოზიციის სინონიმად განწყობის გამოცხადებაა, რადგანაც ამ უკანასკნელს დ. უზნაძის კონცეფციაში სხვა, უფრო არსებითი შინაარსი გააჩნია.

გ. დილიგენსკი იმოწმებს პროფ. ა. ფრანგიშვილს იმ დებულების გამართლებისათვის, რომ მოთხოვნილება ეს იგივე განწყობაა, მოჰყავს რა პროფ. ა. ფრანგიშვილის სტატიიდან ციტატი: «она (потребность—г. კ.) и есть, по сути дела, установка».

პროფ. ა. ფრანგიშვილის მრავალმხრივ საინტერესო ნაშრომი ამჟამად დეტალურად განხილვის ობიექტი ვერ იქნება, მაგრამ ხაზგასმით კი უნდა აღინიშნოს, რომ იგი არ აიგივებს მოთხოვნილებას განწყობასთან. ავტორის სტატიაში ფაქტიურად მსჯელობაა იმის შესახებ, რომ ის, რასაც, მაგალითად, ე. ტოლმენი უწოდებს „ქცევის დისპოზიციას“, „ქცევითად განსაზღვრულ მდგომარეობას“, ხოლო ა. ლონტიევი „მოთხოვნილებას, რომელიც წარმართავს და არეგულირებს სუბიექტის კონკრეტულ მოღვაწეობას საგნობრივ გარემოში“, ნამდვილად არის განწყობა. ავტორი იცავს დებულებას, რომ „განწყობა არის მოთხოვნილებისა და ობიექტური სიტუაციის ურთიერთობის ფსიქოლოგიური შინაარსი, რომლის ბაზაზე აღმოცენდება განსაზღვრული მიმართულების მოღვა-

⁴ ამ მიმართულებით წარმოებს მუშაობა დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის მოთხოვნილებისა და მოტივის ფსიქოლოგიის შემსწავლელ ლაბორატორიაში.

წეობა“. ამის აღიარების შემდეგ მართლაც რომ გაუქმება იქნებოდა ზამოღ-ნიშნული დებულებისა, თუკი ვინმე წამოაყენებდა დ. უზნაძის განწყობის თეორიისათვის მიუღებელ დებულებას განწყობისა და მოთხოვნილების იგივეობის თაობაზე⁵.

დასკვნა:

1. დ. უზნაძის განწყობის კონცეფციის მიხედვით, საერთოდ მოთხოვნილებად წოდებული სამკვიდრო იყოფა ორ რომელობად: საჭიროებად და საკუთრივ მოთხოვნილებად. საჭიროება არაა განცდა, ის არც ფსიქიკაა, ხოლო საკუთრივ მოთხოვნილება განცდად ფენომენს წარმოადგენს.

2. განცდის დონეზე არსებული მოთხოვნილების ფსიქიკური ფენომენი თავის განვითარებაში ორ საფეხურს გაივლის, რომელთაგან პირველს დ. უზნაძე უწოდებს „ინდივიდუალობას მოკლებულ მოთხოვნილებას“ (აქ ჭერ კიდევ არაა გამოკვეთილი მოთხოვნილების საგანი), მეორეს კი—„ინდივიდუალურად განსაზღვრულ მოთხოვნილებას“, იგივე „კონკრეტულ მოთხოვნილებას“ (ამ მოთხოვნილებას სავეებით გარკვეული საგანი აქვს).

3. დ. უზნაძე იძლევა მოთხოვნილებათა ორგვარ კლასიფიკაციას. ღირებულების მიხედვით მოთხოვნილებანი იყოფიან დაბალ (ვიტალურ) და მაღალ (გარდუვალ) სახეებად. ხოლო მოთხოვნილებანი განხილული საგნობრიობის ასპექტით იყოფიან სუბსტანციურ და ფუნქციურ რომელობებად. განცდადი მოთხოვნილება აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნილებაა.

4. დ. უზნაძის მიერ მითითებული ე. წ. „განყენებული“ ანუ „მე-ს“ მოთხოვნილება, იგივე „მოთხოვნილების იდეა“ ანდა „წარმოსახული მოთხოვნილება“ არ წარმოადგენს მოთხოვნილების ფსიქიკურ რომელობას, ვინაიდან ის არის აზრი მოთხოვნილების შესახებ და არა თვითონ მოთხოვნილების მდგომარეობა. ამდენად მას ეწოდება „არააქტუალური მოთხოვნილება“.

5. მოთხოვნილების, როგორც განწყობის აღმოცენების სუბიექტური ფაქტორის, თავისებურებაზე დამოკიდებულია თვითონ „განწყობის ფორმების“ თუ „ფენების“ არსებობა. „უშუალოდ აღმოცენებული განწყობა“ განპირობებულია აქტუალური მოთხოვნილებითა და რეალური ან წარმოსახული ობიექტური სიტუაციით. ე. წ. „გაშუალებული განწყობა“ განპირობებულია მეორადი ანუ წარმოსახული მოთხოვნილებითა და სიტუაციით.

В. Л. КАКАБАДЗЕ

ПОНЯТИЕ ПОТРЕБНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ УСТАНОВКИ Д. Н. УЗНАДЗЕ

Резюме

1. В теории установки Д. Н. Узнадзе разграничиваются понятия — нужда (непсихическое состояние организма) и потребность (переживаемый психический феномен).

⁵ პროფ. ა. ფრანგიშვილი სვამს საკითხს მოთხოვნილების გასაგნების შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ მოთხოვნილების გასაგნება ისაა, რასაც დ. უზნაძე მოთხოვნილების კონკრეტულობის უწოდებს, და არავითარ შემთხვევაში განწყობის ანუ ქცევის მოდუსის აღმოცენება. მოთხოვნილების გასაგნება ანუ მისი დაკონკრეტება ასევე არაა საჭიროებიდან (არაფსიქიკურიდან) ფსიქიკურზე გადასვლა, საჭიროების გადაქცევა ფსიქიკად, მოთხოვნილების განცდად.

2. В своем становлении переживаемый феномен потребности имеет две ступени; первая из них — это «неиндивидуализированная потребность», где еще не выделен предмет потребности, а вторая — «индивидуально определенная потребность» или «конкретизированная потребность», имеющая вполне определенный предмет интенции. Переживаемая потребность — актуально действенная данность.

3. На основе ценностной ориентации потребности делятся на низшие (витальные) и высшие (духовные) виды, а с точки зрения предметности — на субстанциональные и функциональные.

4. Т. н. «отвлеченная потребность» или «потребность — Я» (та же «идея потребности», «воображаемая потребность») представляет собой мысль о потребности, а не само реальное потребностное состояние; поэтому Д. Н. Узнадзе ее называет «неактуальной потребностью».

5. От потребности, как субъективного фактора зависит существование самих «форм установки». «Непосредственно возникшая установка» предопределена, с одной стороны, актуальной потребностью, а с другой — реальной или воображаемой ситуацией, а «опосредствованная установка» возникает на основе вторичной или воображаемой потребности и ситуации.

ლიტერატურა

1. უზნაძე დ. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები, შრომები, ტ. II, თბ., 1960.
2. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია, შრომები, ტ. III—IV, თბ., 1964.
3. უზნაძე დ. სასკოლო ასაკის ფსიქოლოგია, შრომები, ტ. V, თბ., 1967.
4. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, შრომები, ტ. VI, თბ., 1977.
5. ჩხარტიშვილი შ. განწყობა და ცნობიერება, თბ., 1975.
6. Г а р а и Л. Историко-материалистический подход к проблеме специфически человеческих потребностей, Вопросы психологии, 1966, № 3.
7. Д ж и д а р ь я н И. А. Эстетическая потребность, М., 1976.
8. Д и л и г е н с к и й Г. Г. Проблемы теории человеческих потребностей, Вопросы философии, 1977, № 2.
9. Е р у з а л е м В. Учебник психологии, М., 1911.
10. П р а н г и ш в и л ი А. С. Потребность, мотив и установка. Проблемы формирования социогенных потребностей, Тб., 1974.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში

პირობი წულაძე

მიგრაციული ქცევის შესწავლის მეთოდოლოგიური საკითხები

მიგრაციული ქცევა დემოგრაფიული ქცევის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს.

მიგრაციის ქვეშ, ფართო გაგებით, იგულისხმება მოსახლეობის სხვადასხვა სახის სივრცითი გადაადგილება [14, 179]. მიგრაციას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ხალხთმოსახლეობის თეორიაში [15, 8].

მიუხედავად იმისა, რომ მიგრაციის შესწავლას საკმაო ყურადღება ეთმობა და მარტო უკანასკნელი წლების მანძილზე (დაწყებული 70-იანი წლებიდან), ჩვენს ქვეყანაში, მას მრავალი მონოგრაფიული ნაშრომი მიეძღვნა [7], როგორც კოლექტიური, ისევე ინდივიდუალური, სადღეისოდ მის შესახებ არ არსებობს ერთიანი თეორია.

ერთიანი კარგად დამუშავებული თეორია არ არსებობს მიგრაციის ფაქტორების შესახებაც, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ფაქტორების კვლევას საკმაო ყურადღება ეთმობა [6, 26].

გამოდის, რომ, ერთი მხრივ, გროვდება დიდძალი მასალა მიგრაციის შესახებ, მეორე მხრივ, კი ვერ ხერხდება მის შესახებ თეორიის შექმნა.

ბუნებრივია, რომ დაისვას კითხვა: რით არის გამოწვეული საქმის ასეთი ვითარება?

როგორც ჩანს, საკითხისადმი ტრადიციული მიდგომა ამ საქმეს წინ ვერა სწევს. საჭირო ხდება ახალი მიდგომის გამოყენება; ახალი საწყისის — საფუძვლის გამოჩვენა, რომელზედაც დაყრდნობით შესაძლებელი იქნებოდა მიგრაციის საკითხის ახლებურად გაშუქება და მისი კვლევა ახალი მიმართულებით.

მიგრაციული პროცესის თავისებურებათა შესწავლა შეუძლებელია ტრადიციულ სტატისტიკურ მეთოდებზე დაყრდნობით. მიგრაციული ქცევის (ისევე, როგორც სხვა სახის დემოგრაფიული ქცევის) შესწავლა უნდა წარმოებდეს კომპლექსურად, დემოგრაფიული, სოციოლოგიური და ფსიქოლოგიური მეთოდების გამოყენებით. მიგრაციული ქცევის ალწერისათვის, ანალიზისათვის და ახსნისათვის აუცილებელია ზოგადი და სოციალური ფსიქოლოგიის გამოყენება. ზოგადი და სოციალური ფსიქოლოგიისა და სოციოლოგიის ერთობლივი მიდგომა ხელს შეუწყობს მიგრაციული ქცევის ნაყოფიერ კვლევას [16, 241—242].

როგორც ვხედავთ, მიგრაციული ქცევის შემდგომი კვლევის გზა დასახულია. ერთ-ერთ გამოსარკვევ საკითხს მხოლოდ ის გრემოება წარმოადგენს, თუ რომელ საფუძველზე დაყრდნობით უნდა განხორციელდეს მიგრაციული ქცევის შემდგომი ახლინდებური შესწავლა.

ამ საფუძვლის დადგენა მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან ის განაპირობებს მთელი შემდგომი კვლევის მიმართულებასა და თავისებურებას.

ასეთ თეორიულ საფუძვლად, ჩვენი აზრით, სავსებით გამოსადეგია გან-

წყობის თეორია (როგორც მიგრაციული, ასევე სხვა სახის დემოგრაფიული ქცევის საფუძვლად).

ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი და ზოგიერთი დებულებაც კი იქნა ჩამოყალიბებული [5].

მიგრაციული ქცევის საფუძვლად განწყობის თეორიის გამოყენებას მრავალი სარგებლობის მოტანა შეუძლია. ჯერ ერთი, მოთხოვნილებებისა და სიტუაციის საკითხები განწყობის თეორიაში კარგად შესწავლილ კატეგორიებს განეკუთვნება (მათ კი ვერაფრით ვერ ავუვლით გვერდს მიგრაციული ქცევის განხილვისას). მეორეც, მიგრაციული ქცევის მექანიზმის გარკვევა-დადგენას განწყობის ცნებამდე მივყავართ; ე. ი. განწყობის თეორიასთან უშუალო კავშირის დამყარება ყველა შემთხვევაშია აუცილებელი. მესამეც და მიგრაციული ქცევის შესწავლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მხარეს ადაპტაციის საკითხი წარმოადგენს; ადაპტაციის საკითხი კი განწყობის თეორიაში საკმაოდ კარგადაა დამუშავებული.

მიგრაციული ქცევა გარკვეული სახის აქტივობაა.

მიგრაციულ ქცევაში სივრცითი გადაადგილება იგულისხმება¹.

აღამიანი მოძრაობს. ის ერთი ადგილიდან მეორეში გადაინაცვლებს. ცხადია, რომ აღამიანის ყოველგვარ სივრცით გადაადგილებას არ შეიძლება ეწოდოს მიგრაციული ქცევა (თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი, მაგ.: მ. კურმანი, მიგრაციაში ერთი საწარმოს ფარგლებში გადაადგილებასაც გულისხმობს. ამ აზრის ლოგიკური ბოლო ის დებულება იქნებოდა, რომ მიგრაციად ერთი ბინის ფარგლებში ოთახიდან ოთახში გადაადგილებაც აღმოჩნდებოდა. მ. კურმანის მიერ მიგრაციის ასეთ გაგებას სამართლიანად აღმოაჩნდა ბევრი კრიტიკოსი).

მიგრაციული ქცევის ქვეშ უმთავრესად გულისხმობენ შემდეგ სახეებს: ქაჩარისებურს, სეზონურს, დროებითსა და მუდმივ გადაადგილებას².

მიგრაციული ქცევა შეიძლება განხორციელდეს, როგორც ერთი ქვეყნის შიგნით, ისევე ერთი ქვეყნიდან მეორეში.

ქვეყნის შიგნით არსებულ მიგრაციულ ქცევას მიმართულების მიხედვით ჰყოფენ — ქალაქიდან ქალაქში, სოფლიდან სოფელში, ქალაქიდან სოფელში და სოფლიდან ქალაქში.

მიგრაციული ქცევა სხვადასხვა სახეობის არსებობის გამო მრავალფეროვანია. მაგრამ ეს მრავალფეროვნება გარკვეული ზოგადი კანონზომიერებით შეიძლება დახასიათდეს.

¹ აქ და შემდგომში ჩვენი საუბარი შეეხება მხოლოდ აღამიანთა მიგრაციას.

² ქაჩარისებურ მიგრაციად თვლიან მოსახლეობის ყოველდღიურ ან ყოველკვირეულ გადაადგილებას საცხოვრებელი ადგილიდან სამუშაო ადგილამდე და პირიქით სხვადასხვა დასახლებულ პუნქტს შორის.

სეზონურ მიგრაციად ითვლება მოსახლეობის გადაადგილება საცხოვრებელი ადგილიდან დროებით სამუშაო ადგილზე რამდენიმე თვის მანძილზე, შემდგომში საცხოვრებელ ადგილზე დაბრუნების გათვალისწინებით.

მუდმივი (სამუდამო) მიგრაცია წარმოადგენს მოსახლეობის გადასახლებას საცხოვრებლად ერთი დასახლებული პუნქტიდან მეორეში (Социальные факторы и особенности миграции населения СССР. М., 1978, с. 11, 12, 13).

დროებითი მიგრაცია წარმოადგენს მოსახლეობის ეპიზოდურ (დროებით) გადაადგილებას საცხოვრებელი ადგილიდან უკან დაბრუნების გათვალისწინებით (მაგ.: ტურისტული მოგზაურობა და სხვა).

უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო დროის სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის მიხედვით დროებით გადაადგილებებს საერთოდ არ მოეკუთვნებენ მიგრაციას.

როგორც ცნობილია, ყოველი სახის აქტივობისათვის აუცილებელია მოთხოვნილებისა და ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო სიტუაციის არსებობა.

მიგრაციული ქცევა განისაზღვრება მიგრაციული (გადაადგილების) მოთხოვნილებით და მისი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო სიტუაციით.

მიგრაციული მოთხოვნილება, შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც ინდივიდის (სუბიექტის, პიროვნების) მდგომარეობა, რომელიც საჭიროებს გარემოს შეცვლას და მას საამისოდ მიმართავს.

მიგრაციული მოთხოვნილების წარმოქმნას განაპირობებს სხვა მოთხოვნილებები, მისწრაფებები, მიზნები, ღირებულებები, რომელთა დაკმაყოფილება ან მოპოვება მოცემულ გარემოში ვერ ხერხდება. როდესაც ადამიანის რომელიმე მოთხოვნილების, მისწრაფების, მიზნის და ღირებულების დაკმაყოფილება-მოპოვება არ ხერხდება იმ გარემოში, სადაც ის იმყოფებოდა, ადამიანი იძულებულია გადაადგილდეს (გადავიდეს) ისეთ გარემოში, სადაც მისი მოთხოვნილების, მისწრაფების, მიზნის ან ღირებულების დაკმაყოფილება-მოპოვება იქნება შესაძლებელი, ე. ი. მიგრაციული მოთხოვნილების ქვეშ იგულისხმება გარემოს შეცვლის მოთხოვნილება.

ჯერ განვიხილავთ იმ მოთხოვნილებათა კატეგორიებს, რომლითაც შეიძლება გამოწვეული იყო მიგრაციული მოთხოვნილება.

არსებობს მოთხოვნილებათა ორი ძირითადი კატეგორია — სუბსტანციური და ფუნქციური [4, 55].

აქედან გამომდინარე, მიგრაციული მოთხოვნილება შეიძლება გამოწვეული იყოს სუბსტანციური მოთხოვნილებით (ე. ი. გადაადგილება გამოწვეული იყოს რაიმე სუბსტანციის მიღების მიზნით, მაგ.: საკვების).

ცნობილია, რომ ადამიანების გადაადგილებას (მიგრაციას) ხელი შეუწყო გარკვეულ საკვებზე (თევზეულზე) გადასვლამ და ცეცხლის გამოყენებამ. ამ ახალი საკვებისა (იქამდე ადამიანები საკვებად ხმარობდნენ ხის ნაყოფსა და მცენარის ფესვებს) და ცეცხლის გამოყენების შემწეობით ადამიანები დამოუკიდებელი გახდნენ ჰავისა და ადგილ-მდებარეობისაგან; მათ დაიწყეს ხეტი-ალი³ (გადაადგილება). მიჰყვებოდნენ რა მდინარეებისა და ზღვის ნაპირს, ადამიანები გავრცელდნენ დედამიწის დიდ ნაწილზე. ადამიანების ახალ ადგილებზე დასახლებას მოჰყვა ახალი საკვების მოპოვება [1, 23—24].

ამ საწყის ეტაპზე ადამიანთა მიგრაციას სუბსტანციური მოთხოვნილება განაპირობებდა. მაგრამ უდავოა, რომ იმავე დროს, ადამიანთა პრაქტიკული საქმიანობის შედეგად გროვდებოდა გამოცდილება და ადამიანთა მიგრაცია გამოწვეული სუბსტანციური მოთხოვნილებით უფრო მაღალ-თეორიულ⁴ საფეხურ-

³ ფ. ენგელსი ხმარობს «Wanderung», რაც ქართულ თარგმანში გადმოცემულია ცნებით „ხეტალი“. ხეტალი, როგორც ცნობილია უმიზნო, უთავბოლო სიარულს ნიშნავს და კარგად უდგება იმპულსურ-პრაქტიკული მიგრაციული ქცევის შინაარსს.

⁴ თეორიული მოთხოვნილება სუბსტანციურ მოთხოვნილებათა კატეგორიას მიეკუთვნება და მის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს. თეორიულ და სუბსტანციურ მოთხოვნილებას ერთმანეთისაგან ობიექტივაციის აქტი განასხვავებს, რომელიც დამახასიათებელია თეორიული მოთხოვნილებისათვის. როდესაც სუბსტანციური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემთხვევაში, ადამიანის წინაშე, რაიმე წინააღმდეგობა, გადასაწყვეტი საკითხი წამოჭირება, ის დროებით შეწყვეტს მოქმედებას, გაიზიარებს შექმნილ ვითარებას, მსჯელობის სპეციალურ ობიექტად აქცევს მას — მოახდენს ობიექტივაციას. ასეთ დროს ხდება სუბსტანციური მოთხოვნილების თეორიულ მოთხოვნილებამდე განვითარება (დ. უზნაძე).

ზე უნდა ასულიყო. ადამიანები გადაადგილებისას ახდენდნენ იმის ობიექტივაციას, თუ სად და რა ადგილას უნდა წასულიყვნენ, რომ საკვების უკეთესი მოპოვების საშუალება ჰქონოდათ. ამ დროს არსებული მიგრაციული მოთხოვნილება უკვე თეორიულ დონეზე შეიძლება განვიხილოთ.

მიგრაციული მოთხოვნების სუბსტანციური დონიდან თეორიულამდე განვითარებისათვის საკმაოდ ხანგრძლივი დრო უნდა გასულიყო.

უდავოა, რომ საზოგადოების შემდგომი განვითარებისას მიგრაციული მოთხოვნილება მარტოოდენ ვიტალურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისაკენ არ იყო მიმართული. საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განვითარების გარკვეულ საფეხურზე მიგრაციული მოთხოვნილება სოციალურ ხასიათს ღებულობს (ამ საკითხს ჩვენ მოგვიანებით დავუბრუნდებით).

რაც შეეხება მიგრაციული მოთხოვნილების ფუნქციურად⁶ მიხნევას, აღვნიშნავთ, რომ ფუნქციობა ადამიანისათვის ბუნებრივი ტენდენციაა, რომლის შეზღუდვასაც ის მტკიცებულად და უსიამოვნოდ განიცდის. ადამიანს თავისი ნორმალური აქტივობისა და ფუნქციონისათვის სასიცოცხლო სივრცე სჭირდება. სამოქმედო სივრცე, კომუნიკაციური შესაძლებლობები და ფიზიკური აქტივობა ცოცხალი ადამიანის ფუნქციურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის აუცილებელია. ეს იმაზე მიგვიჩვენებს, რომ ადამიანის ბუნების დახასიათებისათვის უნდა გავითვალისწინოთ, როგორც სუბსტანციური, ისევე ფუნქციური მოთხოვნილებები [2, 141—142]. ე. ი. მიგრაციული მოთხოვნილება ფუნქციურსაც მიეკუთვნება. ფუნქციურს არა მხოლოდ იმ გაგებით, რომ ადამიანის ბუნებრივი და ნორმალური ცხოვრების ერთ-ერთ აუცილებელ პირობაში, შრომასა და შემოქმედებაში ფუნქციურ ტენდენციათა დაკმაყოფილებაც ხდება [2], არამედ იმ გაგებითაც, რომ სასიცოცხლო სივრცეში გადაადგილება თვითონ წარმოადგენს ადამიანის ფუნქციური ტენდენციის დაკმაყოფილებას.

მიგრაციული ქცევა წარმოადგენს ინდივიდის (სუბიექტის, პიროვნების) აქტივობას, რომელიც მიმართულია მიგრაციული მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად.

მიგრაციული ქცევის განხილვისას, ჩვენ იმ ცნობილი მდგომარეობით უნდა ვიხელმძღვანელოთ, რომ ყოველი ქცევა შესაბამისი განწყობის რეალიზაციას წარმოადგენს [12, 33].

დ. უხნაძის თეორიის მიხედვით, განწყობა წარმოადგენს მთლიანპიროვნებისეულ მდგომარეობას, რომელიც განსაზღვრავს ქცევის თავისებურებებს კონკრეტულ სიტუაციაში.

განწყობა წარმოადგენს მზადყოფნის მდგომარეობას რეაგირების გარკვეული ფორმის მიმართ [12, 34].

განწყობა, წინ უსწრებს რა ქცევას დროში, წარმოადგენს მიზანდასახული მოქმედების სტრუქტურის განუყოფელ კომპონენტს [13, 6]. მასში ასახულია მოთხოვნილება და მოთხოვნილების შესაბამისი გარემო [8, 35].

ზემომოყვანილიდან გამომდინარეობს, რომ მიგრაციული განწყობა წარმოადგენს ინდივიდის (სუბიექტის, პიროვნების) მზადყოფნას ფსიქოფიზიკური

⁶ ცოცხალი ორგანიზმის ბუნებრივ მდგომარეობას აქტივობა წარმოადგენს. მასში თავს „იჩენს მისწრაფება ამა თუ იმ სახის აქტივობისადმი“. ის საჭიროებს მოქმედებას თავისთავად. ცოცხალ ადამიანს ყოველთვის უჩნდება მოთხოვნილება ამა თუ იმ მიმართებით ფუნქციონისა. ამ სახის მოთხოვნილებას ფუნქციურს უწოდებენ (დ. უხნაძე).

აქტივობისათვის, მიმართულს მიგრაციული მოთხოვნების დაკმაყოფილებასაკენ.

„... განწყობა არა მარტო მოთხოვნების და არა მარტო ობიექტური სიტუაციის არსებობის საფუძველზე წარმოიშობა: იმისათვის, რომ იგი აღმოცენდეს როგორც განწყობა განსაზღვრული აქტივობის მიმართ, აუცილებელია, რომ მისი დაკმაყოფილების პირობების შემცველი სიტუაცია და მისი დაკმაყოფილების მოთხოვნა ურთიერთს დაემთხვენ“ [4, 59].

მიგრაციული განწყობის წარმოქმნისათვის აუცილებელია, რომ მიგრაციული მოთხოვნა და მისი დაკმაყოფილების სიტუაცია ერთმანეთს დაემთხვეს.

პრაქტიკულ-იმპულსური ქცევის მიგრაციულ განწყობას საფუძვლად უდევს მიგრაციული მოთხოვნა გამოწვეული სუბსტანციური მოთხოვნებით.

ზემოთ ნაჩვენებია იყო, რომ პრაქტიკული ქცევის მიგრაციული განწყობა დამახასიათებელი იყო ადამიანებისათვის (ინდივიდებისათვის) კაცობრიობის განვითარების საწყის ეტაპზე.

თეორიული ქცევის მიგრაციულ განწყობას საფუძვლად უდევს მიგრაციული მოთხოვნა გამოწვეული თეორიული მოთხოვნებით.

თეორიული ქცევის მიგრაციული განწყობა კაცობრიობის განვითარების შემდგომი საფეხურისათვისაა დამახასიათებელი.

როგორც აღვნიშნეთ, სუბსტანციურ და თეორიულ მოთხოვნებს ერთმანეთისაგან განასხვავებს ობიექტივაცია.

ობიექტივაცია — სპეციფიკური ადამიანური აქტივობაა. ის სოციალურ ბუნების ნაყოფს წარმოადგენს [12, 74].

ობიექტივაციის აქტის დროს ირღვევა ერთიანობა ინდივიდსა და გარემოს შორის. ამ დროს ინდივიდი აქტივობის მთლიანობიდან გამოიყოფა, უპირისპირდება გარემოს და გადაიქცევა აქტივობის განმახორციელებელ სუბიექტად. სუბიექტი იწყებს სინამდვილის, როგორც ობიექტის განხილვასა და შეცნობას [8, 46].

ობიექტივაციას მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც ადამიანი შესაბამისი განწყობის წარმოშობის დროს თეორიული მსჯელობის საგნად გახდის მოვლენის შემადგენელ რომელიმე ობიექტს. რომელიმე წინააღმდეგობის ან გადასაქრელი საკითხის წარმოშობის შემთხვევაში ადამიანი, მისი თავიდან აცილების მიზნით, ობიექტივაციის აქტს მიმართავს. ის ასეთ შემთხვევაში კი არ განაგრძობს მოქმედებას, არამედ დროებით შეჩერდება, გაიზარებს შექმნილ მდგომარეობას, მსჯელობის საგნად აქცევს მას და მხოლოდ ამის შემდეგ მიმართავს ისეთ ქცევას, რომელიც ამ მსჯელობის შედეგად იქნება დადგენილი. ადამიანს ასეთ დროს ექმნება წარმოდგენა. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ობიექტივირებული წარმოდგენა.

ადამიანი წარმოშობილი განწყობის ხელმძღვანელობით ლებულობს აქტივობის სურათს. თუ ასეთ შემთხვევაში მას რაიმე წინააღმდეგობა (გადასაქრელი საკითხი) ხვდება, იგი დროებით წყვეტს აქტივობას და ახდენს ობიექტივაციის აქტს. მას ექმნება ამ წინააღმდეგობის დაძლევის მოთხოვნა. რომელიც მოცემულ სიტუაციაში დაკმაყოფილებისაკენ ისწრაფვის და მისი გადაწყვეტა თეორიულად ხდება. ე. ი. ადგილი აქვს აზროვნებას.

ობიექტივაციის შედეგად წარმოშობილი ასეთი აზროვნება, უპირველესად

ყოვლისა, თეორიული ამოცანის გადაწყვეტისაქენ არის მიმართული, მაგრამ ხაზობლოდ ის მიინც პრაქტიკულ ღონისძიებას ემსახურება.

როგორც კი გადაწყდება თეორიული ამოცანა, სუბიექტი იწყებს პრაქტიკული ამოცანის გადაწყვეტას. იწყება აქტივობა, რომელიც მიმართულია შედევის პრაქტიკული განხორციელებისაქენ. ამ დროს კი წარმოიქმნება ამ აქტივობის შესატყვისი განწყობა, რომელიც შემდგომში ნებელობის დახმარებით აქტიულურ განწყობად იქცევა და მიმართავს ადამიანის ქცევას. ე. ი. ობიექტივაციის შედეგად ადამიანს უმუშავდება ნებელობა, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ ქცევა აზროვნების მიხედვით იყოს მიმართული [4, 166].

შესაძლებელია მიგრაციული ქცევა გამოწვეული იყოს თავისი თავის დაცვის მიზნით. ზოგიერთ შემთხვევაში მიგრაციული ქცევა შეიძლება იძულებით იყოს გამოწვეული. იძულებით გამოწვეული ქცევა განწყობის თეორიაში ცნობილია, როგორც გარდამავალი (შუალედური) სახის ქცევა იმპულსურიდან ნებელობით აქტივობამდე.

მიგრაციული ქცევა ობიექტივაციის გარეშე რომ მიმდინარეობდეს და თეორიული განწყობის რეალიზაციას არ წარმოადგენდეს, ადამიანს ძალიან გაუჭირდებოდა გარემოში ორიენტირება. უფრო მეტიც, თეორიული განწყობის გარეშე, ადამიანის მიგრაციულ ქცევას, უმრავლეს შემთხვევაში, სასურველი შედეგი არ მოჰყვებოდა.

რანაირი ხასიათისაც არ უნდა იყოს მიგრაციული მოთხოვნილება, მისი დაკმაყოფილების პროცესში ადამიანი ყოველთვის მსჯელობს, განიხილავს იმ შესაძლო ობიექტებს, რომლითაც ან სადაც შესაძლებელია მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება და მხოლოდ შემდგომში მიმართავს არჩეულ მიგრაციულ ქცევას. ყოვლად წარმოუდგენელია, რომ სადღესოდ ადამიანმა, თუ რაიმე ისეთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ცდილობს, რომელიც მის ახლო მდებარე გარემოში არ ხერხდება, დაიწყოს უაზრო ხეტიალი ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის.

მართალია, თეორიულ განწყობასა და პრაქტიკულ განწყობას შორის დიდი განსხვავებაა, მაგრამ საბოლოოდ ისიც მიმართულია ადამიანის ვიტალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისაქენ, იმ განსხვავებით, რომ თეორიული განწყობის საფუძველზე განხორციელებული ქცევისას ობიექტივაცია და აზროვნება მონაწილეობენ.

არსებობს განწყობისა და მის საფუძველზე განხორციელებული ქცევის შესაძლო სახეობა, რომელიც განსხვავდება, როგორც იმპულსური ქცევის განწყობისაგან, ისევე თეორიული ქცევის განწყობისაგან. ასეთს მიეკუთვნება სოციალური ქცევის განწყობა, რომლის ფორმირება და მოქმედება ფსიქიკის შესაძლო ღონისათვისაა დამახასიათებელი.

მაგრამ ვიდრე სოციალური ქცევის განწყობას განვიხილავდეთ, მოკლედ შევეხებით ადამიანის აქტივობასთან დაკავშირებულ ზოგიერთ საკითხს.

ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ მიგრაციული განწყობის საფუძველს მოთხოვნილება წარმოადგენს. მაგრამ შესაძლებელია, აგრეთვე, რომ მიგრაციული განწყობა არა მოთხოვნილების, არამედ მისწრაფების საფუძველზე მიმდინარეობდეს.

მოთხოვნილება დანაკლისის საფუძველზე აღმოცენებული მდგომარეობაა, რომელიც ადამიანს გარკვეული საგნების მიმართულებით ან საგნებისაგან განრიდებისაქენ უბიძგებს. მისგან განსხვავებით, მისწრაფებები ადამიანს უჩინდ-

ბა არა დანაკლისის საფუძველზე, არამედ იმიტომ, რომ მას ადრე ურთიერთობა ჰქონდა გარკვეულ საგნებთან და მოვლენებთან. როგორც მოთხოვნილებები, ისევე მისწრაფებებიც გარკვეული საგნის მოხმარების ტენდენციას შეიცავენ. ისინი შესაბამისი სიტუაციის შემთხვევაში, გარკვეული ქცევის განწყობას ქმნიან, რომელსაც შემდგომში სათანადო ქცევა მოჰყვება. მისწრაფებები ადამიანს გამოცდილების საფუძველზე უყალიბდება, ისინი შეძენილ ტენდენციებს წარმოადგენენ. მათი შინაარსი განპირობებულია იმ სოციალური გარემოთი, რომელშიც ადამიანი ცხოვრობს. მისწრაფებები ადამიანზე ისე მოქმედებენ, როგორც ცნობიერი გაცდები. ისინი გარკვეული ღირებულებებისადმი ტენდენციაზე მიუთითებენ. ადამიანები აცნობიერებენ, როგორც თავის მისწრაფებებს, ისევე იმ საგნებსა და მოვლენებს, რომელთა ურთიერთობაშიც შეიძლება ამ მისწრაფებების დაკმაყოფილება. ასეთი გზით ადამიანებს ექმნებათ მიზნები და მიზანთა სისტემა. მიზანთა სისტემის ჩამოყალიბებისას ადამიანი ანგარიშს უწყევს როგორც მოთხოვნილება-მისწრაფებას, ისევე საკუთარ შესაძლებლობას, ფიზიკური და სოციალური გარემოს თვისებურებებს; ითვალისწინებს სოციალურ მოთხოვნებს, იმ ღირებულებებს, რომლებზეც ჯგუფია ორიენტირებული [2, 276—300].

„სოციალურ ღირებულებათა ფორმირება ჯგუფის მოთხოვნილებით, მასში გაბატონებული ნორმების ზემოქმედების საფუძველზე ხდება“ [2, 299].

ღირებულებათა შექმნა ბევრად არის დამოკიდებული იმ პირველად ჯგუფზე, სადაც მიმდინარეობდა პიროვნების სოციალიზაცია. პირველადი ჯგუფი ხშირად ადამიანისათვის სამაგალითო ხდება. ერთ-ერთ ასეთ სამაგალითო ჯგუფს ოჯახი წარმოადგენს. ყველა ის სოციალური ჯგუფი, რომელშიც ადამიანს უხდება ცხოვრება, გავლენას ახდენს მის ღირებულებით სისტემაზე [8, 73].

ღირებულებითი სისტემის ფორმირებაზე გავლენას ახდენს როგორც ის სოციალური გარემო, სადაც ადამიანი იმყოფება, ისევე მისი შინაგანი ბუნება.

სოციალური ღირებულებები ერთმანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული. ადამიანისათვის ღირებულებას წარმოადგენს სოციალური გარემო, ადამიანთა ის ჯგუფი, სადაც ის ცხოვრობს ან სადაც უნდა, რომ იცხოვროს, მდგომარეობა ჯგუფში, ერი, ოჯახი, ცოდნა და სხვა. მათდამი ორიენტაციის გამო ადამიანი განიცდის მისწრაფებას ამ ღირებულებებისადმი. „ღირებულებათა სისტემის ჩამოყალიბების საფუძველზე ადამიანი პიროვნებად იქცევა. პიროვნების მიერ განხორციელებული ქცევა ამ ღირებულებათა მოპოვებას ემსახურება. ამ ღირებულებათა შექმნა-მოპოვება ამავე დროს საზოგადოების მოთხოვნების შესრულებას ნიშნავს“ [2, 298, 299, 306].

მიგრაციული ქცევის შესწავლისას გათვალისწინებული უნდა იყოს როგორც მისწრაფებები და მიზნები, ისევე ის ღირებულებები, რომლისკენაც ორიენტირებულია ადამიანი. მათი გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელი ხდება

⁶ „სოციალურ გარემოში იგულისხმება როგორც ადამიანები და ადამიანური ურთიერთობანი, რომლებშიც სუბიექტია ჩართული, ისე ადამიანების მიერ შექმნილი ან მათი აქტივობით ტრანსფორმირებული გარემო. ირკვევა, რომ ადამიანისათვის გარემო უდიდეს თვისებრივ ცვლილებას განიცდის მაშინ, როდესაც მის შემადგენელ ნაწილად სხვა ადამიანები იქცევიან. სოციალური გარემო უდიდეს გავლენას ახდენს ადამიანის ქცევასა და მისი ფსიქიკის ორგანიზაციაზე“. (შ. ნაღლიაშვილი. პიროვნების სოციალური ფსიქოლოგია. თბილისი, 1975, გვ. 90).

ადამიანის, როგორც პიროვნების მიგრაციული განწყობის ფორმირებისა და მიგრაციული ქცევის განხორციელებული მიგრაციული ქცევის თავისებურებების გამოვლენა-გაგება.

ადამიანი, როგორც პიროვნება, სოციალური განწყობის საფუძველზე მიმართავს სოციალურ ქცევას.

პიროვნებას შეუძლია ისეთი ქცევის განხორციელება, რომელიც მის უშუალო მოთხოვნილებებს არ ემსახურება. ხშირად ასეთი ქცევა მისი უშუალო მოთხოვნილებებისა და საგნობრივი იმპულსების მოქმედების წინააღმდეგაა და არის მიმართული. ქცევა, რომელიც სოციალური განწყობის საფუძველზე მიმდინარეობს, ხშირად მიმართულია იმ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისაკენ, რომლებიც ადამიანს შეიძლება მომავალში გაუჩნდეს. ასეთი ქცევა ზოგჯერ სხვისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ითვალისწინებს [2, 106—107].

სოციალური განწყობის ფორმირება მიმდინარეობს ვიკალური მოთხოვნილებების, ფიზიკური გარემოსა და სოციალური მოთხოვნების ერთობლივი ზემოქმედების საფუძველზე [9, 119].

უდავოა, რომ საღვთისოდ, მიგრაციული განწყობა და მის საფუძველზე განხორციელებული მიგრაციული ქცევა სოციალური დონისაა.

საღვთისოდ მიგრაციული ქცევა სოციალურად ღირებული ობიექტებისკენაა ორიენტირებული. ბევრ შემთხვევაში მიგრაციული ქცევა ითვალისწინებს იმ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, რომელიც ადამიანს შეიძლება მომავალში გაუჩნდეს.

ადამიანი სოციალურ გარემოში იმყოფება და ანგარიშს უწევს სოციალურ მოთხოვნებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ადამიანი ანგარიშს უწევს სოციალურ მოთხოვნებს არა მარტო სოციალური გარემოს ზეგავლენით, არამედ თავისი შინაგანი ტენდენციების გავლენითაც, რომლებიც აიძულებენ მას ურთიერთკავშირში შევიდეს სხვა ადამიანებთან, დაამყაროს გარკვეული დამოკიდებულება სოციალურ გარემოსთან [9, 114].

ადამიანის ქცევაზე არსებით გავლენას ახდენს თანხმობის ან უთანხმოების რეაქცია, რომელსაც გამოხატავენ სხვა ადამიანები მის ქცევაზე. სხვების მიერ გამოხატული თანხმობა აძლიერებს, უთანხმოება კი ასუსტებს ადამიანის მიერ შესრულებული ქცევის ეფექტურობას. ეს ეფექტი იარსებებს დამოუკიდებლად იმისა, გაცნობიერებული ექნება თუ რა ადამიანს თანხმობა-უთანხმოების რეაქცია [9].

თანხმობა-უთანხმოების რეაქციას მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს მიგრაციულ ქცევაზე. ამიტომ მიგრაციული განწყობისა და ქცევის შესწავლისას მას სათანადო ყურადღება უნდა დაეთმოს.

მიგრაციულ ქცევას შეიძლება აწარმოებდეს როგორც ერთი ადამიანი (მაშინ ის ინდივიდუალური იქნება), ასევე ადამიანთა ერთობლიობა დაკავშირებული ერთმანეთთან რაიმე ბიოსოციალური ნიშნით (მაშინ ის ჯგუფური იქნება). შესაძლებელია ისეთი მდგომარეობაც, რომ მიგრაციულ ქცევას ახორციელებდეს ერთმანეთთან რაიმე ნიშნით დაკავშირებული მრავალი ჯგუფი (ასეთ შემთხვევაში ის მასობრივი იქნება).

სულ ერთია, რა დროის მიგრაციული ქცევაც არ უნდა განვიხილოთ (დაწყებული პალეოლითიდან დღემდე) შევამჩნევთ, რომ მას არა მარტო ერთი ადამიანი, არამედ ჯგუფი ან რამდენიმე ჯგუფის ერთობლიობაც აწარმოებდა.

ჯგუფური და მასობრივი მიგრაციული ქცევა განპირობებულია ადამიანთა საერთო ინტერესებით, ერთნაირი მოთხოვნილებებით ან საერთო ღირებულებებით.

ბევრ შემთხვევაში ადამიანების მიგრაციული მოთხოვნილებების, მისწრაფებების დაკმაყოფილება უფრო ხელსაყრელი იქნება მათთვის, თუ ისინი გაერთიანდებიან და ერთობლივად განახორციელებენ მიგრაციულ ქცევას.

შესაძლებელია ისეთი ვითარებაც, რომ რომელიმე მიკროჯგუფის (მაგ.: ოჯახი) წევრს გადაწყვეტილი აქვს მიგრაციული ქცევის განხორციელება და მიგრაციულ ქცევაში მთელი მიკრო ჯგუფი ჩართოს. შესაძლებელია ამგვარი, გაცილებით ფართო მასშტაბის მოვლენა.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, შესაძლებელია მიგრაციულ ქცევას ერთდროულად რამდენიმე ადამიანი ან ჯგუფებიც კი ახორციელებდნენ. ასეთ დროს კი თავს იჩენს გარკვეული ფსიქოლოგიური ხასიათის კანონზომიერებანი, რომლებიც გათვალისწინებული უნდა იყოს. ზოგიერთ მათგანს ქვემოთ მოკლედ განვიხილავთ.

ერთ-ერთ ასეთ ფსიქოლოგიური ხასიათის კანონზომიერებას ადამიანთა თანაარსებობა და თანააქტივობა წარმოადგენს.

როგორც ცნობილია, ადამიანთა თანაარსებობა და თანააქტივობა ხელს უწყობს ადამიანის ქცევის ნაყოფიერების გაზრდას და გაადვილებას. თანაარსებობისა და თანააქტივობის ეფექტები „ბიოსოციალურ“ ფენომენებს წარმოადგენენ. ისინი ადამიანის ფუნქციურ მოთხოვნილებებზე მოქმედებენ და იწვევენ მისი ფუნქციური აქტივობის გაძლიერებას. ამის გამო ადამიანის ფსიქოფიზიკური აქტივობა უფრო ინტენსიური და ენერგიული ხდება. თანაარსებობისა და თანააქტივობის ეფექტები ეხმარება ადამიანებს გარემოსთან შიგულებაში, თავისი შინაგანი შესაძლებლობების ორგანიზირებაში გარკვეული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების პროცესისას. ამავი დროს ისინი ხელს უწყობენ სოციალური ურთიერთობის განმტკიცებას [2, 132—148].

მიგრაციული ქცევა, რომელსაც ერთდროულად რამდენიმე ადამიანი ახორციელებს უფრო გაადვილებულია. მიგრაციის შედეგად რამდენიმე ადამიანი უფრო ადვილად იგუება ახალ გარემოს. საერთოდ ჯგუფური მიგრაციული ქცევა უფრო ორგანიზებულად მიმდინარეობს, ვიდრე ინდივიდუალური.

ამგვარად, თანაარსებობისა და თანააქტივობის ეფექტი გავლენას ახდენს მიგრაციულ ქცევაზე, იწვევს რა მის თანამონაწილე ადამიანებში ფუნქციურ აქტივობის გაძლიერებას და ზრდის ქცევის ეფექტურობას.

მიგრაციულ ქცევაზე გავლენას ახდენს სოციალური გავლენის ისეთი სახეები, როგორცაა მიბაძვა და კონფორმულობა.

მიბაძვა დადებით ზემოქმედებას ახდენს ადამიანის შეგუების პროცესზე. მისი დახმარებით ადამიანი სწრაფად ეუფლება სიტუაციის შესატყვის ქცევას. სწავლობს გარემოს და თავისებურებებს და მათ საფუძველზე გარემოში ორიენტირებას იადვილებს [2, 156].

კონფორმულობა ადამიანის შემთანხმებლობას, მისი დამთმობლობის თვისებას გამოხატავს. ის გავლენას ახდენს ადამიანების მსჯელობაზე, მათ ქცევაზე. კონფორმულობა უმრავლესობის აზრისა და ქცევისადმი ადამიანების დაქვემდებარებას იწვევს [2, 162].

მიბაძვა და კონფორმულობა სოციალური გავლენის იმ სახეებს მიეკუთვნება, რომლებზედაც ბევრადაა დამოკიდებული მიგრაციული ქცევა. ისინი არა

მარტო მიგრანტთა მიგრაციული ქცევის განხორციელების გაადვილებას იწყვენ, არამედ ხელს უწყობენ მიგრაციის საწყის ადგილას დარჩენილ ადამიანებში მიგრაციული განწყობის ფორმირებას.

მიგრაციული ქცევის განხორციელების შემდეგ ადამიანმა შეიძლება დაიკმაყოფილა გარკვეული მოთხოვნილებები, დასახული ამოცანა. ის იწყებს ახალ გარემოში ცხოვრებას. მაგრამ მის მიერ განხორციელებული მიგრაციული ქცევის „ნაყოფიერებას“ მარტო ის გარემოება არ განსაზღვრავს, თუ რამდენად კმაყოფილია ადამიანი მიგრაციული ქცევის შედეგით. ადამიანზე ის გარემოებაც მოქმედებს, თუ როგორ აფასებენ ამ ქცევას სხვა ადამიანები.

ცნობილია, რომ „სხვა ადამიანის დადებითი ან უარყოფითი დამოკიდებულება გარკვეულ მიმართულებას აძლევს ინდივიდის ქცევას, აძლიერებს ან ასუსტებს მას“ [2, 172]. ეს მოვლენა სოციალური განმტკიცების სახელითაა ცნობილი.

სოციალური განმტკიცების ფაქტს სათანადო ყურადღება უნდა დაეთმოს მიგრაციული ქცევის შესწავლისას.

ჯგუფური მიგრაციული ქცევისას, ერთ-ერთ დამახასიათებელ ადამიანთა ურთიერთქმედების ფორმას თანამშრომლობა წარმოადგენს. ის ორგანიზებულ სახეს აძლევს ჯგუფურ მიგრაციულ ქცევას.

ჯგუფური მიგრაციული ქცევისას ადამიანები, მისი უკეთესად განხორციელების მიზნით, იწყებენ ერთმანეთთან თანამშრომლობას.

თანამშრომლობაში მონაწილე ადამიანები აქტივობის ერთიან სისტემად აქცევიან. მათ ერთიანი მიზანი გააჩნიათ და გარკვეული ამოცანის გადაწყვეტას ემსახურებიან. ასეთ შემთხვევაში თანამშრომლობაში მონაწილე ადამიანებისაგან მოითხოვება ისეთი სახის ორგანიზება, რომელიც საერთო ამოცანის მიმართ ჯგუფის მიზანშეწონილ, ერთიანი ქცევის რეალიზაციას უზრუნველყოფს [2, 189].

მიგრაციულ ქცევაზე გავლენას ახდენს კომუნიკაციის პროცესი.

ახალი გარემოდან მიგრანტები გარკვეულ ინფორმაციას აწვდიან ძველ გარემოში მყოფ ადამიანებს. მიწოდებული ინფორმაციის ხასიათიდან გამომდინარე შესაძლებელია მიგრაციული ქცევისადმი დადებითი ან უარყოფითი დამოკიდებულების აღმოცენება, რომელსაც შესაბამისად მოჰყვება მიგრაციული ქცევის ან გაძლიერება ან შესუსტება.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ თანაარსებობა და თანააქტივობა, მიბაძვა და სხვა ფენომენები ეხმარება ადამიანს გარემო პირობებთან შეგუებაში (ადაპტაციაში). განხილული ფენომენები ადამიანთა ურთიერთქმედების პროცესში იჩენენ თავს. გარემოსადმი მათი ადაპტაცია ამ ურთიერთქმედებიდან გამომდინარეობს. მაგრამ ადამიანის გარემო პირობებისადმი ადაპტაცია არა მარტო ადამიანთა ურთიერთქმედების ფორმით არის განპირობებული. ადამიანის გარემოსადმი ადაპტაცია ბევრადაა დამოკიდებული მის შინაგან ბუნებაზე, ხასიათზე, მისი ფიქსირებული განწყობის ძირითად თვისებებზე.

მიგრაციული ქცევის შესწავლისას ადაპტაციის საკითხი ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს.

მიგრაციული ქცევის მიმდინარეობა ბევრად არის დამოკიდებული ადამიანის ადაპტაციის უნარზე, ხარისხზე.

ცნობილია, რომ ადამიანის ბუნება ვლინდება გარემოსთან ადაპტაციის

პროცესში. დიდი მნიშვნელობა აქვს ადაპტაციის მექანიზმის არსის დადგენას, რომელიც მრავალმხრივად ასახება ქცევაში [11, 48].

განწყობა წარმოადგენს პიროვნების გარემო პირობებთან ადაპტაციის მექანიზმს. განწყობა ასახავს ინდივიდის გარემო პირობებთან შეგუების სიძნელესა და სიადვილეს [11, 43, 48].

ფიქსირებული განწყობის მეთოდით შესაძლებელია ადამიანის გარემოსთან ადაპტაციის სხვადასხვა მხარის გამოკვლევა. განწყობის მაღალი ავზნებადობა მიგვითითებს იმაზე, რომ ადამიანზე ძლიერად მოქმედებს ფიქსაციის ფაქტორი, რაც ართულებს ასეთი ადამიანის გარემო პირობებთან ადაპტაციას. დინამიკური განწყობა დამახასიათებელია იმ ადამიანებისათვის, რომლებიც ადვილად სძლევენ ფიქსაციის ფაქტორს და ადვილად იმუშავებენ ისეთ განწყობას, რომელიც შეესატყვისება ახალ შეცვლილ პირობებს. ისინი მიმართავენ გარემო პირობების ადეკვატურ ქცევას. ასეთ ადამიანებს ახასიათებს ადაპტაციის მაღალი უნარი. სტატიკური განწყობის ადამიანები დიდი დროის განმავლობაში იმყოფებიან ფიქსირებული განწყობის გავლენის ქვეშ; მათ უპირთ შეცვლილ, ახალ გარემო პირობებში შესაბამისი ადეკვატური განწყობის შემუშავება [11, 41—43].

ფიქსირებული განწყობის ძირითადი თვისებები: დინამიკურობა, სტატიკურობა, სტაბილობა, კონსტანტურობა. ვარიაციურობა ბევრ შემთხვევაში ხანგრძლივი დროის მანძილზე არსებითად უცვლელი რჩება [3, 46]. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანის გარემო პირობებთან ადაპტაციის უნარი ბევრ შემთხვევაში უცვლელი რჩება ხანგრძლივი დროის მანძილზე.

ამგვარად, ფიქსირებული განწყობის მეთოდით მიგრანტთა გამოკვლევა, გარემო პირობებთან მათი ადაპტაციის სიძნელისა და სიადვილის გამოკვლენის საშუალებას იძლევა. ამიტომ, ფიქსირებული განწყობის მეთოდი სათანადოდ უნდა იყოს გამოყენებული მიგრაციული ქცევის და განსაკუთრებით მიგრანტთა ადაპტაციის საკითხის შესწავლისას.

პიროვნება თავისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების პროცესში წარმოადგენს არა მარტო არსებას, რომელსაც გააჩნია აზროვნება და ნებელობა. ამავე დროს მისი აზროვნება და ნებელობა, მისი ქცევის ყველა მხარე ვლინდება წარსულში ფიქსირებული თვისებების პრილში. ადამიანის წარსულს, მისი ფიქსირებული განწყობების წრესა და სიძლიერეს დიდი მნიშვნელობა გააჩნია ადამიანის ქცევის თავისებურებების გაგებისათვის [11, 14—15].

ცხოვრების მანძილზე ადამიანს უმუშავდება მრავალი ფიქსირებული განწყობა, რომელთა შორის არიან ისეთებიც, რომლებსაც გააჩნიათ განსაკუთრებული პიროვნული ღირებულება. ასეთი მაღალი პიროვნული ღირებულების მქონე განწყობები ცნობილია, როგორც დისპოზიციური. მათთვის დამახასიათებელია ადვილი აღმოცენება. მაღალი ღირებულების ფიქსირებული განწყობები ადამიანის ქცევის საფუძველს წარმოადგენენ; ისინი განსაზღვრავენ საზოგადოებრივ საქმიანობას, დამოკიდებულებას ობიექტური გარემოსადმი და თავის თავისადმი, როგორც საზოგადოების წევრისადმი [10, 32—33].

ფიქსირებული დისპოზიციური განწყობების ცოდნა საშუალებას გვაძლევს წინასწარ, აქტუალური სიტუაციის წარმოქმნამდე, გავარკვიოთ პიროვნების ტენდენციები და ორიენტაციები, მისი თავისებურებები და შესაძლებლობები და ქცევის რა სახეა მოსალოდნელი ადამიანისაგან მომავალში, ამა თუ იმ სიტუაციაში [9, 112].

დისპოზიციური განწყობების ცოდნა საშუალებას იძლევა წინასწარ გავა-
კვიოთ მოსალოდნელი მიგრაციული ქცევა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სადღეისოდ მიგრაციული განწყობა სოცია-
ლური დონის განწყობას წარმოადგენს. ამიტომ მის შესახებ ინფორმაციის მი-
ღება შესაძლებელია გამოკითხვის საფუძველზე.

ასეთ დროს კი მიგრაციული განწყობის გამოკვლევა სოციალურ ფსიქო-
ლოგიური მეთოდის გარდა სოციოლოგიური მეთოდის საფუძველზედაცაა
შესაძლებელი, რომელიც სპეციალურ კვლევას მოითხოვს და ამდენად მას შემ-
დგომში განვიხილავთ.

Г. Е. ЦУЛАДЗЕ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ МИГРАЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ

Резюме

В отличие от традиционной методологии изучение миграционно-
го поведения рассматривается в статье с позиции теории установки
Д. Н. Узнадзе.

Теория установки применяется при формулировании таких ос-
новных понятий, как миграционная потребность, миграционная уста-
новка и т. д. и для объяснения миграционного поведения.

Рассматривается миграционное поведение различных уровней,
свойственное для разных этапов развития человечества. На него ока-
зывают влияние такие закономерности, как реакция согласия — не-
согласия, конформность, процесс коммуникации и т. д. и оно во мно-
гом обусловлено ими.

В статье высказывается мнение, что степень адаптации мигран-
тов кроме указанных феноменов должна быть обусловлена общепси-
хологическими свойствами установки мигрантов; правомерность этого
предположения можно проверить методом фиксированной установки.

ლიტერატურა

1. ენგელსი ფ. ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბ., 1938.
2. ნადირაშვილი შ. პიროვნების სოციალური ფსიქოლოგია, თბ., 1975.
3. ნორაკიძე ელ. პიროვნების ხასიათის ცვლილების დინამიკა ნორმალურსა და პათოლო-
გიურ შემთხვევებში, თბ., 1961.
4. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძველები. თბ., 1977.
5. წულაძე გ. ზოგიერთი საკითხი სოციალური დემოგრაფიიდან. „მაცნე“, ფილოსოფიის,
ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სოციალური მედიის სერია, 1979, № 3.
6. Зубанов. Понятие и состав факторов миграции. В кн. Социальные факторы и осо-
бенности миграции населения ССР. М., 1978.
7. Миграция сельского населения. М., 1970; Проблемы миграции населения и трудовых
ресурсов. М., 1970; Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах. М., 1972;
Город и маятниковая миграция населения. Минск, 1973; Оникиенко В. В.,

- Поновкин В. А. Комплексное исследование миграционных процессов. М., 1973; Рибакровский Л. Л. Региональный анализ миграции. М., 1973; Статистика миграции населения. М., 1973; Лармин О. В. Методологические проблемы социологического исследования трудовых ресурсов. Новосибирск, 1974; Миграционная подвижность населения в СССР. М., 1974; Матли И. С. Моделирование размещения населения. М., 1975; Староверов В. И. Социально-демографические проблемы деревни. М., 1975; Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. М., 1975; Топилин А. В. Территориальное перераспределение трудовых ресурсов в СССР. М., 1975; Социальные проблемы миграции. М., 1976; Основы теории народонаселения. М., 1977; Социальные факторы и особенности миграции населения СССР. М., 1978; Таборнская И. М. Маятниковая миграция населения. М., 1979; Джаошвили В. Ш. Урбанизация Грузии. Тбилиси, 1978; გუგუშვილი ვ. საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები. თბ., 1973; კაცაძე ავ. საქართველოს შთის მოსახლეობის თანამედროვე მიგრაცია, თბ., 1977 და სხვ.
8. Надирашвили Ш. А. Понятие установки в общей и социальной психологии. Тб., 1974.
 9. Надирашвили Ш. А. Закономерности формирования и действия установок различных уровней. В кн.: Бессознательное. Т. I, Тб., 1978.
 10. Норакидзе В. Г. Типы характера и фиксированная установка. Тб., 1966.
 11. Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности. Тб. 1975.
 12. Прагишвили А. С. Исследование по психологии установки. Тб., 1967.
 13. Прагишвили А. С. Установка и деятельность, «Вопросы психологии», 1972, № 1.
 14. Рибакровский Л. Л. Миграция населения. В кн.: Основы теории народонаселения. Под. ред. Д. И. Валентея М., 1977.
 15. Рибакровский Л. Л. Сущность и формы миграции населения в СССР. В кн.: Социальные факторы и особенности миграции населения СССР. М., 1978.
 16. Сысенко В. А. Социальная психология и демография. В кн.: Основы теории народонаселения. Под. ред. Д. И. Валентея. М., 1977.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტმა

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ОБ ИСХОДНЫХ ПОСЫЛКАХ ПОНИМАНИЯ КУЛЬТУРЫ

В сборнике «Философские проблемы культуры»¹, созданном на основе материалов IV Закавказской философской конференции, опубликована статья Э. С. Маркаряна «Исходные послылки понимания культуры как специфического способа человеческой деятельности». В ней рассматриваются замечания, высказанные в адрес предложенной им концепции культуры, а также подвергается критике ценностное понимание культуры, которого придерживается ряд авторов книги «Культура в свете философии»². Тем самым Э. С. Маркарян продолжает диалог, начатый на самой конференции. Мне кажется не только долгом вежливости, но и небесполезным поддержать этот диалог, который касается существа культуры и принципов ее исследования.

Может показаться странным, но теорией культуры мы стали специально заниматься с недавнего времени. Раньше же мы смотрели на культуру, как на нечто само собой разумеющееся, характеризовали ее описательно как совокупность материальных и духовных ценностей, или относили ее к надстройке, не смущаясь тем, что при этом надстроечным явлением оказывалась вся материальная культура, вся техника от допотопной до современной. И вот постепенно, примерно с середины 60-х годов, было осознано, что такой подход недостаточен, не дает ключа к пониманию своеобразия культуры как общественного явления. Без учета же этого своеобразия невозможно плодотворно исследовать ни современную культуру, ни ее историю. Одной из первых книг, по-новому освещающих феномен культуры, и была книга Э. С. Маркаряна «Очерки теории культуры» (1969).

Суть концепции культуры, предложенной Э. С. Маркаряном в этом и ряде других его трудов, можно хорошо понять, охарактеризовав, как он толкует взаимоотношения общества и культуры. Общество признается им организмом, системой определенных общественных отношений, которые складываются в результате человеческой деятельности, культура же рассматривается как способ этой деятельности, средства функционирования и развития социального организма. Культура, таким образом, оказывается технологией человеческой деятельности. Кстати, воспользуюсь случаем, чтобы отвести от себя упрек, высказанный авторами обзорной рецензии, опубликованной в журн. «Вопросы философии» (1980, № 9), Э. А. Баллером и В. И. Керимовым в том, что точку зрения Э. С. Маркаряна я обозначаю как технологическую, а не как функциональную: видимо, такое название точно характеризует эту концепцию — это видно хотя бы из того, что Э. С. Маркарян сам так обозначает свою точку зрения в рассматриваемой теперь статье. Функционально-технический подход к культуре сам по себе не является новым, но Э. С. Маркарян впервые в нашей литературе попытался на его основе осмыслить культуру, увязав его с концепцией человеческой деятельности и понятием способа производства.

¹ Изд-во «Мецниереба», Тбилиси, 1980.

² Изд-во «Хеловნება», Тбилиси, 1979.

Концепция Э. С. Маркаряна вызвала в нашей литературе живой интерес. Довольно широкую поддержку она получила среди историков и этнографов, хотя и ими были высказаны серьезные возражения³. Более спорным показалась она философам, хотя и они отметили заслугу Э. С. Маркаряна перед советской культурологией.

Предлагая свое понимание культуры как специфического способа человеческой деятельности, Э. С. Маркарян исходит прежде всего из определенного понятия научной теории, из того, чтобы она отвечала «логическим требованиям построения научной теории». Исходным и важнейшим из них он считает требование объективности (Философские проблемы культуры, с. 32). Этому требованию не отвечает, с точки зрения Э. С. Маркаряна, ценностное понимание культуры, которое будто бы связывает критерий выделения относящихся к культуре явлений «с их свойством обязательно носить положительный характер и быть благом для людей»; а эти свойства носят будто бы неопределенный характер, поскольку их установление оказывается зависимым от ценностных установок познающего субъекта (с. 33). Э. С. Маркарян не отрицает того, что ценность присуща культуре, он только полагает, что и ценность является компонентом той технологии, благодаря которой осуществляется человеческая деятельность (с. 23) и потому отпадает, с его точки зрения, необходимость в ценностном толковании культуры.

Нетрудно заметить, что исходным для Э. С. Маркаряна является общеметодологическое требование научной теории. Для ценностного же понимания культуры исходным представляется сам предмет — то, что ценность присуща самой культуре и притом составляет ее **важнейшую** характеристику. Чтобы понять, на что опирается ценностное толкование культуры, необходимо уяснить, какой смысл вкладывается в само понятие ценности.

Термином «ценность» иногда обозначают предметы, имеющие определенную цену или удовлетворяющие какую-нибудь потребность человека, но в философии, аксиологии ценностью считается сам критерий отбора предметов и явлений — ценностями являются, например, добро, справедливость, красота и т. д., а о предметах, которые можно подвести под эти свойства, говорят, что им присуща ценность. Понятие ценности фиксирует то важнейшее обстоятельство, что люди не только познают и преобразуют действительность, но и оценивают ее — одобряют или порицают.

Нельзя сомневаться в том, что ценность присуща культуре. Спорить можно лишь о том, насколько существенна ценностная характеристика для культуры. Спор этот может окончательно решить лишь практика конкретного исследования культуры и ее истории. Признавая ценностную характеристику существенной для культуры, мы исходим из того убеждения, что одна культурная целостность отличается от другой прежде всего лежащими в ее основе ценностями. Убеждение это подкрепляется тем, что даже ученые, которые отмежевываются от ценностного понимания культуры, признают, как на это указывает Н. З. Чавчавадзе, один из авторов книги «Культура в свете философии», что ценности — основная составная часть культуры каждого индивида и коллектива» (с. 35 указ. книги).

Э. С. Маркарян полагает, что ценностное рассмотрение культуры становится зависимым от ценностных установок субъекта, но он почему-то не обращает внимания на то, что Н. З. Чавчавадзе, в связи с

³ См. журн. «История СССР», 1979, № 6, с. 122—24.

разбором аналогичного высказывания Я. Щепаньского, специально разграничивает ценностный подход от оценочных суждений исследователя. Таким же образом он, возражая мне, указывает на относительность ценностей, считая, что с позиций ценностного подхода, которого придерживаюсь и я, к культуре нельзя относить отрицательные явления, например, каннибализм. Между тем на той же странице, на которую ссылается Э. С. Маркарян, я оговариваю: «Признание ценностной природы культуры не означает, что к культуре следует относить лишь те явления, которые оцениваются обществом, человечеством положительно. Поскольку культура представляет собой и средство, к ней относятся как положительные явления, так и явления, нейтральные с точки зрения ценности, а также отрицательные явления» (Философск. пробл. культуры, с. 11). Мне трудно объяснить, чем вызваны эти упущения Э. С. Маркаряна.

Приведу и другие замечания.

В моей статье, на которую ссылается Э. С. Маркарян, говорится, что культура возникает сначала как средство достижения человеческих целей и имеет технологическую природу, но в дальнейшем она сама становится целью человеческой деятельности, сферой проявления творческих сил человека. Э. С. Маркарян считает такое деление развития культуры на два периода неправомерным, требуя, чтобы я хоть бы обозначил, когда же совершился переход от одного периода развития культуры к другому. Наконец, касаясь моего замечания относительно того, что с позиций технологического понимания трудно объяснить творческую природу культуры, Э. С. Маркарян, не соглашаясь с этим, утверждает, что технологический подход как раз позволяет раскрыть противоречивый характер творчества, которое, выступая в своей адаптивной роли по отношению к обществу в целом, несет в себе и значительные деструктивные потенции (с. 38). Творчество, указывает Э. С. Маркарян, можно рассматривать, соотнося его с личностью, индивидом, в этом случае его можно рассматривать как цель, но если творчество соотносить с обществом, его тоже нужно считать адаптивным механизмом, позволяющим самосохранение общества в новых, изменяющихся условиях жизни (там же). Ценностное понимание культуры проецирует ее на личность, в то время как технологическое понимание культуры исходит из общества и его цели самосохранения.

Критикуя ценностное понимание культуры, в частности, понимание культуры как меры, показателя гуманизации человека, Э. С. Маркарян указывает на противоречивость явлений культуры, на то, например, что автомобили, морские или воздушные лайнеры, создавая огромные удобства, в то же время с экологической точки зрения наносят определенный вред здоровью людей и что поэтому они не могут без оговорок считаться мерой гуманизации. Но ведь эта противоречивость сохраняется и с позиций технологического понимания культуры, которого придерживается Э. С. Маркарян: загрязняя среду, достижения культуры не очень-то соответствуют цели самосохранения общества, чему, с точки зрения Э. С. Маркаряна, должна служить культура. Правда, для отрицательной стороны человеческой деятельности он придумывает термин «побочный результат человеческой деятельности», но что помешает и нам назвать это «побочным результатом процесса гуманизации человека»?

Э. С. Маркарян называет соотношение творчества и культуры с личностью узколичностным подходом. Действительно, общество, из которого исходит он, шире личности, последняя «уже» общества, но я позволю себе усомниться в том, что соотношение творчества культуры

с обществом является более широким подходом, чем его соотношение с личностью, человеком. Э. С. Маркарян полагает, что все цели и ценности могут быть рассмотрены как определенные средства сохранения общества. Такой подход к ценностям возможен, но является ли он более адекватным, чем рассмотрение определенных целей человека как самоценностей? Является ли самоцелью лишь сохранение общества? Нельзя сомневаться в важности этой цели, в особенности имея в виду экологическую ситуацию и опасности, которые несут в себе достижения техники, но анализ современной культуры показывает, что как раз общество, потерявшее самоценности, ценности-цели, оказывается перед угрозой самоуничтожения.

Мне кажется не случайным то, что точка зрения Э. С. Маркаряна больше импонирует этнографам. Да и в зарубежной науке такой подход был связан прежде всего с этнологией и культурной антропологией. Дело в том, что более элементарные формы и средства культуры, действительно, можно рассматривать преимущественно как технологию достижения тех или иных целей человека. Конечно, и более сложные культурные образования имеют в обществе определенное функциональное назначение, но вряд ли можно удовлетвориться выяснением этого назначения при изучении, например, нравственных ценностей, религиозных и философских систем.

В своей концепции культуры как специфического способа человеческой деятельности Э. С. Маркарян исходит не только из определенного понимания общества, но и из своеобразного понятия человеческой деятельности. Оно состоит в том, что деятельность трактуется как активность, направленная на самосохранение живых систем; при этом утверждается, что «человеческая деятельность... никак не может выступать в качестве какого-то исключения»; отсюда выводится, что и культура как способ человеческой деятельности имеет исходную адаптивную функцию. Такая интерпретация деятельности не является общепризнанной. Более того, существует довольно устойчивая традиция связывать понятие деятельности лишь с человеческой активностью. В своей книге «О генезисе человеческой деятельности и культуры», на которую он ссылается в рассматриваемой статье, Э. С. Маркарян критикует попытку одного из авторов «Общей психологии»⁴ Л. Б. Ительсона поддержать эту традицию, аргументируя это тем, что подобное использование термина «деятельность» приведет «к его разночтениям со стороны представителей биологических и социальных наук» и затруднит «осуществление междисциплинарных контактов между ними»⁵. В рассматриваемой статье Э. С. Маркарян еще более жестко формулирует свои требования к теории культуры, исходя из интегративного процесса в развитии наук. «Лишь та концепция культуры, — утверждает он, — базовые установок которой находятся в соответствии с наметившимися научно-интегративными процессами, и способна исследовать культурные явления с объектами иных групп наук, находя для этого единые критерии и точку отсчета, может быть естественно вписана в общую систему современной науки в качестве ее однопорядкового структурного элемента» (Философские проблемы культуры, с. 41—42). Конечно, нельзя сомневаться в важности процесса интеграции наук, но не целесообразнее ли выяснить сперва природу предмета, а потом уж сопоставить результаты с методологическими требованиями наук? Разве интересы науки потребуют того, чтобы отказаться от спе-

⁴ Под. ред. проф. А. В. Петровского. М., 1970.

⁵ Изд-во АН Армянской ССР, Ереван, 1973, с. 13.

цифики предмета и отсечь от него то, на что не надевается модный интегративный костюм?

Сказанное выше о подходе к культуре и творчеству с точки зрения личности или общества содержит и ответ на замечания Э. С. Маркаряна. Поскольку о творчестве культуры можно говорить и с точки зрения личности, значит, можно говорить и о двух функциях культуры — технологической функции и функции выражения тенденций человека к творчеству, а также о преобладании той или иной функции в том или ином периоде развития культуры. Что касается природы творчества, замечу только, что было бы целесообразнее, если бы в этой связи Э. С. Маркарян обратил внимание на мою статью «Культура как творчество» из того же сборника «Культура в свете философии», в которой, собственно, и раскрывается основание того, почему культура как творчество не может быть понята без обращения к понятию ценности: в статье говорится о том, что творчество есть деятельность, направленная на создание не просто нового, а «новой ценности», т. е. на создание нового и ценного, что в процессе творчества должна реализоваться ценность. Э. С. Маркарян, отождествляя ценность с положительной ценностью, считает точку зрения, связывающую творчество культуры с ценностью, опровергнутой указанием на то, что творчество может содержать и деструктивные потенции. Но выше было уже отмечено: противоречивость явлений культуры не свидетельствует об их неценностной природе.

С точки зрения Э. С. Маркаряна, исходя из социума, общества как живой системы, можно выставить объективный критерий для анализа явлений культуры; этого преимущества лишена будто бы ценностная трактовка культуры. В свою очередь, сторонники ценностного понимания культуры упрекают технологическую концепцию в том, что она не дает критерия культурного прогресса, ибо если культура есть способ человеческой деятельности, трудно будет сказать, какой способ деятельности стоит выше, а какой следует оценить как более низкий⁶. Э. С. Маркарян считает, что такой критерий указывается его концепцией: «Сами ...культурные формы, — утверждает он, — могут быть более высокими или низкими в зависимости от уровня своего развития, прогрессивными или реакционными в зависимости от того, в какой степени они соответствуют конкретно-данным общественно-историческим условиям» (Философские проблемы культуры, с. 34). Тут, по существу, указываются два критерия: внутренний — уровень своего развития (очевидно, имеется в виду уровень совершенствования, иначе получится тавтология: критерий развития — уровень развития), и второй — соответствие конкретно-историческим условиям. Против первого критерия никто спорить не будет: конечно, атомное оружие совершеннее берданки и, тем более, пращи, но со вторым критерием, который, собственно, имеет отношение к культурному прогрессу, дело обстоит сложнее. Да, мы нередко пользуемся этим критерием, когда говорим, что те или иные явления были прогрессивными в свое время (так мы оцениваем даже рабство), но ограничиваемся ли мы этим в своих оценках? Ведь мы нередко осуждаем те или иные акции как реакционные, антигуманные, варварские не просто потому, что они не соответствуют «конкретно-историческим условиям». Неужели такие оценки представляют собой лишь ругательства, лишь выражение наших эмоций? Или в их основе лежит признание каких-то общечелове-

⁶ Ср. Е. В. Боголюбова. Культура и общество. М., 1978, с. 198.

ческих ценностей? Мне кажется последнее более верным и думаю, что этому не противоречит принцип историзма, который не должен абсолютизироваться.

И последнее: Э. С. Маркарян считает недостатком ценностного понимания культуры то, что оно близко обыденному употреблению термина «культура» (Филос. пробл. культ., с. 17). Конечно, научное понятие должно быть отлично от обыденного представления, но оно не обязательно должно противоречить ему. Обыденное сознание, действительно, не додумывается до понятий интеграции или адаптации, оно считает культуру явлением, заслуживающим положительную оценку, несмотря на присущие ей противоречия, но вряд ли из-за этого следует отказаться от оценки культуры в целом, утверждая что она ни хороша, ни плоха (с. 34). Отдельные части, фрагменты культуры могут быть не только ни хорошими, ни плохими, но просто антигуманными, но это не мешает тому, чтобы считать культуру в целом благом.

В заключение хочется сказать: работы Э. С. Маркаряна сыграли значительную роль в преодолении описательного понимания культуры как совокупности материальных и духовных ценностей и т. п. В них хорошо показано, что культура представляет собой своеобразный аспект общественной жизни, специфика которого останется нераскрытой, если рассматривать ее по традиционной схеме базиса и надстройки. Защищая ценностное понимание культуры и отмечая недостатки технологической интерпретации, я вовсе не хочу сказать, что концепция Э. С. Маркаряна не содержит никаких предпосылок для решения тех или иных познавательных задач в области культурологии. Э. С. Маркарян тоже признает, что различные подходы к культуре должны восприниматься не альтернативно, а как взаимодополняющие (с. 43). Но в таком случае следует осознать ограниченность каждого подхода. Недостатки концепции Э. С. Маркаряна, мне кажется, объясняются односторонностью его идеала научного познания, идеала, внушенного успехами естественных наук. Для оправдания этого идеала, состоящего в универсализации только естественно-научных методов и математического аппарата, нередко ссылаются на высказывание Маркса об использовании математики как показателя зрелости науки. Такая экстраполяция сказанного по тому или иному поводу на все случаи жизни может лишь вводить в заблуждение. Неужели всерьез можно считать, что ценность экономических исследований Маркса обуславливается несколькими уравнениями в «Капитале»? Я далек от того, чтобы приписать такие крайние взгляды Э. С. Маркаряну, но от некоторой односторонности он все же не свободен, чем и обусловлено преуменьшение им значения ценностного подхода к исследованию культуры. Э. С. Маркаряна, главным образом, заботит то, чтобы научное исследование культуры отвечало общенаучным методологическим требованиям, сторонников же ценностного понимания культуры беспокоит то, чтобы не было игнорировано своеобразие мира человека. Мир этот не состоит из одних автомобилей и лайнеров, он включает и ценности, идеалы, поиск смысла жизни. Значительное место в нем занимает и понимание человеком этого мира, его представление о себе, обществе, культуре. На это понимание влияют и научные понятия и концепции, которые, в конце концов, в какой-то форме проникают в «обыденное сознание». И боюсь, что инструментальное, технологическое

понимание человека, общества и культуры, признающее все средством самосохранения социума, не сможет удовлетворить людей, не послужит им хорошим путеводителем в жизни, не даст им опоры в борьбе за преодоление трудностей, на которые они наталкиваются в повседневной жизни. А философия должна заботиться не только о методологии научного познания, но и об уяснении руководящих принципов человеческой жизни⁷.

О. И. ДЖИОЕВ

Представлена Институтом философии
АН Грузинской ССР

⁷ Статья набиралась, когда я ознакомился с рецензией М. С. Кагана и Л. К. Кругловой на кн. «Культура в свете философии» (Философские науки, 1980, № 6). Позиция рецензентов близка к точке зрения Э. С. Маркаряна, поэтому сказанное выше может послужить ответом на их замечания. Добавлю лишь следующее:

1. Рецензенты упрекают авторов книги в том, что они противопоставляют свой, аксиологический подход технологическому как правильный неправильному, вместо того, чтобы посредством системного подхода преодолеть односторонность обеих точек зрения. Но ведь системный подход не может нас освободить от необходимости так или иначе решить вопрос о сущности культуры, общества, человека. Рецензенты при этом слегка иронизируют над тем, что сторонники ценностного подхода говорят «благородно и красиво» о тождестве культуры, свободы, творчества и т. д., об этической сущности и эстетическом характере культуры, вместо того, чтобы посредством трезвого научного подхода охватить весь спектр явлений культуры. Рецензентов также беспокоит то, чтобы при аксиологическом подходе не остались за пределами культуры отрицательно оцениваемые явления, но неясно, почему научный подход запрещает нам оценить антикультурное **в культуре**, антигуманное **в человеке**. Не односторонна ли системность рецензентов?

2. Рецензенты полагают, что признавая продукт человеческого труда ценностью, авторы книги (в частности, Н. З. Чавчавадзе) делают излишним понятие ценности и отождествляют его с полезностью. Но ведь сказать «продукт труда есть ценность» не значит отождествлять его с ценностью, а означает, что с определенной точки зрения он может рассматриваться как ценность, при этом авторам книги излишне напоминать о различии понятий полезности и ценности, ведь они разводили эти понятия по крайней мере с 1965 г., со времен Тбилисского симпозиума по проблеме ценностей.

3. По мнению рецензентов, с аксиологических позиций нелогично относить науку и нравственность к культуре, раз «наука создает истины, а не ценности», а нравственность не есть творческая деятельность. Но наука не сводится к ее конечным результатам, вопрос же об отношении нравственности к творчеству решается нами иначе (см. указ. кн., с. 125—130), но рецензенты почему-то не обратили на это никакого внимания.

სერიოზული მეცნიერული გამოკვლევა სიღრმის ფსიქოლოგიის შესახებ¹

გამომცემლობა „მეცნიერებამ“ გამოსცა ვ. კაკაბაძის წიგნი „სიღრმის ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები“. აღნიშნული ნაშრომი პირველ სერიოზულ მონოგრაფიულ გამოკვლევას წარმოადგენს არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ საბჭოთა კავშირში, სადაც მარქსისტული მეთოდოლოგიის პოზიციებიდან კრიტიკულადაა განხილული ზ. ფროიდის „ფსიქოანალიზის“, კ. გ. იუნგის „ანალიზური ფსიქოლოგიის“ და ა. ადლერის „ინდივიდუალფსიქოლოგიის“ ძირითადი და ამოსავალი თეორიული პრინციპები. ავტორის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ მას დიდი რუღუნებითა და გულმოდგინებით შეუსწავლია როგორც აღნიშნული მკვლევარების ნაშრომები, ისე მათ შესახებ არსებული ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურაც, რაც არა მარტო წიგნის მეცნიერულ ღირებულებას ზრდის, არამედ დიდ დამაჯერებლობას აძლევს ავტორისეულ არგუმენტაციას, მის ორიგინალურ მოსაზრებებს.

სიღრმის ფსიქოლოგიის ამოსავალი დებულება ისაა, რომ იგი აღიარებს არაცნობიერი ფსიქიკის რეალურ არსებობას. მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, დ. უზნაძის განწყობის თეორიაც არაცნობიერი ფსიქიკის თეორიაა. ასეთ სიტუაციაში სიღრმის ფსიქოლოგიის შინაგანი ლოგიკისა და განწყობის თეორიასთან მისი მიმართების დადგენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. სარეცენზიო ნაშრომი სწორედ ამ საქმის საბოლოო გარკვევას უწყობს ხელს, ის ქმნის ნიადაგს კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიური თეორიების ანალიზის საფუძველზე განხორციელდეს ზემოაღნიშნული ამოცანა, რასაც დღემდე ხელს უშლიდა სიღრმის ფსიქოლოგიური თეორიების არც თუ სრულყოფილი ცოდნა. ეს კი დიდად ზრდის ამ ნაშრომისადმი ქართველი მკითხველის ინტერესს.

სანამ ავტორი ზ. ფროიდის, კ. გ. იუნგისა და ა. ადლერის თვალსაზრისების ანალიზს შეუდგებოდეს, პირველ რიგში იგი ერთიმეორეს უპირისპირებს ცნობიერებისა და სიღრმისფსიქოლოგიურ თეორიებს. სხვაობას ამ ფსიქოლოგიურ მიმართულებათა შორის იგი იმაში ხედავს, რომ პირველისაგან განსხვავებით სიღრმის ფსიქოლოგია იცავს შეხედულებას ცნობიერებისაგან ფსიქიკის დამოუკიდებლად არსებობის შესახებ. ეს მაშინ, როცა ცნობიერების ფსიქოლოგია ამოსავალ ონტოლოგიურ დებულებად იღებს ფსიქიკის ცნობიერად არსებობის თეზისს. სიღრმის ფსიქოლოგიის ძირითადი პრობლემა ასე შეიძლება ჩამოყალიბდეს: რა არის არაცნობიერი ფსიქიკური და რა ადგილი უჭირავს მას ადამიანის სტრუქტურაში. ბუნებრივია, არაცნობიერი ფსიქიკისათვის ადგილის მიჩენა ადამიანის სტრუქტურაში ეყრდნობა სავსებით განსაზღვრულ კონცეფციას ადამიანის რაობაზე. ამიტომ მეორე, ასევე არსებითი პრობლემა, აქ არის: რა არის პიროვნება.

¹ ვ. კაკაბაძე, სიღრმის ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები, თბ., 1979, „მეცნიერება“.

როგორც სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი წერს, სიღრმის ფსიქოლოგია ჩაისახა და აღმოცენდა მედიცინის ფარგლებში, პრაქტიკული ამოცანების გადაჭრის პროცესში. მასში არაცნობიერი ფსიქიკის, როგორც ფსიქიკის ერთ-ერთი, მაგრამ ყველაზე არსებითი ნაწილის, ფსიქიკის სიღრმის, შესწავლისათვის როგორც ახსნის, ისე გავების მეთოდები იქნა მომარჯვებული.

სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი საგანგებოდ გვარჩევს ფსიქოანალიზში არაცნობიერი ფსიქიკურის დასაბუთების საკითხს (იხ. თავი მეორე) და ამასთან დაკავშირებით სპეციალურად განიხილავს ზ. ფროიდის იმ არგუმენტებს, რომლებითაც იგი არაცნობიერი ფსიქიკურის თეზისის დაცვას ცდილობს. ერთ-ერთა ასეთი არგუმენტი ფსიქიკის უწყვეტობის აღიარებაა. თუ ფსიქიკა უწყვეტობის სუბსტანციალურ ნიშანს ფლობს, მაშინ აღარ გვრჩება უფლება უარვეყოფით ფსიქიკის არსებობა იქ, სადაც მას ვერ ვამჩნევთ.

მეორე თეორიულ არგუმენტად ფროიდი ასახელებს მეთოდოლოგიურ პრინციპს, რომ ფსიქიკა უნდა აიხსნას ფსიქიკითვე. მესამე და მეოთხე არგუმენტს კი ჰიპოთეზის პრაქტიკით დადასტურება და ანალოგიით დასკვნა წარმოადგენს.

ვ. კაკაბაძის აზრით, წინააღმდეგობა, რომელშიც ფროიდი ვარდება არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის დასაბუთების დროს, ასეთია: ერთი მხრივ, იგი აღიარებს, რომ არაცნობიერი ფსიქიკა არ შეიძლება ცნობიერებას მიეცეს უშუალოდ თავისი ნამდვილი სახით და ამიტომ მისი არსებობის საკითხის შესახებ მსჯელობა გადატანილი უნდა იქნეს თეორიული არგუმენტაციის სფეროში. მეორე მხრივ, პრაქტიკოსი, კლინიკისტი ფროიდი ივიწყებს არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის გადაჭრის აღნიშნულ ერთადერთ კანონიერ გზას და უთითებს ემპირიულ, ფაქტობრივ მონაცემებზე, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის აუცილებელ დამადასტურებელ საბუთზე. ასეთად ფროიდს მიაჩნია პოსტიპნოზური მდგომარეობა და სიზმარი (გვ. 27).

მეორე წინააღმდეგობა, რომელსაც სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი აღმოაჩენს ფროიდის ნააზრევში, ისაა, რომ იგი არაცნობიერი ფსიქიკის რაობის საკითხს ცვლის არაცნობიერის ფუნქციურობის საკითხით, ე. ი. იმის ნაცვლად, რომ გარკვეოს — რა სახით არსებობს ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი ფსიქიკური, რა ონტიური გარკვეულობა აქვს მას, იგი იძლევა არაცნობიერის ფუნქციონალურ დახასიათებას, იმის აღნიშვნით კმაყოფილდება, თუ რას აკეთებს არაცნობიერი.

შემდეგი თავისებურება ფროიდის ნააზრევისა ისაა, რომ აქ არაცნობიერი ფსიქიკა დახასიათებულია, როგორც კვალი, დისპოზიცია, უნარი და მიღრეკილება, ინსტინქტის ანალოგიური მოვლენა, ენერგია. როგორც ვ. კაკაბაძე წერს, აღნიშნული დახასიათებები ვერ გვიჩვენებენ არაცნობიერი ფსიქიკის შინაგან გარკვეულობას, მათ არ შეუძლიათ ონტოლოგიური კვალიფიკაცია მისცენ თვითონ არაცნობიერ პროცესს, გვარკვიონ მისი ბუნება (გვ. 35).

სარეცენზიო ნაშრომში საგანგებოდაა განხილული პიროვნების რაობის ფროიდისეული კონცეფცია. ფროიდის მიხედვით, რამდენადაც ადამიანის არსი ფსიქიკაა, ხოლო რამდენადაც ფსიქიკა შეიცავს სამ ინსტანციას: იგი, მე, ზემე, ეს ინსტანციები იგივე პიროვნული ფენებია, ადამიანის სტრუქტურის მომენტებია. ფსიქიკისა და პიროვნების თავდაპირველი ფენაა „იგი“. „იგი“ წარმო-

ადგენს საკუთრივი არაცნობიერი ფსიქიკის რომელობას, სადაც თავს იყრიან ლტოლვები: სექსუალური და დესტრუქციის.

საბოლოო ჯამში, როგორც ვ. კაკაბაძე წერს, ფსიქოანალიზური კონცეფცია ადამიანს წარმოადგენს კონფლიქტური ბუნების მქონე არსებად. კონფლიქტის საფუძველი კი თვითონ პიროვნების ფენებია.

სარეცენზიო ნაშრომში სპეციალური პარაგრაფი ეძღვნება არაცნობიერი ფსიქიკის ფროიდისეული ცნების განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს. როგორც ვ. კაკაბაძე ამბობს, ფროიდის არაცნობიერის ინტერპრეტაციები შეიძლება დაგვფედეს ოთხად: 1) არაცნობიერი ნეიტრალური სინამდვილეა, 2) არაცნობიერი ფიზიოლოგიური პროცესია, 3) არაცნობიერი ცნობიერის ფსიქიკური საფენურია, 4) არაცნობიერი ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსების ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი არსებობაა.

პირველ ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით ვ. კაკაბაძე განიხილავს ვ. ვოლპოშინოვის, ნ. მანსუროვის, ვ. ბანშჩიკოვისა და ო. ეფენდიევის თვალსაზრისებს და ასკვნის, რომ „არაცნობიერი ნეიტრალური სინამდვილის სახით ეწინააღმდეგება და უკუაგდებს ფსიქოანალიზური თეორიის შინაგან ბუნებას“ (გვ. 61). მეორე ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით ვ. კაკაბაძე იძლევა ვ. ბიზოვსკის თვალსაზრისის კრიტიკულ ანალიზს და მიდის იმის აღიარებამდე, რომ ფროიდთან არაცნობიერი არაა წარმოდგენილი ფიზიოლოგიური სინამდვილის სახით. მესამე ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით, რაც არაცნობიერის ცნობიერების ფსიქიკურ საფენურად წარმოდგენას გულისხმობს, ვ. კაკაბაძე გაარჩევს ალ. ფიშერის არაცნობიერის ინტერპრეტაციებიდან ყველაზე გავრცელებულ იმ ინტერპრეტაციას, რომლის მიხედვითაც არაცნობიერის ქვეშ ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსების ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელ არსებობას გულისხმობენ. ამასთან დაკავშირებით ვ. კაკაბაძე განიხილავს დ. უზნაძის, ი. ბეჟალავას, ფ. ბასინის თვალსაზრისებს.

იძლევა რა ფროიდის ფსიქოანალიზური თეორიის კრიტიკულ ანალიზს, ვ. კაკაბაძე მიუთითებს, რომ 1) ხშირად ფსიქოანალიზურ თეორიაში არ გუმენტაციის ადგილს რწმენა იჭერს, 2) ფსიქოანალიზი უკიდურესად ფსიქოლოგისტური კონცეფციაა, 3) ფსიქოანალიზმა ადამიანი დაიყვანა ფსიქიკაზე, პიროვნული ფენები (იგი, მე, ზე-მე) ფსიქიკად წარმოადგინა და მთელი ადამიანური მოღვაწეობა ფსიქიკის სფეროებს შორის არსებული ურთიერთობის პროდუქტად ჩათვალა, 4) ზ. ფროიდის გაგებამ ადამიანისა, როგორც ლტოლვეითი არსებისა, წაშალა განსხვავება ადამიანისა და ცხოველს შორის. ადამიანი ფროიდის ხელში „ბუნებით არსებად“ (Naturwesen) იქცა.

ნაშრომის მესამე თავში ვ. კაკაბაძე კარლ გუსტავ იუნგის ანალიზური ფსიქოლოგიის დახასიათებას და მის კრიტიკულ ანალიზს იძლევა. სარეცენზიო ნაშრომის ავტორის მიხედვით, როცა იუნგი ლაპარაკობს ანალიზურ ფსიქოლოგიაზე, როგორც ახალი ტიპის ბუნებისმეტყველურ დისციპლინაზე, მას მხედველობაში აქვს ის ვითარება, რომ ახალი ფსიქოლოგიის კვლევის სფეროში შემოდის არაცნობიერი ფსიქიკური (გვ. 123).

იუნგის მიხედვით, არაცნობიერი ფსიქიკა ორი ნაწილისაგან შედგება. ერთს იგი პიროვნული არაცნობიერის ტერმინით აღნიშნავს, მეორეს — კოლექტიური არაცნობიერის ტერმინით. პიროვნული არაცნობიერი ფსიქიკის ზედაპირული ფენაა. ზეპიროვნული ანუ კოლექტიური არა-

ცნობიერი წარმოდგენს ობიექტურ ფსიქიკას, საპირისპიროდ პიროვნული არა-ცნობიერისა, რომელიც სუბიექტური ფსიქიკაა.

კითხვაზე — რა არის არაცნობიერი პროცესი, როგორია მისი ბუნება? — იუნგს შემდეგი პასუხი აქვს: რამდენადაც პროცესი არაცნობიერია, მის შესახებ, ბუნებრივია, არაფრის თქმა არ შეიძლება; რაც შეეხება არაცნობიერი ფსიქიკის დასაბუთებას, არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესების არსებობის დამადასტურებელ ერთ-ერთ მთავარ საბუთად იუნგი ფსიქოპათოლოგიურ გამოცდილებას მიიჩნევს

როგორც ზ. ფროიდის შემთხვევაში, აქაც ვ. კაკაბაძე დიდ ყურადღებას უთმობს ადამიანის რაობის იუნგისეული კონცეფციის გადმოცემას. მიუთითებს, რომ იუნგს ადამიანის სპეციფიკურ ნიშნად რეფლექტორული ცნობიერება მიაჩნია და რომ იუნგი ერთიმეორისაგან გაარჩევს პიროვნებისა (Persönlichkeit) და პერსონის (Persona) ცნებებს.

აფასებს რა კრიტიკულად იუნგის ანალიზურ ფსიქოლოგიას, ვ. კაკაბაძე მიუთითებს, რომ იუნგის ონტოლოგიური დულაიზმის პოზიციაზე დგომას თან ერთვის გნოსეოლოგიური სკეპტიციზმი და ფსიქოლოგიზმი. როგორც ემპირიკოსი მკვლევარი, იუნგი მოიხმარს არაცნობიერი ფსიქიკის ცნებას და მისი შესატყვისი შინაარსი ნამდვილად არსებულად მიაჩნია, როგორც თეორეტიკოსი-ფილოსოფოსი, იუნგი, მართალია, უშვებს არაცნობიერი პროცესების არსებობას, მაგრამ მისი ნამდვილი ბუნების ჩვენების შესაძლებლობას უარყოფს.

სიღრმის ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი მიმართულება, რომლის ანალიზსაც დიდი ადგილი ეთმობა სარეცენზიო ნაშრომში, არის ალფრედ ადლერის ინდივიდუალფსიქოლოგია. აქვე მითითებულია ის განსხვავებაც, რომელიც არსებობს ინდივიდუალფსიქოლოგიასა და ინდივიდუალურ ფსიქოლოგიას შორის. ვ. კაკაბაძე საქმის ღრმა ცოდნით გაარჩევს ინდივიდუალფსიქოლოგიის ძირითად ცნებებს: ნაკლოვანების გრძნობა, კოლექტიურობის გრძნობა, ცხოვრების სტილი, სრულყოფისაკენ სწრაფვა, კომპენსაცია; იძლევა სხვადასხვა ავტორის მიერ ამ კატეგორიების არასწორი ინტერპრეტაციების კრიტიკას.

როგორც სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი წერს, ინდივიდუალფსიქოლოგიის ამოსავალი დებულებაა პიროვნების ერთიანობა. პიროვნების მთლიანობაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა და წინა პლანზე წამოიწევა პიროვნების მიმართება ცხოვრებისეული საკითხებისადმი, საერთოდ სოციალურისადმი. ინდივიდუალფსიქოლოგიის მიზანია მთლიანი პიროვნების შემეცნება. ამ საქმეში, უფრო ზუსტად პიროვნების გაგების საქმეში, არსებითი როლი ენიჭება შთაგრძნობას, იდენტიფიკაციას.

ეხება რა ა. ადლერის ინდივიდუალფსიქოლოგიურ თეორიას, ვ. კაკაბაძე, პირველ რიგში, გაარკვევს მის მიმართებას ფროიდის ფსიქოანალიზთან და იუნგის ანალიზურ ფსიქოლოგიასთან. ბევრი მკვლევარის მიხედვით, ადლერის ინდივიდუალფსიქოლოგია ცილდება სიღრმის ფსიქოლოგიის კლასიკურ თეორიებს და უკავშირდება ან დრიშის მთლიანობით ფსიქოლოგიას, ან გეშტალტ-ფსიქოლოგიას, ან ვ. შტერნის პერსონალისტურ ფსიქოლოგიას, ან გაგებით ფსიქოლოგიას და ა. შ. იხილავს რა ამ ფსიქოლოგიებთან ინდივიდუალფსიქოლოგიის დამოკიდებულების საკითხს, ვ. კაკაბაძე ასკვნის, რომ ადლერის თეორია მიჩნეულ უნდა იქნეს კლასიკურ სიღრმისფსიქოლოგიურ თეორიად (გვ. 184).

საინტერესოა ე. კაკაბაძის მსჯელობა ადღერის ინდივიდუალფსიქოლოგიური ცნებების მიმართების შესახებ ფრ. ნიცშესა და ჰ. ფაიჰინგერის ნაზრევთან. როგორც იგი წერს, ბევრი ავტორი ადღერის მიერ შემოტანილ „ძალაუფლებისაკენ სწრაფვის“ ცნებას აიგივებს ნიცშეს „ძალაუფლების ნების“ ცნებასთან. სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი დაწვრილებით განიხილავს აღნიშნულ ცნებებს და ასკვნის, რომ მათ იდენტობაზე ლაპარაკი გაუმართლებელია. ასეთივე განსხვავებაა, მისი აზრით, ადღერისა და ფაიჰინგერის „ფიქციის“ ცნებებს შორისაც.

ადღერის ინდივიდუალფსიქოლოგიის ანალიზი სარეცენზიო ნაშრომში თავდება მარქსიზმთან მისი დამოკიდებულების გაშუქებით. საქმე ისაა, რომ თვითონ ადღერის მიხედვით, მისი თეორია ახლოს დგას მარქსიზმთან, კერძოდ, საზოგადოების ისტორიის მატერიალისტურ გაგებასთან. მაგრამ ე. კაკაბაძე დამაჯერებლად აჩვენებს, რომ პიროვნების მარქსისტული გაგება შეუთავსებელია ადამიანის იმ კონცეფციასთან, რომელსაც პიროვნება წარმოუდგენია არაცნობიერად აღმოცენებული ე. წ. ცხოვრების სტილის ფატალურ განსაზღვრულობად (გვ. 194).

სარეცენზიო ნაშრომის მეხუთე თავი „სიღრმის ფსიქოლოგია როგორც პრობლემა“ საგანგებოდ ეძღვნება სიღრმის ფსიქოლოგიის კრიტიკულ ანალიზს და ავტორისეული პოზიციის გადმოცემას ცნობიერებისა და ფსიქიკის მიმართების შესახებ. სიღრმის ფსიქოლოგიის წარმომადგენელთა მიხედვით, არაცნობიერი ფსიქიკა იმით განსხვავდება ცნობიერი ფსიქიკისაგან, რომ მას ცნობიერების ნიშანი არ მიეწერება. ფროიდის ღრმა რწმენით, ამგვარ ფსიქიკაზე, ე. ი. ცნობიერების (განცდის) გარეშე არსებული ფსიქიკის გარკვეულობაზე, ჩვენ არაფრის თქმა არ შეგვიძლია, რადგან გამორიცხულია გამოცდილებაში მისაუშუალო მოცემულობა.

მაგრამ თუკი არაცნობიერი ფსიქიკა, როგორც რეალობა, უშუალოდ არ გვეძლევა გამოცდილებაში, რა საფუძველი გაგვაჩნია იმისა, რომ დავუშვათ მისი არსებობა, — სამართლიანად კითხულობს ე. კაკაბაძე, — რა გვადლევეს იმის რწმენას, რომ ის, რაც გავლენას ახდენს ცნობიერებაზე, აუცილებლად ფსიქიკაა (resp. არაცნობიერი ფსიქიკა) და არა სხვა რამ?

კაკაბაძე ასკვნის: „რამდენადაც არაცნობიერი ფსიქიკის რეალური არსებობა კითხვის ქვეშ დგას, მისი ემპირიული მოცემულობა პრინციპულადაა გამორიცხული, შეუძლებელია მის შესახებ მეცნიერების — სიღრმის ფსიქოლოგიის, ბუნებისმეტყველური დისციპლინის, არსებობაც (გვ. 211).

ნაშრომის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ აქ დადგენილია არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების ოთხი შინაარსი, რომელიც მოიხმარება კლასიკურ სიღრმისფსიქოლოგიურ თეორიებში. შინაარსებია: 1. ფსიქიკური ენერგია, 2. შეუუმეცნებელი გარკვეულობა, 3. უცნობი ფსიქიკური პროცესი, 4. არაგანცდადი ფსიქიკური შინაარსი. ამ ცნებათა შინაარსების კრიტიკა განსხვავებული ასპექტებით მიდგომას საჭიროებს.

რაც შეეხება ადამიანის იმ კონცეფციას, რომელიც სიღრმის ფსიქოლოგიამ მოგვცა, აქ ადამიანი არაა ამოწურული ცნობიერებით, არაა მასთან გაცივებული, არამედ მითითებულია ადამიანის სიღრმით მომენტებზე ანუ არაცნობიერი ფსიქიკაზე. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ამ ფსიქოლოგიამ ადამიანის არსად,

მის არსებით მზარედ არაცნობიერი ლტოლვა მიიჩნია და არა მისი სოციალურობა და გონითობა.

ნაშრომში ასევე კარგადაა ნაჩვენები ის ვითარება, რომ კლასიკურ სიღრმისფსიქოლოგიურ თეორიებში ნაცალია დასაბუთდეს ადამიანის სხვადასხვა კონცეფცია. აქ ადამიანი სამი ძირითადი ნიშნითაა წარმოდგენილი: ფსიქოანალიზში ადამიანი ბუნებითი არსებაა, ინდივიდუალფსიქოლოგიაში — სოციალური არსება, ხოლო ანალიზურ ფსიქოლოგიაში — ინტელექტუალური (რეფლექსური) არსება.

ამასთან, როგორც ვ. კაკაბაძე წერს, სრულიად არაკანონიერია სიღრმის ფსიქოლოგიის როგორც ფსიქოლოგიური დისციპლინის მიერ დასახული ამოცანა გაცეა პასუხი კითხვაზე, თუ რა არის ადამიანი, რა არის პიროვნება. საესებით სამართლიანად და უდავოდ მიგვაჩნია სარეცენზიო ნაშრომის ავტორის ის დებულება, რომ ადამიანის სპეციფიკის, მისი არსის ჩვენება არ არის რომელიმე ერთი კერძო მეცნიერების საქმე და კომპეტენცია და რომ ადამიანის რაობის საკითხი ფილოსოფიამ, კერძოდ კი ფილოსოფიურმა ანთროპოლოგიამ, უნდა გაარკვიოს. და ეს იმიტომ, რომ ფსიქიკისა და ადამიანის ცნებები არ ფარავენ შინაარსებულად ერთმანეთს, რადგან ფსიქიკა მხოლოდ ერთ-ერთი სტრუქტურული მომენტია იმ უაღრესად რთული და მრავალმხრივი სინამდვილისა, რასაც ადამიანი ჰქვია (გვ. 216). გაარჩევს რა ამ საკითხს, ვ. კაკაბაძე ასევე სამართლიანად მიუთითებს, რომ სიღრმის ფსიქოლოგიური თეორიები უკიდურესად ფსიქოლოგიკური თეორიებია, რამდენადაც მათ ფსიქიკაზე დაიყვანეს, მასთან გააიგივეს შემეცნების საბოლოო ობიექტი — ადამიანი; ფსიქიკით მოინდომეს მთელი სოციალური და გონითი სამყაროს ახსნა-გაგება, ფსიქიკურად გამოაცხადეს გნოსეოლოგიური აქტი (გვ. 227).

ნაშრომის ერთ-ერთ საინტერესო ნაწილს სიღრმის ფსიქოლოგიისა და ეგზისტენციალიზმის ურთიერთობის ანალიზი წარმოადგენს. განსხვავებით მთელი რიგი ავტორებისაგან, ვ. კაკაბაძე დამაჯერებლად აჩვენებს იმ სხვაობას, რომელიც არსებობს სიღრმის ფსიქოლოგიასა და ეგზისტენციალიზმს შორის, მიუხედავად მათი ტერმინოლოგიური გარეგანი მსგავსებისა.

საბოლოო დასკვნა, რომელსაც ავტორი სიღრმის ფსიქოლოგიის კრიტიკული ანალიზის გზით აკეთებს, ასეთია: სიღრმის ფსიქოლოგიამ დასაბუთებულად მიიჩნია ის (იგულისხმება ფსიქიკის არაცნობიერი არსებობა), რაც სინამდვილეში დასაბუთებას თხოულობდა. ეს კი ამ მიმართულების ის საბედისწერო შეცდომა იყო, რომელმაც მისი, როგორც თეორიის, სრული მარცხი გამოიწვია.

ნაშრომის ერთ-ერთი თავისებურება და ღირსება ისაა, რომ მასში სიღრმის-ფსიქოლოგიური თეორიების ანალიზი საბოლოო მიზანი კი არაა, არამედ საშუალებაა ავტორის ორიგინალური თვალსაზრისის უკეთ გადმოსაცემად. ეს თვალსაზრისი კი არა მარტო ფროიდის, ადლერისა და იუნგის კონცეფციებს უპირისპირდება, არამედ არაცნობიერ ფსიქიკურზე მარქსისტულ ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში არსებულ მრავალ თვალსაზრისსაც. საერთოდ, ვ. კაკაბაძის ამ ნაშრომისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ მასში მრავალი საღისესური საკითხია წამოჭრილი და ამ საკითხებზე ავტორის ორიგინალური, მეცნიერულად არგუმენტირებული და დამაჯერებელი პოზიციაა გადმოცემული. რასაკვირველია, შეიძლება მკითხველი ყველა მის დებულებას არ დაეთანხმოს, მაგ-

რამ ეს დებულებები პრობლემის სიმწვავეს უქველად გვაგრძობინებენ და მისი გადაჭრის ახალი გზების ძიებისაკენ გვიბიძგებენ. ეს კი ყოველი თეორიული ნაშრომის უპირველესი ღირსებაა. თუ სწორია ის დებულება, რომ პრობლემათა გადაჭრაზე არანაკლები მნიშვნელობა პრობლემათა დაყენებას, სიძნელეთა ჩვენებას ენიჭება, მაშინ ამ ნაშრომის მეცნიერული ღირებულება საკმაოდ არ იქნება, რამდენადაც იგი პრობლემათა და სიძნელეთა გამოკვეთის გზისკენ გვიბიძგებს, წაგვმართავს იმისაკენ, რომ ვეძებოთ ამ პრობლემათა გადაჭრის ახალი საშუალებები, ვიაზროვნოთ თეორიულად, სიღრმისეულად.

ვ. კაკაბაძის ნაშრომი „სიღრმის ფსიქოლოგიის ფილოსოფიის საფუძვლები“ მნიშვნელოვანი შენაძენია ქართული ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიისათვის. იგი თვალსაჩინო ადგილს დაიკავებს სიღრმის ფსიქოლოგიის და საერთოდ ფსიქოლოგიის ფილოსოფიურ საკითხებზე შექმნილ ნაშრომებს შორის.

რედაქციისათვის

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტმა

შეცდომის გასწორება

ჟურნ. „მაცნეს“ 1981 წლის მე-3 ნომრის მე-8 გვერდზე ზემოდან მე-15 სტრიქონზე უნდა იკითხებოდეს: „ჟურნ. „მაცნეს“ 1981 წლის მე-3 ნომრის მე-8 გვერდის“ და შემდეგ როგორც ტექსტშია.

რედაქციისათვის.

შურნალ „მაცნის“ ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერიის 1981 წლის შინაარსი, № 1—4

- ღეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის 75-ე წლისთავი — მარქსისტულ-ლენინური თეორიის შემოქმედებითი განვითარება, № 4.
- სკკპ XXVI ყრილობა და ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ მეცნიერებათა ამოცანები, № 1.
- შევარდნაძე ე. ა., სოციალისტური ჰუმანიზმის ლენინური პრინციპების განხორციელება, № 2.

ფილოსოფია

- ბანძელაძე გ., ინტერნაციონალიზმი როგორც ზნეობრივი პროგრესის ფაქტორი, № 1.
- ბალაშვილი ზ., ასახვის ბუნების რიკერტისეული გაგების კრიტიკა ლენინური თეორიული შემეცნებითი პრინციპების შუქზე, № 3.
- გურგენიძე ვ., რეალობის პრობლემა მარქსამდელ ფილოსოფიაში, № 2.
- დოლიძე მ., ალბათური მიზეზობრიობა და დამატებითობის პრინციპი, № 4.
- კალანდია ი., კულტურა და ადამიანის თავისუფლება, № 2.
- კვარაცხელია შ. (სოხუმი), ფილოსოფიური ცოდნის თავისებურებათა შესახებ, № 2.
- მაქსიმენკო მ., ხორხი ვ. (მოსკოვი), არასოციალისტურ საზოგადოებათა ინტელიგენცია, როგორც ისტორიულ-სოციოლოგიური პრობლემა, № 3.
- მახარაძე მ., ანთატიკური მეთოდი არეოპაგეტიკაში, № 1.
- მჭედლიშვილი დ., ლოგიკის საგანი და ამოცანები, № 3.
- ნოღია გ., შრომა, კულტურა, შემოქმედება, № 4.
- ფაცაცია გ., თეორიულისა და ემპირიულის ურთიერთობის პრობლემის დამუშავების ისტორიიდან, № 1.
- ფაცაცია გ., სოციოლოგიური თეორია და მისი კავშირი სოციოლოგიური ცოდნის ემპირიულ დონესთან, № 4.
- ჭელიძე მ., პლატონის „დაუწერელი“ ფილოსოფიის თანამედროვე ინტერპრეტაციათა შესახებ, № 4.

ფსიქოლოგია

- გოროშიძე გ., განწყობისეული მოდიფიკაცია ადამიანის შეგუებით აქტივობაში, № 1.
- დევიძე ო., იძულებითი პეტეროგენული მოტივების გავლენა მოსწავლეთა აზროვნებაზე, № 2.
- დევიძე ო., მოტივაციური ფაქტორების გავლენა დაწყებითი კლასების მოსწავლეთა აზროვნებაზე, № 3.
- იმედაძე ი., მოქმედების სტრუქტურა და განწყობის თეორია, № 1.
- კაკაბაძე ვ., მოთხოვნილების ცნება დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიაში, № 4.

- მალრაძე გ., ავრესიულობის, როგორც ქცევის სპეციფიკური ფორმის თავისებურება მართლგამგონე და დამნაშავე არასრულწლოვანებთან, № 2.
- მიქაბერიძე მ., შიზოფრენიით დაავადებულის დამოკიდებულება ხშირი და იშვიათი სიტყვებისადმი, № 3.
- ნეფარიძე შ., პიროვნების ღირებულებითი ორიენტაციები, № 1.
- ფრანგიშვილი ნ., რეტარდაციის სტილისტური მიდგომის ფსიქოლოგიური ბუნებისათვის, № 2.
- ფრანგიშვილი ნ., რეტარდაციის სტილისტური ხერხი როგორც მხატვრული ფორმის განხორციელების ერთ-ერთი საშუალება, № 4.
- ჩარკვიანი დ., ალტერნატივების მიმზიდველობა და სასურველი შედეგების მიღწევის დონე, როგორც უპირატესობის მინიჭების სკალის დეტერმინანტები არჩევანის სიტუაციაში, № 1.
- წულაძე გ., მიგრაციული ქცევის შესწავლის მეთოდოლოგიური საკითხები № 4.
- პრელაშვილი ნ., ცნობიერების პროცესების მოქმედების სპეციფიკური გადახრის შესახებ შეფასებითი ამოცანების გადაწყვეტის დროს, № 2.
- პრელაშვილი ნ., ექსპერიმენტული ფაქტები საერთო და განმასხვავებელ ნიშანთა შეცვლის ზეგავლენის შესახებ მსგავსების პოვნის ამოცანის გადაწყვეტაზე, № 3.

ჩვენი მემკვიდრეობა

- მეგრელიძე კ., მოარული ცრურწმენებისა და „წინარელოგიური“ აზროვნების წესის შესახებ, № 1, № 3.

ახალი თარგმანები

- ფ. შელინგი, დეკარტი (გერმანულიდან თარგმნა ვ. ფეიქრიშვილმა), № 3.

კრიტიკა და გიგლიოგრაფია

- რ. ბალანჩივაძე, სერიოზული მეცნიერული გამოკვლევა სიღრმის ფსიქოლოგიის შესახებ, № 4.
- ი. კალანდია, შემოქმედების ფსიქოლოგიიდან შემოქმედების ფილოსოფიამდე, № 3.
- პ. შუშანაშვილი, საყურადღებო გამოკვლევა XX საუკუნის ქართულ ფილოსოფიაში, № 2.
- ო. ჭიოვი, კულტურის გავების ამოსავალი წანამძღვრების შესახებ, № 4.

ინფორმაცია

- კონკურსი ახალგაზრდა მეცნიერთა საუკეთესო ნაშრომებზე, № 2.
- საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგში ახალგაზრდა მეცნიერთა ნამუშევრების XXVI ყრილობისადმი მიძღვნილი VII საკავშირო კონკურსის რესპუბლიკური ტურის ჩატარების შესახებ, № 2.
- აპოლონ შეროზია (ნეკროლოგი), № 2.

ავტორთა საყურადღებოდ

ჟურნალში გამოსაქვეყნებელი მასალა წარმოდგენილი უნდა იყოს ორ ცალად, ქართულ ან რუსულ ენაზე. ქართულ ტექსტს უნდა ახლდეს რუსული რეზიუმე არა უმეტეს მანქანაზე დაბეჭდილი ერთი გვერდისა. წერილის მოცულობა, რეზიუმეს ჩათვლით, არ უნდა აღემატებოდეს ერთ სააქტორო თაბახს (40 ათასი ასო ნიშანი); დაბეჭდილი უნდა იყოს სტანდარტის დაცვით.

წერილში გამოყენებული ნაშრომების სია დაერთოს ბოლოს, ტექსტში კი მიეთითოს რიგითი ნომერი კუთხოვან ფრჩხილებში. ავტორისეული შენიშვნები მიეთითება გვერდების მიხედვით.

სარედაქციო კოლეგია ნაშრომებს მიიღებს მეცნიერებათა აკადემიის შესაბამისი დაწესებულებების ან ამ დარგის აკადემიის ნამდვილი წევრებისა და წევრ-კორესპონდენტების წარდგინებით.

ჩვენი მისამართია: 380008, თბილისი 8, რუსთაველის 29,
საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

ფილოსოფიის ინსტიტუტი
(ჟურნალ „მაცნესათვის“)

სარედაქციო კოლეგია

080/101

3360 70 333.

ՀԱՅԿԵՍՏԱՆԻ
ՆԱԿԱՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Индекс 76195